

РШБ(2-Ук)
К Ф 83

БІБЛІОТЕКА
МОЛОДОГО ЛЕНІНЦЯ

ІВАН ФРАНКО

МАЛИЙ МИРОН

ТА ІНШІ ОПОВІДАННЯ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

A449091

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

Шифр ШБ(2-Ук); 983 Инв. № 2411470

Автор Франко Т.

Назва Мамині Мирон та інші
оповідання.

Місце, рік видання [К.], 1924.

Кіл-ть стор. [2], 202, [1]с.

-\\- окр. листів

-\\- ілюстрацій

-\\- карт

-\\- схем

Том _____ частина _____ вип. _____

Конвоянт Мною поміт.

24.06.2005.

Мел. 8-

А 449091

[891.79—32].

БІБЛІОТЕКА МОЛОДОГО ЛЕНІНЦЯ

24417470к
MK

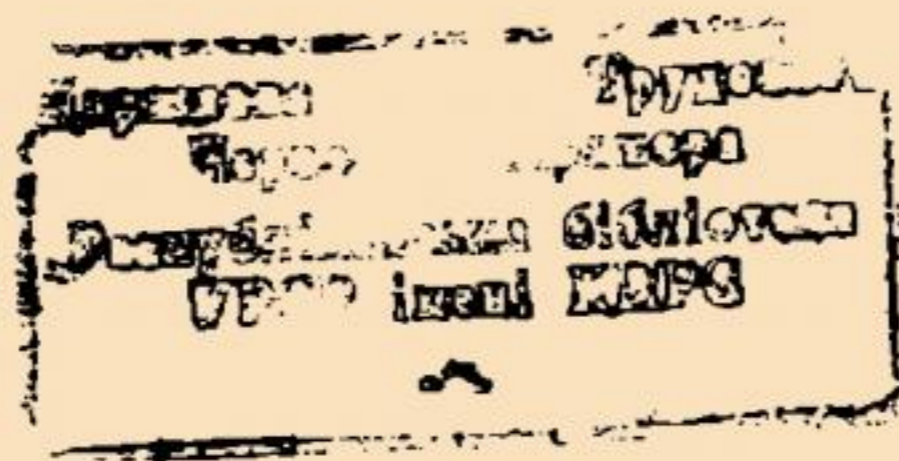
ІВАН ФРАНКО

МАЛИЙ МИРОН

ТА ІНШІ ОПОВІДАННЯ

Рекомендовано Головною Комісією Народної освіти
для дитячих бібліотек

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1924

КИЇВ.

**Державний Трест „Київ - Друк“, 8-ма друкарня
вул. Л. Толстого (був Караваївська) Ч. 5.**

Ц. У. Д. 142.

1924.

182—5000

Малий Мирон.

I.

Малий Мирон — дивна дитина. Батько втішається ним і каже, що він чудово-розумна дитина, але батько, звісна річ, сторонничий суддя. Та й ще Миронів батько — чоловік уже в літах, ледве дочекався дитини, і значиться, яка там будь собі дитина, все вона у нього золота і розумна й гарна. Сусіди тихо шепотіли собі, що Мирон «якесь не таке, як люди»: іде та й розмахує руками, гуторить щось сам до себе, візьме прутик, швякає по повітрі або стинає головки у будяків та ластів'ячого зілля. Серед других дітей він несмілий і непрворний, а коли часом і обізветься про що-небудь, то говорить таке, що старші, як почують, то тільки плечима стискають.

— Василю, — говорить малий Мирон до малого Василя, — ти доки вмієш рахувати?

— Я? а доки маю вміти? П'ять, сім, парканадцять...

— Парканадцять! ха, ха, ха! А то кілька парканадцять?

— Ну, кілька-ж має бути? Я не знаю!

— Та то ні-кільки. От сядь лишень, будемо рахувати!

Василь сідає, а Мирон починає рахувати, ковтаючи за кожним разом бучком об землю: оден, два, три, чотирі...

Василь слухає, слухає, а далі встав і побіг. Мирон і не заперимітив: сидить, і озтає і рахує далі й далі. Надійшов старий Рябина, кахикає, крекче й охає — Мирон не чує, все своє. Старий зупинився близь нього, слухає, слухає... Мирон дорахував уже до чотиріста.

— А ти, невітцівська дитино, е! — сказав старий своїм звичайним трохи носовим голосом, а ти що робиш?

Малий Мирон аж кинувся й обернув злякані оченята на старого Рябину.

— То ти землю святу б'єш, е? Ти не знаєш, що земля наша мама? Дай сюди той бучок!

Мирон дав, не розуміючи майже, чого хоче від нього старий. Рябина шпурнув бучок геть у кропиву. Мирон трохи не заплакав, не так за бучком, як за тим, що старий перервав йому рахунок.

— Іди додому та «Отче наш» говори, е-е-е, ані-ж маєш такі збитки робити! — сказав старий з суворим виглядом і пошкандибав далі. Мирон довго глядів за ним, все ще не можучи зрозуміти, за що се старий прогнівався й чого від нього хоче.

II.

Малий Мирон над усе любить бігати сам по зелених, цвітистих лугах, поміж широколисті лопухи та прекрасний польовий ромен, любить упиватися солодким пахом росистої конюшини та квітчатися прилипчастими лопуховими гудзиками, яких так і начіпляє на себе від ніг до голови.

А ще річка, через яку з города треба йти на пастівник, невеличка, супокійна підгірська річечка, з глибокими, стрімкими та обривистими берегами, з глинистим дном, з журкотливими бродами, яких дно покрите дрібними плиточками, оброслими м'яким, зеленим водоростом, довгим, мов зелені шовкові пасма,—ота річка—то правдива розкіш, то сильна принада для Мирона. Там він цілими годинами любить сидіти, запхавшись в високий зелений косітник або між густе, лапасте листя надбережного підбілю. Сидить і вдивлюється у воду, що плюскотить, в траву, що мигає під напором хвилі, в ковбликів, що час від часу вилазять зі своїх печер або випливають з глибшого плеса, нипають по дні, шниряючи за водяним хробацтвом, то знов вистобурчують свою туцу, вусату мордочку аж над воду, хапнуть раз повітря та й утікають чим борше в свою криївку, немов-би закоштували не знати якої присмаки. А тим часом сонце

жарить з безхмарного, темно-блакитного неба, гріє Миронові плечі і все тіло, але не пече його за широким листом. Любо йому. Невеличкі його сиві оченята живо бігають, дитиняче чоло стягається, — думка починає рушатися.

— От сонечко, — чому воно таке невеличке, а татуньо казали, що воно велике? То певно в небі лиш така невеличка дірка прорізана, що його лише тільки видно! — Але зараз-же в його голові заворушилася й друга думка.

— Ба, а як-же воно? Сходить — там дірка мала; заходить — то й там дірка. Хіба-ж дірка разом з сонцем по небі ходить?

Се не може поміститися йому в голові, і він обіцяє собі, що скоро до-дому, то зараз запитатиметься татуня, яка то в небі на сонце дірка прорізана?

— Мироне! Мироне! — чути здалека крик. То мати кличе. Мирон почув і схопився, збіг із беріжка над бродок, щоб перейти через річку, та й нараз зупинився. Багато разів уже він переходив через річку та й нічого, а тепер нараз нова поява впала йому в очі. Він стояв як-раз проти сонця й дивлячися в воду, побачив нараз замість плиткого дна, камінчиків та м'яких зелених пачосів водоросту — одну бездонно-глибоку синяву. Він не знав іще, що се небо з води всміхається до нього, і зупинився. Як-же тут іти в таку глибіню? І відси вона взялася нараз?

Він став і почав уважно розглядати глибінь. Все однаково. Він присів. Однаково,—тільки при бережку видно знайомі камінчики та й чути звичайний любий журкіт води на броді. Він повернувся лицем у другий бік, за сонцем: глибінь щезла, брід плиткий, як був. Се відкриття і втішило, і здивувало його. Він почав повертатися на всі боки, пробуючи і втішаючись дивним явищем. А про мамин клик і зовсім забув!

І довго так стояв малий Мирон, то схиляючись, то повертаючись над бродом, але лізти в воду все якось не смів. Усе здавалося йому, що ось-ось серед плиткого, камінчастого броду земля розскочиться, й зіне бездонна, блакитна глибінь під річкою, між високими берегами, й полетить він у ту глибінь далеко-далеко, щезне в ній мов трісочка, кинена в глибоку тьмну криницю. І хто знає, як довго був-би він стояв над бродом, як-би не був надійшов сусід Мартин, що з вилами й граблями квапився до сіна.

— А ти чого тут стоїш? Он там мати кличе! Чому не йдеш додому?

— Та я хочу йти, але боюся.

— Чого?

— Та от, адіть! *) — І він показав бездонну синяву в воді. Мартин не розумів.

*) Ади, адінь—диви, дивіться.

— Ну, та чого тут боятися? Адже плитко.

— Плитко? — спитав недовірливо Мирон. —
А от яка глибінь!

— Глибінь? Ади, що не глибінь, — сказав Мартин, і як був у ходаках, так і перейшов через брід, мало й замочивши їх. Той перехід Мартина осмілив і Мирона і він перейшов через воду й побіг на гору городом до-дому.

— Який се дурний хлопець! П'ять літ має, а ще броду боїться, — пробовкнув сусід і пішов до сіна.

ІІІ.

А коли літом усі старші з хати підуть у поле, Мирон лишається сам, але не в хаті. В хаті він боїться. Боїться «дідів у кутах», себ-то тіней, боїться череватого комина, чорного всередині від сажі, боїться грубої дерев'яної клюки, вбитої в віконце, що в стелі для пропускання диму від скіпок, якими світять зимою. Мирон лишається на дворі. Там він може собі гуляти, рвати зіллячко і розціпувати на кусники, будувати хатки з трісок і патичків, що на дровітні, або й так собі лежати на призьбі та грітися на сонці, та слухати цвіркуту горсбців на яблунях, та глядіти на синє небо. Любо йому, і на дитиняче чоло знов немов хмарка набігає — се думка надходить.

— А чим то воно чоловік усе бачить — і небо, і землю, і тата з мамою? — таке питання насувається йому ні звідси, ні звідти. — Або чим чує? Он каня кевкає *), кури кудкудачуть... Що то таке, що я тото чую? — Йому здається, що все те чоловік діє ротом: і бачить, і чує. Рознімає рот — так і є: видно все, чути все...

— А може ні? Може очима?

Зажмурює очі. Ов, не видно нічого. Рознімає: видно і чути. Зажмурює знов — не видно, але чути.

— Еге, так ось воно як! Очима видно, а чим же чути? Знов рознімає й загулює рот — чути! Далі очі — все чути. Аж ось прийшла думка — заткнути пальцями вуха. Шум-шум-шум. А то що таке? Чути шум, але не чути ні кудкудакання курей, ні кевкання кані. Віднімає пальці — чути кудкудакання, а шуму нема. Другий раз — те саме.

— Що то таке? — міркує сам собі Мирон. — Еге, знаю вже! Вухами чую кудкудакання, а пальцями чую шум! А як-же, а як-же.

Пробує раз і другий — так, зовсім так!

А коли поприходили женці на полудень, він підскакуючи біжить до батька.

— Татуню, татуню! Я щось знаю!

— Та що таке, моя дитино!

*) Каня—яструб, кевкає—кричить.

— Я знаю, що чоловік очима видить...

На батьковім лиці перебіг усміх.

— А вухами чує кудкудакання, а пальцями шум.

— Як, як?

— Та так, що як не заткати вуха пальцями, то чути, як курка кудкудакає, а як заткати, то чути тільки шум.

Батько зареготався, а мати, остро позирнувши на Мирона, сказала, намахуючи йому ложкою:

— Іди, приблудо, йди! Такий парубок великий, що вже-би далі женився, а такі дурниці говорить! Чому ти ніколи не погадаєш наперед, що маєш сказати, а все десь таке ляпнеш, мов на лопаті вивіз?.. Таже чоловік усе чує вухами— і шум і кудкудакання.

— А чому-ж не чує разом? Тільки як не заткати вух, то чує кудкудакання, а як заткати, то чує шум? — запитав малий. — От попробуйте самі! — І він справді для переконання заткав свої вуха пальцями.

Мати проворкотіла ще щось, але відповіді на те питання не знайшла.

IV.

А вже найбільша була біда Миронові з тим мисленням! Не вмів мислити, та й годі. Що тільки бувало скаже, все якесь не таке, як треба, все мати або хто-небудь другий каже йому:

— Та чому ти, тумане вісімнадцятий *), не помислиш уперед, що мавш казати, а так бовтаєш, як той бовтом бовтає?

І що вже бідний Мирон не намучився, щоби вимислити, а потім сказати щось розумного — ні, не може та й годі. Бідний Мирон прийшов до того переконання, що він не вміє мислити!

Ото раз сидить уся родина при обіді круг великого стільця насеред хати. Мати подає капусту. Капуста добра, з салом, ще й крупами засипана. Всі їдять її мовчки. Малий Мирон укусив разів зо два, а далі задивився на те, що так тихо стало в хаті, ніхто й слова не скаже. Ні відси, ні відти здається йому, що власне тепер йому випадає щось сказати. Але що-би тут такого? Треба наперед розмислити, а то всі будуть сміятися, ще й мама насварять. Що-би тут сказати? І малий Мирон зачинає мислити. Ложка, як ніс її від рота до миски, так таки застила в повітрі враз із рукою. Очі недвижно вперлися в пустий простір, а далі мимовільно зупинилися на образі, що висів на стіні; губи тільки рушаються, мов щось шепочуть. Слуги побачили це, ззирнулися поміж собою, тронули одно друге ліктями, а дівка-служниця шепнула навіть до старого Івана:

— Ану, він зараз якусь дурницю вистрілить.

*) Туман вісімнадцятий—так лають дурня.

— Ба, не знати, — почав звільна Мирон, — чому тота свята матінка дивиться, дивиться, а капусти не їсть...

Бідний Мирон, хоч і як мучився, не міг нічого ліпшого придумати, може тим, що його на-силу заставляли думати «так, як люди».

Сміх, регіт, звичайна нагана матері враз із «туманом вісімнадцятим», — бідний Мирон заптакав.

— Та що-ж, коли я не вмію мислити так, як люди! — сказав він, обтираючи сльози.

V.

Що з нього буде? Який цвіт розів'ється з того пуп'янка? Се і проповісти не тяжко. Лучаються по наших селях доволі часто такі дивовижні появи. Все у них змаленьку не так, як у людей: і хід, і обличчя, і волосся, і слова, і вчинки. А коли прийдеться такій дитині вік жити під тісною сільською стріхою, без ширшого досвіду, без яснішого знання, коли від малку нетямущі родичі почнуть натовкати в неї все на такий спосіб, «як звичайно у людей», то їм і вдасться придавити вроджений нахилок до своерідного; всі неуживані і приголомшені здатності дитини заніміють і заніциють в зав'язку, і з малого Мирона вийде кепський господар, або, ще гірше, не до-разу приголомшена живість та прудкість

характеру попре його до злого, не можучи розвиртися на добро, — стане він забіякою, ворожбитом, що віритиме у власні привиди, й буде туманити людей із щирого серця.

Але коли така дитина натрапить на люб'ячого і, що головне, не дуже вбогого батька, який схоче і зможе потягнутися з останнього, щоб своїй дитині розкрити очі і світ, то тоді... що-ж тоді? Чи ви думаєте, що доля дитини стане кращою — так, як звичайно розуміють люди кращу долю? Коби не так! В школі дитина хапатися буде науки на диво, впливатися буде нею, як недужий свіжим повітрям, і скінчить на тім, що перейметься правдами науки й забажає перевести їх в життя. І стане малий Мирон гарячим проповідником тих правд, понесе їх між темних і пригноблених, під рідні сільські стріхи... Ну, і незавидна чекає його доля!.. Навістить він і стіни тюремні, і всякі кари, муки та насилля людей над людьми, а скінчить тим, що згине десь у бідності, самоті на якомусь горищі, або з тюремних стін винесе заредки смертельної недуги, яка передчасно зажене його в могилу, або, стративши віру в святу високу правду, почне заливати червяка горілкою аж до цілковитої нестями. Бідний малий Мирон!..

Під оборогом.

I.

Малий Мирон сьогодні щасливий. Неділя. Йому не веліли сьогодні йти за худобою, не послають до снопів і ані до сіна, ані до жадної іншої роботи, як у будень; сьогодні справді у нього вакації. Відколи вернувся із міста зі школи, се у нього тільки другий такий вакаційний день. І він щасливий. Уся цілотижнева мука на соняшній спеці або сльоті, при праці, що часто переходить його дитинячі, десятимісячною шкільною морокою витончені сили, — все те щезає, забувається. Він бачить перед собою лише сю чудову неділю, сей гарний день, у яким його лишать у спокою — і він щасливий.

Рано він схопився з постелі, умився, захопив шматок хліба і побіг у ліс. Для нього нема більшого щастя, як самотою блукати по лісі — рано, в неділю, коли там нема ані живої душі. Се його церква. Він слухає шуму дубів, тремтить разом із осиковим листочком на тонкій гілляці, відчуває розкіш кожної квітки, кожної травки, що хилиться під вагою діамантового намиста роси,

то знов любується містичною дріжжю таємного і невідомого, яка проходить його, коли загляне в Глибоку Дебру з її крутими берегами, оброслими густим хащем та високими деревами, і коли зо дна тої дебрі зівне на нього густа штьма та якийсь таємничий шелест чогось укритого на дні тої штьми—чи то шелест гадюк, що в'ються по сухому листю, чи шемрання малесенького потічка, що дзюрчить - капотить по дні... Всі ті неясні почуття, з яких у людській душі зароджується релігія, переходять малого Мирона в лісі в часі таких самотніх проходів, і вони й творять ту дивну принаду, той чар, яким ліс оповиває його душу.

Хоча ліс великий і займає мало не квадратovu милю простору, та проте малий Мирон не боїться в нім: він знає тут кожний ярк, кожду поляну, кожний окіп і кожду «ленію»; мов старих знайомих відвідує що-неділі і найкращі дуби, і незвичайно похилену скрипливу березу, що під час вітру скрипить, мов дитина плаче, і джерельце з солоною водою, де часто сховавшись серед густих яличок цілими годинами підглядає, як прибігають пити тонконогі серни з малими гарненькими сернятками, і цапи - рогачі, і витрішкоокі зайчики. А висидівшися, він іде далі в ялички на знайомі грибовища, і набіравши купу грибів та зложивши їх разом, добуває невеличконого ножика, сідає біля них на

пеньку і починає чистити їх, гуторячи з ними весело:

— А, мій паничику! Вдався ти біленький зверху і знизу! Певно лише сеї ночі виклюнувся з землі. Та й корінець здоровий! Се гарно. А ви, старенький дідусю! Що то, на зальоти збіралося, що так одну крису свого капелюха вгору задрали! Ой, погана гіллячка! Лягла вам на голову і от якого шрама надавила! А ось і паяночка-голубіночка, сивенька і кругленька, мов табакерочка! А слимачка всередині не маєте? Як-же-би ні? Єсть, єсть! Ну, та ще не ушкодив, ще лише встиг розгоститися. Геравс, Грицьку! Забірайся звідси, шукай собі якого скрипуха!

Сусід Рябина, також охотник до ранніх проходів по лісі, раз якось підслухав оті розмови малого Мирона і не міг потім наоповідатися про нього, своїм звичаєм часто і, так сказати, лише теоретично спльовуючи (бо на правду не плював, тільки говорив «тьфу») і пускаючи слова крізь ніс:

— Тьфу, тьфу, паскуда! Іду стежкою, аж чую, щось жибонить. Тьфу, тьфу, думаю собі, а се що таке? Звір не звір, птах не птах, — прислухаюся: ніби дитина. Тьфу, аж по мені, знаєте, мороз пішов! Адже то ліс, рано ще, то що-би тут дитина робила? І то в таких яличкових гущаках, що хіба лис пролізе. Тьфу, тьфу, паскуда! І сюди заходжу—не можна досягнути, і туди

заходжу, не можна доступити. А воно в самій середині, мов за плотом, жибонить собі та й жибонить! Далі мені аж страшно стало! Тьфу, пек ти, може яка лісова душа! Гадаю собі: чи втікати, чи додивитися? Та бо озираюся, білий день довкола, сонечко святе світить! Прислухаюся, а воно по-людському жибонить, ніби з кимсь розмовляє, а другого голосу не чути. Аж чую—хрупнула одна гілляка, далі друга,—просто на мене йде. Аж у мні душа застила. Та бо дивлюся, а то, вважаєте, той хлопчище, студент—от! Тьфу, тьфу, паскуда, най здоров росте!

І сьогодні рано Мирон був у лісі, вернув аждесь о одинадцятій годині саме на обід, а пообідавши побіг із кількома сусідськими хлопцями до млинівки купатися. Викупавшись, він стсевертає додому, перейшов кладкою через річку, переліз перелазом у свій садок і помаленьку йде стежкою на невеликий горбик, а потім далі, далі, поміж грядки легко споховастим садком, під овочеві дерева, а йдучи розмовляє своїм звичаєм сам із собою.

— Отсе так! Викупатися ми викупали. І в лісі були. Двадцять вісім грибів ізнайшли. А тепер іще як-би грушку достиглу знайти. Е, ні, не знайдемо! Ще грушки зелені. А поки зелені, то вони терпкі. Вкусиш, і язик стане як кілок. І не соковита. Пожуєш, пожуєш, та й мусиш виплюнути. Ну, то що тепер будемо рс-

бити? Там десь хлопці побігли на вигін, перебігаються. Та мені не хочеться бігати. Ноги болять. Та де-ж, я аж на стару «ленію» заходив, та в унятицький зруб. Малини були славні! Може-би ще піти на малини? Ні, не хочеться вже, та й тепер там певно народу-народу! Ні, не піду. Ноги болять. Краще ми ось що зробимо: виліземо на оборіг та й полежимо. Там холсдок, свіже сіно, мух нема, а видно скрізь довкола. Ану!

Се говорячи, він саме наблизився до оборога, що навантажений свіжим сіном на які три сажні заввишки, стояв по кінець саду, мов пузатий багач, насунувши на голову свій здоровенний капелюх та розсівшись вигідно між чотирма оборожинами, мов у широкому кріслі. Хоча не було приставленої драбини, та малий Мирон не дбав про се. Він обхопив руками оборожину і встромляючи свої босі, порепані ноги в туго натолочене сіно, та чіпляючися руками все вище й вище, мов кицька горі гладким деревом, майже моментально видряпався на гору, де капелюх оборога майже налягав на сіно (се так видавалося з низу, а на правду оборіг був іще з-на локоть по-над сіном), і зручним рухом обсунувшись довкола оборожини, скочив до середини і в першій хвилі майже потонув у свіжій, м'якій, пахучій сіні.

— Ось тут гарно! Ось тут чудово! — мало не скрикнув малий Мирон, — але не скрикнув.

Він із маленьку привик із усяким виявом свого чуття ховатися від людей; для того й тепер не скрикнув, щоб де-хто не почув його, тільки півголосом, «жибонячи» сказав сі слова сам до себе— і зараз замовк.

Він лежав якусь хвилю горлиць і глядів. Над ним було нутро оборога — прості палички, позаверчувані скісно в огнива, бігли до гори і збігалися разом у чубі, а поперек них йшли тоненькі півперечки з ліскового пруття, попереривані де-де космиками соломи, а по-за тим зверху густа солом'яна пішва. І Мирон прагадує, як татуньо робили сей оборіг, і він придивляючися їх роботі не переставав розпитувати їх про всяку всячину, і як вони від часу до часу відповідали йому.

— А на що, татуньо, кладете в огонь кінець огнива? Так ладно видовбали і палите?

— Ні, синку, не палю, а присмалюю трохи лише з верха. Той кінець буде вистирчати на двір, то щоб не гнив.

— А хіба як припалене, то не буде гнити?

— Ні, синку, до вугля гнилизна не чіпляється.

— А нащо, татуню вертите так скісно дірки?

І зовсім не однаково, одна більше похилена, а друга менше.

— Так треба, синку. Як повбиваємо в ті дірки палички, то вони зо всіх чотирьох огнив мусять збігатися, до одного чубка.

Мирон іще й тепер пригадує собі, як йому заїмпонувала отся татуньова мудрість, і усміхається.

— Зі всіх чотирьох сторін! То штука так зробити. А я як буду великий, чи також потраплю таке робити?

— Вчися, синку, то потрапиш.

— І оттакий оборіг зробити?

— Ще й не такий, синку. От підеш до школи, будеш учитися багато, багато такого, чого я і гадкою не прибагну, то навчишся ще більшшї штуки.

Малий Мирон зажмурює оченята і марить хвилину про ті невідомі дива, які обіцяли йому татуньо, а потім знов водить очима по скелеті оборога і по тих паличках, що з усіх сторін світа, кермовані мудрою татуньовою волею, так справно і рівно збігаються вгору до одного чубка.

— А таки се не погана штука! — думається йому.

В тій хвилі якийсь дивний голос звертає на себе його увагу. Звичайні голоси, які долітають до нього—гавкання Лиска коло хати, піяв-

ня когута, цокотання сороки на грушці — вони торкають його слух і не доходять до уваги. Але се — що се було? Він посувається кріз щілину між сіном і стріхою оборога на двір. Перед ним стелиться добре відомий йому вид: похилений на південь горбик саду, під ним захована між глибокими берегами вузенька річка — води не видно з оборога, тільки поруччя кладки, прибите до двох верб, що з двох боків хилять над річку свої чепіргаті, задумані голови, — далі невеличкий шмат з арічних огорodів — коноплі й капуста, капуста й коноплі; за ними тільки що скошена лука — де-де ще стоять копиці, а переважно гола стерня, тоб-то не гола, а сіро-зелена, бо вже вкривається молоденькою, м'ягкою отавою. А ще далі — а з оборога видається зовсім близенько — густою темнозеленою стіною стоїть ліс Радичів. На його окопі видно поодинокі дерева: онде біла береза спускає вниз довгі, гнучкі пачоси, що так і просяться, аби сплести їх на гойданку; а онде грубезний дуб гріє до сонця свої конарі; а ось тут на мокровині карловаті вільхи густими купками порозсідалися, мов прачки над калюжею. Все те відоме йому, звичайне, хоча він не може без радісного усміху глянути на сю картину, така вона гарна та привабна під сим гарячим, сильно блискучим промінням липневого сонця. Але голос, голос! Що за голос доходить до його слуху? Здається, не

чути ніде в селі ані на полі, щоб хто кричав, клепав косу (сьогодні неділя!) або прав шмаття, аби Радичів потребував відкликатися, а проте Радичів — бо очевидно се він своїм могутнім голосом гуде та вишукє все одно слово, яке в Миронових вухах звучить як:

— Рани! Рани! Рани!

Мирон витріщає оченята, напружує слух, озирється довкола, — ні, нема і не чути нічого, що могло-б видавати такий голос. А голос усе йде від Радичова, летять виразнісінько слова не вимовлені ніякими устами, відгукувані дубами та березами та грабами:

— Рани! Рани! Рани!

Миронові робиться моторошно. Він озирється ще раз довкола, прислухається, зазираючи в собі дух, напружує свою уяву, щоб зміркувати, що таке в селі могло-б видавати подібний голос і викрикнути подібні слова, які-б відгукував ліс — про лісове відгукування він знає добре і не раз випробовував його, стоячи в саду та кричачи до Радичова різні слова, — але ніяк не може догадатися нічого. Невже сам Радичів кричить отак у білий день під гарячим соняшним промінням, серед полудневої тиші? І про які рани кричить він? Слова звучать виразно, але не страшно. Се не крик раненої людини, не стогін, не чути в ньому болю, благання — се зовсім не відгук людського ані звірячого крику.

Се монотонні, ритмічні вигуки, мов згущена і на людські слова перетворена музика самого ліса, без чуття, а проте дивно зворушлива в своїй ніби байдужності та

— Рани! Рани! Рани!

Нема ніякого сумніву! Радичів вигукує такі слова. Немов сонний, простягшиися під соняшним пригаром, він лепотить їх крізь сон.

— Про які рани він говорить? — міркує малий Мирон, незначним скоком уяви вважаючи ліс Радичів якоюсь живою істотою. І його фантазія малює йому сцени за сценами важкого, довголітнього конання серед могутньої хвилі лісового життя. Ось вони під одним дубом клали огонь і виспалили в його живому тілі велику діру — адже сей дуб хорувє, конає помалу! А скільки берез покалічили вони, вертячи їх весною за соком? А може Радичів пригадав собі тепер усіх тих серн, цалів та диких кабанів, яких у ньому вистріляно останньої зими? А може він плаче за тим смерековим ліском у його середині, що згиб торік від червякової пошести?

Миронові робиться моторошно, немов-би він підслухав якусь страшну тайну, немов-би заглянув раннім ранком у Глибоку Дебру, — ні, в якусь далеко глибоку безодню, повнуневідомих і страшних таємниць, і його дитяче чоло морщиться і дитяча душа дізнає одного з тих потрясень, які в первісному людстві мусіли бути

дуже часті і дуже сильні і вилилися в почуття релігійного жаху перед невідомим у природі, яке дитиняча людська уява перетворила в невідоме за природою і над природою.

III.

В тій хвилі почувся новий звук, що змусив Мирона звернути увагу в інший бік. Із заходу, з-над Діла загриміло. Мирон глипнув у той бік, а те, що побачив там, так зацікавило його, що він не влежав на місці, підвівся на коліна, переліз по сіні до західного краю оборога і знов ліг на животі і погріб собі в сіні стільки простору прогалину, щоб міг вигідно дивитися. Перед ним стелився сим разом без порівнання ширший і величніший вид, ніж до полудневого боку. І тут ішли зразу сточисті сади та огороди аж до річки, простягався за річкою рівний, також уже скошений пастівник, та за пастівником легкими хвилями підіймалися все вище й вище орані поля, тяглися різнобарвними смугами півперек обр'я, немов велетенські постави різної матерії: жовтої, зеленої, сірої, бурої та блакитної, накладені здоровенною стиртою, якої вершок кінчився далеко-далеко і для ока творив неначе підвалину, постамент для колоссальної будови — Діла, що величезною темносиньою стіною вистрілював, здавалося, зовсім стрімко

по-над ту шахівницю піль, одностайний, недоступний, високий аж під саме небо і довгий так, що сягав від одного краю обр'я до другого. Його горішні контури, легко хвилясті, вирізувалися ярко на пречистій небесній блакиті, хоч і він сам висів над усім краєвидом як здоровенний шмат тої самої блакити, тільки густої, якоїсь важкої, темноватої. Лиш у однім місці, де над лінією тої блакити, між нею й небом висіла сіро-зелена латка, гола полонина Хребти-гори, лише там над тою полониною стояло те, що так заняло Миронову увагу.

Се була велетенська голова, мало чим менша від самої Хребти-гори, на довгій, товстій шиї, що бачилось, вирячалася з-за гори і не то цікаво, не то з якимось звірячим задоволенням і липала на села, долини, ліси внизу, а отсе нараз звернула свої величезні очища просто на оборіг, під яким лежав Мирон.

Він пізнав її зараз. Пізнав і очі й ніс більший від ратушевої вежі в Дрогобичі, і низьке мов праником расплескане чоло, і густі, темні патли, що розкидалися на всі боки, і грубі, широчезні губи почвари, що простяглися в шир від огидливого усміху. Йому здалося, що той велетень моргає до нього, мов до старого знайомого, і він усміхнувся. Йому не страшно було ані крихти,— навпаки, його смішили і широкі губи, і довжезний ніс, і розстріпані патли велетня.

— Ага, се певно один із тих велетнів, що як один став під Ділом, то другому до Радичова сокиру подав — мовив сам до себе Мирон.

— Ну, ну, нанашку, вилізай із-за гори, покажи, що ти вмієш.

І справді, на розказ хлопчини, голова велетня зарухалася. Розуміється, не по-людському. З нею почало робитися щось таке, що малий Мирон не зводячи з неї очей аж зареготався. Носище в неї перекривився, одно око пішло вгору, а друге десь кудись убік, губи розкрилися і почали роззявлюватися що-раз ширше, а з між них показався червоний язик, що почав висолоплюватися дужче й дужче, звисати нижче й нижче, немов-би збірався злизати весь ліс із Хребти-гори.

— Ха, ха, ха! Ха, ха, ха! — зареготався Мирон. — Отто ти вибрався! Та куди тобі, навіжений! Сховай свій язичище, сховай!

І справді, велетень немов засоромився і сховав свій червоний язик якось так незамітно, що Мирон не завважив того. Але його увага була вже звернена на щось інше — на велетневі вуха! Ще перед хвилиною їх майже не було видно, а тепер вони раптом хопилися рости. Ростуть та й ростуть просто вгору — як дві товстючі оборожини, як два величезні роги, а тепер уже виглядають, як два вітрила—широкі, замашні. І патли велетня настобурчилися і також ростуть,

розвіваються, рвуться та відриваються по шматочку, мов жмені сіна шарпаного буйним вітром. Малий Мирон дивиться на се все і сміється, сміється сердечно!

— Ну що? Чого зупинився? — кричав він весело до велетня. — Чому не вилізаєш? Чого лежиш на однім місці та надуваєшся? Вилізай увесь! Покажися сюди! Чи може мене боїшся?

Останні слова вирвалися Миронові якось так несподівано, та зараз-же потягли за собою ціле пасмо думок чи радше уяв. Адже справді велетень немов зацікавившись впірав у нього свої величезні очі, а тепер ледве прогомніли Миронові слова, а-над Діла почулося знов глухе бурчання.

— Ого, ти сердишся! — скрикнув Мирон усе ще в веселім настрою. — І чого тобі сердитися? Вилізай із-за Діла! Стався мені перед очі!

В тій хвилі велетенська голова немов справді оживилася. Вона незграбним і дуже комічним рухом перекилилася на один бік, потім на другий, її шия почала видовжуватися та понижче неї показалися величезні плечі, мов колосальна стіна, що заняла чверть усього Діла, і ті плечі почали висовуватися далі, далі над лінію Діла. а голова розростаючися все більше, раз-у-раз немов хиталася, немов напухала і кривилася то в один бік, то в другий. Мирон не зводив очей із того дивогляду — і сміявся тепер іще дужче.

— Вуйку!*) — кричав він плещучи в долоні, — а тобі що таке? Чи танцювати берешся? Чи може ти п'яний? Пригадуєш мені — знаєш кого? Того рілника, що п'яний ішов танцюючи по Бориславським тракті в Дрогобичі. На тракті болото по кістки, рідке і чорне як смола, а він чалапчалап то на один край вулиці, то на другий, руками розмахує, голову викривляє, точнісінько як ти широкий, заслинений рот роззявив і що сили реве танечну пісню:

Заграй мені: тадрітом!
 Та й іще раз: тадрітом!
 Заграй мені круцю-верцю
 Та й і ще раз: тадрітом!

— Ха, ха, ха! Вуйку! А може й ти потанцював-би так само? Може й ти заспівав-би «круцю-верцю»? Ану, втни лише!

— Вурр! — загуло з-над Діла і легесенько, мов несміло ще підхопив той гуркіт Радичів і мов опуку перекинув його через долину до Мирона під оборіг.

Хлопець не злякався, але його сміх затих і він почав уважніше дивитися на голову того величезного «вуйка». Голова вже розрослася так, що її годі було й пізнати навіть при живій та передразненій Мироновій фантазії. Вона творила над Ділом величезний, темносиній бовдур, а її патли білими рівними пасмами покрили вже

пів неба і як-раз добігали до сонця. Тільки дві точки показували ще подобу голови, се були очі велетня. Тепер вони вже нахилилися не над Ділом, а ось-ось близько над горішнім кінцем села, і не знати, чи від сонця, чи від якогось внутрішнього огню вони налилися пурпуровою загравою, оберталися на місці, мов два огняні колеса, і Миронові здавалося, що вони з якоюсь дикою злобою дивляться на нього. Він уже не міг сміятися, але його веселий гумор ще не минув зовсім і він іще раз підняв голос супроти велетня:

— Що, вуйку, сердишся? хіба-ж я образив тебе? Я-ж тобі не сказав прикрого слова. А як не хочеш танцювати, то я тебе не силую. Може заграєш? Га?

Немов відповідь на се питання загуло сильним громом із вершка Діла. І Радичів, і Панчужна і дальші ліси відізвалися тепер сильним риком.

І той рик збудив у ярах якусь нову силу. Мов лютий звір зі схованки, вихопився буйний вітер і зашумів, засвистів, заскиглив у лісах, застогнав у крутих берегах річки, покотився по сіножатях курявою розшарпаного з копиць сіна, а по гостинці, що йшов по-між нивами, піднявся до неба сіро-жовтими бовдурами пороху. І немов у одній хвилі змінився весь кругозір. Хмари загасили сонце, погасли й пурпурові очі велетня, щезла східня, досі ще чиста, всіхнена половина

неба, щез привид велетня, все небо заволоклося темною важкою хмарою, а з по-над Діла понижче тої хмари почали гнати величезні сірі коні на схід, усе на схід, швидко, швидко! Зразу поодинокі, далі рядами, а далі цілими табунами. Вони перебігали все небо за кілька хвилин і ховалися десь там за лісом, а за одним табуном вилітав із-за Діла другий, третій. Вихор розвівав по небі їх гриви, сотки копит стугоніло по небесному помості, а з-під тих копит бризкали грубі, холодні краплі води, зразу рідкі, а де-далі все густіші. Кілька тих крапель упало Миронові на лице трохи вихилене, з-під оборога, — се були немов вимірені на нього стріли невідомого велетня. Він почув виразно, що велетень сердиться на нього, грозить йому чимось, своїм шумом, свистом і стогнанням кличе на поміч якісь страшні сили. Вітер ухопився під оборіг, почав шарпати сіно довкола Мирона, а навіть дмухнув якоюсь ледовато-холодною струєю хлопцю за розхрістану пазуху. Від того подиху він затремтів увесь, відсунувся трохи від краю оборога, скулився, зариваючися глибше в сіно, та все таки не зводив очей із заходу.

Хребти гори ані Діла вже не було видно. Велетень, бачилось, увесь уже пересунувся на сей бік Діла і ліг грудьми на Підгір'ю. Але на Ділу було тепер ненастанний глухий гуркіт, немов там пересипали великі копиці товченого каміння.

Велетень пересував через Діл своє здоровенне черево, наповнене знищенням і руїною, щоб висипати його зміст на плодючі ниви та невижаті збіжжя благодатного Підгір'я.

Мирон увесь тремтів. Він тер долонями своє розпалене чоло, немов силкувався зміркувати, що тут діється і до чого воно йдеться.

IV.

Помалу картина змінилася.

Досі лише над Ділом хвиля за хвилею мигали червоні блискавки, немов незримі руки перекидалися там распеченими залізними штабами.

Та тепер раптом потемніло.

Небо засунено густими фіранками, а під сборогом засіла майже щільна пільма. Але в тій-же хвилі якась сердита рука роздерла фіранку від одного краю неба до другого і обсіпала всю землю страшним сліпучим світлом. І рівночасно ревнули немов сотки громів, немов тисячі гарматних вистрілів. І затряслася земля. І Миронові бачилося, що оборіг із сіном і з оборожинами з жаху підскочив на сажень від землі і зараз-же знов сів на своє місце, та готов зараз-же завалитися на бік. Рев був такий страшений, що Радичів і Панчужна мов забули язика в роті, мов оніміли і не озвалися привичною лу-

ною, — може не могли з себе видати такого міцного голосу. Тільки далекі Діли — Попелівський та Бориславський озвалися і заклекотіли довгим, грізним гуркотом. Але за першим ударом швидко наступив другий, третій. Блискавки бігли з різних сторін до середини неба, саме до того місця, під яким стояв оборіг. Вихор клав на землю збіжжя, ламав гілляки дерев, свистів вербовим пруттям біля оборога і бачилося, спирався дужими плечима о сіно та оборожини, щоб перевернути оборіг або бодай зірвати з нього наголовач.

У природі скрізь пішов нечуваний заколот, рев, шум, тріск і скрип. Мирон лежав на сні, не чуючи нічого, не бачучи нічого, і тільки витріщав оченята, затикав долонями вуха і силкувався, силкувався щось пригадати собі.

Він не боявся смерти, і ся думка, що ось перун може вдарити в оборіг і вбити його, якось не повстала в його голові. Так само він не боявся ані реву бурі, ані гуркоту громів, ані того виду шаліючих елементів, бо все те було не чуже йому, до всього того він придивлявся не раз.

Так само не боявся він самоти серед того шаленого танцю природи, — він любив самоту, і йому не першина була пробувати самому під дощем та під громами. А проте щось немов мліло його в нутрі, щось важке налягало на душу, підступало до горла, душило мов силоміць стри-

муваний кашель або здавлювані сльози. Його голова працювала сильно, уява мучилася, щоб пригадати щось, та проте не могла пригадати, вилася та висилювалася мов живий чоловік привалений каменем. А жах чим раз сильніше хапав його за груди, волосся на голові їжилосся, холодний піт покривав дитиняче чоло.

— Що то я мав? — Що то я мав? — белькотіли несвідомо уста, тимчасом як долоні що сили затикали вуха, щоб їх не оглушив шалений рик громів та рев бурі.

Аж бова блискавка, що розпорола черево щітьми і велетенським зігзагом скочила в Радичів і тут-же розсипалася оглушливим брязкотом, мов-би з безмірної висоти висипано сто возів усякого заліза на скляний тік, — аж оця блискавка допомогла його уяві. Раптом він зрозумів, чого йому страшно, зрозумів, що значить оцей глухий гуркіт у хмарі, грізніший і важчий від тріскоту громів та реву бурі, і що значить той тоненький бренькіт, що ледве-ледве продирався до його слуху крізь загальний гармидер розшалілої природи, бренькіт немов золотої мушки, що сіпається в павутинню: це був голос дзвонів, якими дзвонено на тривогу, на прогнання граду і який тепер, супроти тої велетенської музики в природі виглядав мов цінкання трембіти супроти могутньої оркестри

*) Трембіта—дерев'яна труба

Мирон зрозумів усе те відразу. Блискавка показала йому ясно широкі поля, покриті ось-ось уже доспілим житом, колосистою пшеницею, вівсом, конюшиною, сіножаті, покриті травами, і все те аж прилягає до землі під шаленими подувами вітру, хилиться, кланяється, молиться, благає:

— Змилуйся над нами!

І його уява бачить уже, як страшній велетень там, угорі, кривиться злобно, морщиться, регочеться тим колосальним реготом, від якого Діли стрясаються в своїх віковичних посадах, і реве своїм страшним голосом:

— Га, га, га! Ось я вас зараз! Ось я вас зараз!

Голос посвячених дзвонів замирає у клекоті тих безмірних куп товченого льоду, що горами насуваються в отій темно-сірій хмарі, — ні, їм не спинити велетня! Мирон чує, що ще хвилина, ще один удар грому, і шлюза відімкнеться, і бухне фатально-градова злива, застогне земля, і все живе на ній повалиться додолу, і вся краса й радощі на ній упадуть у болото, мов ранені птахи, — і його дитяче серце зупиняється, в голові шумить, у очах бігають огняні іскри, і він сам себе не тямлючи, в якімось припадку екзальтації, істерії, божевілля простягає обидві руки по-за острішок оборога і що-сили кричить:

— Не смій! Не смій! Тут тобі не місце!

Замість сподіваного страшного грому, що

мав бути початком руїни, чути лише глухе воркотання, сердитий гуркіт велетня.

— Не смій! я тобі кажу не смій! Тут тобі не місце! — кричить малий Мирон, грозячи кулаками до гори.

Вітер у берегах ріки свистить, вищить, завиває, мов сердиться.

— Ні, не пуцу! Не смій тут розсипатися! Не пуцу! — кричить Мирон, мов божевільний. Над Ділом змагається клекіт. Здається, що нагромаджені засоби руїнної матерії пруться, тиснуть велетня і що він гнеться та стогне під їх вагою.

— Не смій тут! Вертай назад! На Діли, на дебри! Сюди я не пуцу тебе! — не перестає кричати Мирон.

У хмарі, сим разом уже над Ділом, але ось тут, майже над головою Мирона, почувся страшний гуркіт та клекіт. По-над Ділом літали блискавки. Хмара грубшала що-раз більше, нависала над землею, робилася тяжчою; здавалося, що там давить якийсь страшенний тягар, та щось з нечуваним зусиллям піддержує його знизу і ось-ось пустить, і тягар упаде на землю і розвалить, розітре все живе на порошок. Дивні голоси немов пищали, скиглили, скомліли та ревли в тій хмарі, але рішучого, фатального удару все ще не було.

— Не пуцу! Не пуцу! — кричав Мирон. — Даремно грозиш! Я не боюсь тебе! Мусиш слу-

хати мене! Адже бачиш, що я міг сперти тебе досі. І зіпру! І не пущу! Вертай назад! На гори, на Діли! Не смій тут пускати!

Хлопець піднявся на коліна. Його лице горіло, очі горіли, в висках стукала кров як молотами, віддих був прискорений, у грудях хрипіло щось, немов-би й сам він двигав якийсь величезний тягар або боровся з кимсь невидимим з крайнім напруженням усіх своїх сил.

Шиск, клекіт, зойк у хмарі зробився ще дужчий. Ось-ось вона трісне, ось-ось сповниться велетнева погроза. Навіть вітер утих на хвилю. Блискавки над Ділом погасли. Була хвилина страшеного, трівожного напруження в усій природі; все, що живе внизу, дерева, збіжжя і трави, звірі й люди стояли, тремтячи і запираючи в собі дух; голос дзвонів на далекій дзвіниці чувся тепер виразно, але не як сильна, переможна сила, а тільки як жалібне голосіння по померших.

Та малий Мирон і тепер не подався. Він чув, що послабни він тепер, опусти руки, знизь голос, і найближча хвиля принесе спустошення на все село, і велетень зареючеться всею своєю величезною пелькою і засине, погребе, розтрощить усе життя довкола.

Він чув, що його сили слабнуть, що руки і ноги у нього вже похололи як лід, що його груди здавлює щось, що якась холодна рука мов кліщами стискає його за горло, але він безмірним

напруженням волі ще раз підняв голову догори, наставив обидва кулаки проти хмари і як міг найголосніше кричав:

— На боки! На боки! На Радичів і на Панчужну! А гут не смій! Ані одного зернятка на ниві! Чуеш!

І в тій хвилі немов нараз знято таємничу печать із природи, немов відсунено невідомий замок, немов піднято запору! Заторохтіли громи, осліпили очі блискавки, що немов з усіх кінців світа рівночасно вдарили всередину градової хмари і та хмара розділилася моментально на двоє, і страшений вітер заревів та почав гнати одну її половину на Радичів, а одну на Панчужну, два ліси, що обмежали село від півдня і від півночі. Ще хвилина, і над Радичовим стояв величезний, щільно густий, сірий стовп — се валилася на ліс градова туча. Ще хвиля, і з ліса почувся глухий стогін, тріск, хрускіт дерев, ломіть валених гілок, і зеленою курявою поніс вітер по-над сим пеклом зелене листя, пооббиване з дерев. Малий Мирон затрусився. Щось спазматично захлипало в його горлі і зараз попустило.

Його сили були вичерпані. Він мов неживий повалився на сіно, з його очей блиснули сльози, а з грудей видобувся непритомний сміх.

— Ха, ха, ха! Ха, ха, ха! А бачиш! А бачиш!

Я дужчий від тебе! Ти таки послухав мене! мусив послухати! мусив піти туди, куди я велів!

Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!

Під рев вітру, клекіт граду над лісом і шум дощу над оборогом, при частих, але що-раз дальших громових ударах ще чути було якийсь час отой різкий, божевільний регіт знесиленого хлопця. Поки ще буря перейшла, він з головою заритий у сіно запав у глибокий сон.

V.

Вечоріло. Небо вже зовсім прочистилося, тільки далеко на сході стояла ще темна смуга хмари. Бурлила річка, котячи повні береги темно-жовтої, каламутної води. Було холодно; від ліса віяло льодовими подихами; там насипало граду майже в коліно. Масу дерев поперевертало з корінням, а купи граду скрізь були перемішані з оббитим листям та обламаними гілляками.

— Мироне! Мироне! — кликала Миронова мати, ходячи по саду та озираючися довкола по червонілими від плачу очима. Вона оббігала вже всі хати по селу, всі закамарки і всі сади; батько й інші домашні затурбовані тим, що дитина не вернулася ще перед бурею, і боячися, щоб вона не побігла в ліс та не попала там під град, порозбігалися по лісах, шукаючи Мирона. В хаті стояв сум, чапіла по кутах глуха тривога.

Всі сусіди також були затурбовані; де-які й собі пішли шукати хлопця, інші стояли на перелазах та вигонах, розмовляли або потішали затурбовану Миронову матір.

— Та не бійся, кумо,—говорила Василиха.— Тож не може бути, щоб він пішов у ліс.

— Рано ходив у Панчужну, — говорила мати.

Прійшов на обід, ззів де-що як той горобець та й побіг. Ще питаю його: куди йдеш? а він каже: купатися.

— Та ходили діти до млинівки. І мій Андрусь ходив.

— Отож я боюся, чи він від млинівки не пішов у Радичів.

— Ні, кумо! Андрусь казав, що від млинівки він вернувся додому.

— Але-ж дома ніхто не бачив його.

— А не шукали ви в стодолі, під оборгом? Може заліз де в сіно та заснув.

— Та шукали хлопці. Скрізь по стодолі шукали. Нема. А під оборогом — або я знаю. Та як-би він дістався під оборіг? Там для нього й драбини нема приставленої.

— А йдіть, кумо, йдіть! Хлопець як вивірка*). Хіба йому багато треба, аби вилізти на оборіг. Ану подивіться!

Миронова мати була ще молода молодиця,

*) Вивірка—білка.

здорова й енергійна. Їй не треба було два рази говорити, особливо коли діло йшло про її любого сінка. Вона так само як і Мирон вилізла по оборожині під оборіг і заглянула до середини.

— Ні, не видно нічого! — сказала вона на пів до себе самої, а на пів до Василихи, що стояла за плотом у своєму саду. І вже хотіла злазити вниз, коли в тім щось немов торкнуло її вилізти зовсім на сіно і заглянути ближче. Вилізла і в тій хвилі побачила Мирона, який спав заритий у сіні так, що здалека зовсім не можна було добачити його.

Мати аж перехристилася, потім сіла на сіні біля сонного хлопця, відгорнула злегка сіно з-над голови і видивлялася в зарум'янене лице дитини. В тій хвилі Мирон відкрив очі і побачив матір.

— Ах, то ви, мамо? — запитав він.

— Я, сінку.

— А довго я спав?

— Уже сонечко заходить.

— Але то мені снилось!..

— Що сінку?

— Що над Ділом стояв велетень — чорний і страшний, — а потому почав вилазити з-за Діла і хотів засипати градом усе наше село. І сердився страшенно.

— То, сінку, справді, туча була.

— Справді? І засипало поля градом?

— Ні, синку. Перегнало градову тучу, розірвало її на-двоє. Одна часть висипалася на Радичів, а друга на Панчужну. Такої карі в лісі наробило, що глянути страшно. Як-би було се висипало на поля, то було-б витовкло все до кореня.

Мирон усміхнувся якимсь дивним сміхом.

— Се я зробив, мамо, — мовив він.

Мати глянула на нього зачудованими очима.

Ти, синку? Що таке ти зробив?

— Я не пустив граду на ниви.

Мати всміхнулася якось невесело.

— А се ти як зробив?

— Я боровся з тим велетнем.

— З яким велетнем?

— А з тим, що тяг із-за Діла градову хмару. Я спинив його. Я накричав на нього. Він сердився страшенно, але не міг подужати мене.

Мати всміхнулася знов і повеселіла.

— Се-ж тобі снилося, синку.

І я так гадав, мамо, що снилося. Але коли справді була градова туча і коли справді град пішов на ліс, то се мені не снилося. Адить, я ввесь мокрий, так утомився. І руки мокрі зовсім, бо я держав їх виставлені на дощ.

— Нащо, синку?

А як-би я був сховав хоч одну, то він був-би переміг мене.

Мати знов усміхнулася, але в її очах забли-

щали сльози. Вона притулила уста до Миронового чола і почула в ньому гарячку. Потім поцілувала хлопця і мовила:

— Добре, синку, добре. Але нікому не говори про се. І таткові не говори.

— Чому?

— Бо татко дуже гнівався.

— Я не хочу, щоб татко гнівалися.

— А ти ніколи більше під таку годину не виходь з хати.

— Чому?

Не добре малим дітям бути самим серед таких страховищ.

— Але-ж я не боявся, мамо.

Добре, добре. Але міг перелякатися і вмерти зо страху. І тоді мама плакала-б за тобою.

— Не треба, щоб ви плакали.

Ну, а тепер ходім до хати. Там десь татко вже з ліса вернувся.

— А чого татко ходили в ліс?

— Тебе шукати.

— Ото, а я й не знав. Я сплю собі тут як, у колисці. А проте добре, що я був сьогодні під оборогом. Як-би не я, то був-би сьогодні град усі поля витовк.

Мати знов довго погляділа на сина. В її очах мигнула турбота. Вона боялась за здоров'я свого сина. Але разом з тим на дні її душі заклубився

якийсь забобонний жах. Ану-ж справді у хлопця якась особлива натура? Ану-ж він має зв'язок із якимись неприродними силами? Не раз уже в розмовах з нею він закидав такі слова, що вона не то дивувалася, не то жахалася його.

І тепер знов! Невже в його словах не хвороба, не гарячка, а якась правда таємна, вища, недоступна їй?

Вона притулила Мирона до себе, перехрестила його, і цілуючи в розпалене чоло мовила ще раз:

— Добре, синку, добре. Але пам'ятай, не говори про се нікому.

— Чому, мамо?

— Бо всі будуть з тебе сміятися. І тоді твоя мама буде також плакати.

— Ні, мамо! Не треба, щоб ви плакали. Не буду говорити про се нікому.

І в якимсь дивнім, святочнім настрою обоє, зразу хлопець, а потім мати, злізли з сборога і мовчки пішли до хати.

Грицева шкільна наука.

I.

Гуси зовсім нічого про те не знали. Ще того самого поранку, коли батько мав гадку відвести Гриця до школи, не знали гуси про той намір. Тим менше знав про нього сам Гриць. Він, як звичайно, встав рано, поснідав, поплакав трохи, почухався, взяв прут і підскакуючи погнав гуси з обори на пасовисько. Старий білий гусак, як звичайно, наставив до його свою невеличку голову з червоними очима й широким дзюбом, засичав різко, а відтак, таракаючи про щось нецікаве з гусками, пішов передом. Стара глива гуска, як звичайно, не хотіла йти в ряді, але попленталась по-за мостком і ровом, за що Гриць шв'якнув її прутом і назвав «лупярем», — так він мав звичай називати все, що не піддавалося його високій власті на пасовиську. Очевидна річ затим, що ані білий гусак, ані глива гуска, ані взагалі ніхто з цілої череди — як їх було двадцятьоро й п'ятеро, та ані одне не знало про близьке перенесення їх володаря та воїводи на інше, далеко не таке почесне становище.

То-ж коли нагло й несподівано надійшла нова вість, коли сам батько, йдучи з поля, закликав Гриця додому й там віддав його в руки матері, щоб його вмила, вичесала і вбрала, як слід гарненько, і коли потім батько взяв його з собою, і, не кажучи ні слова, попровадив зляканого вниз вигоном, і коли гуси побачили свого недавнього поводатора зовсім у зміненим вигляді— в нових чобітках, в новім повстянім капелюшку й червоним ремінем підперезаного — піднявся між ними наглий і дуже голосний окрик зачудовання. Білий гусак підбіг близько до Гриця з витягнутою головою, немов хотів йому добре придивитися; глива гуска також простягнула голову й довгий час не могла й слова вимовити з наглого зворушення, аж вкінці швидко вицокотіла: — Де-де-де-де?

— Дулна гуска! — відказав гордо Гриць і відвернувся, немов хотів сказати: — Еге, чекай лише, не в такі я тепер пани вскочив, щоб іще став відповідати тобі на твоє гусяче питання! — А втім, може й тому не відповів, що й сам не знав.

Пішли вгору селом. Батько нічого і Гриць нічого. Аж прийшли перед великий, старий будинок під соломою і з комином зверху. До того будинку йшло багато хлопців таких, як Гриць, або й більших. По-за будинком по городі ходив пан в камізелці.

- Грицю! — сказав батько.
 Га! — сказав Гриць.
 Видиш оту хату?
 Видзу.
- Пам'ятай собі — се школа.
- Ба, — сказав Гриць.
 Сюди будеш ходити вчитися.
- Ба, — сказав Гриць.
- Справуйся добре, не пустуй, пана професора *) слухай. Я йду, щоб тебе записав.
- Ба, — сказав Гриць, майже нічого не тямлючи, що говорив батько.
- А ти йди з отсими хлопчиками. Візьміть його, хлопчики, з собою!
- Ходи! — казали хлопчики і взяли Гриця з собою, а тим часом батько пішов у город поговорити з професором.

II.

- Увійшли до сіней, у яких було зовсім темно й страшно воняло торішньою гнилою капустою.
- Видиш — там? — сказав до Гриця один хлопчик, показуючи в темний кут.
- Видзу, — сказав тремтячи Гриць, хоч зовсім нічого не видів.
- Там яма, — сказав хлопчик.
-

*) Професор—учитель.

— Яма! — повторив Гриць.

— Як будеш зле справуватися, то професор всадить тебе в оту яму і будеш сидіти цілу ніч.

— Я не хоцу! — скрикнув Гриць.

Тим часом другий хлопчик шепнув щось до першого хлопчика, обидва засміялися, а потім перший, налапавши шкільні двері, сказав до Гриця:

— Застукай до дверей! Борзо! *)

— Насцо? — спитав Гриць.

— Треба! тут так годиться, як хто перший раз приходить.

В школі був гомін, мов в улику, але коли Гриць застукав кулаками в двері, зробилося тихо. Хлопчики звільна відчинили двері і впхнули Гриця до середини. В тій хвилі залупкали добрі березові різки по його плечах. Гриць дуже перелякався й заверещав.

— Цить, дурню! — кричали на його сміхованці-хлопці, що, почувши стук, засіли були за дверми і зробили Грицеві таку несподіванку.

— Ой-ой-ой-ой! — верещав Гриць. Хлопці злякалися, щоб не почув професор, і почали Гриця зацитькувати.

— Цить, дурню, то так годиться! Хто до дверей стукає, то того треба по плечах постукати. Ти того не знав?

*) Борзо—швидко.

— Не-е-е зна-а-в! — відхлипнув Гриць.

— Чому не знав?

— Бо я-а-а пе-е-лсйї ла-а-з у сколі.

— Церший раз! а! — скрикнули хлопці, мов здивовані тим, як можна перший раз бути в школі.

— О, то треба тебе погостити! — сказав один, підскочив до таблиці, взяв зі скринечки добрий кусник крейди й подав Грицеві.

— На, дурню, їж, а борзо!

Всі мовчали й дожидаючи гляділи на Гриця, що обертав у руках крейду, а далі поволеньки вложив її в рот.

— Іж, дурний, а борзо! — наминали хлопці, а самі душились зо сміху.

Гриць почав хрупати і насилу ззів крейду. Регіт у школі розлігся такий, аж вікна задзвеніли.

— Цого смієтєся? — спитав здивований Гриць.

— Нічого, нічого. Може, хочеш іще?

— Ні, не хоцу. А сцо то таке?

То ти того не знаєш? Отто дурний! Та то ерусалим такий, то дуже добре.

— Ой, не дуже добре! — сказав Гриць.

— Бо ти ще не розсмакував. То годиться кожному їсти, хто перший раз приходить до школи.

В тій хвилі увійшов професор. Усі хлопці, як сполошені горобці, шугнули до лавок, тільки Гриць остався, з сльозами в очах і з губами, за-

біленими крейдою. Професор грізно зблизився до його.

— Як називаєшся? — крикнув.

— Глиць.

— Що за Гриць?.. Ага, ти новий. Чому на лавці не сидиш? Чого плачеш? Чим забілівся? Га?

— То я їв ерусалим...

— Що? який ерусалим? — допитувався професор. Хлопці знов аж душились зо сміху.

— Та давали хлопці.

— Котрі хлопці?

Гриць озирнувся по хаті, але не міг ні котрого пізнати.

— Ну, ну! Йди, сідай і вчися добре, а ерусалима більше не їж, бо будеш битий.

III.

Почалася наука. Професор говорив щось, показував якісь дощечки, що на них були понамальовувані якісь гачки та стовпики; хлопці час від часу кричали щось, як професор показував яку нову дощечку, а Гриць нічого того не розумів. Він навіть не зважав на професора, а дуже смішними видались йому хлопці, що сиділи довкола його.

Оден довбав пальцем у носі, другий ззаду раз-у-раз старався уткнути невеличке стебельце Гри-

цеві в ухо, третій працював довгий час дуже пильно, смикаючи з свого старого каїтана латки, нитки та остроки; вже їх перед ним на спідній дошці лавки лежала ціла купа, а він усе смикав і скуб зо всієї сили.

— Нащо то смикаєш? — спитав Гриць.

— Буду дома з бовщом їсти, — відповів шепеляво хлопець, і Гриць довгий час думав над тим, чи slučajем не одурив його сей хлопець.

— Але бо ти, Грицю-небоже, нічого не вважаєш! — крикнув на його професор і покрутив його за вухо так, що Грицеві мимоволі аж сльози стали в очах, і він так перелякався, що довгий час не тільки не міг уважати, але й зовсім о-світі не тямив. Коли нарешті отямився, хлопці вже починали читати склади на подвижних табличках, які розкладав і складав професор. Вони невтомимо по сто раз співучими голосами повторяли: «а-ба-ба га-ла-ма-га». Грицеві — не знати чому — дуже се сподобалося, і він почав своїм пискливим голосом на-випередки кричати: «а баба галамага». Професор уже готов був узнати його дуже пильним і спосібним хлопаком і, хоча ще ліпше переконатися в тім, переставив букви. Несподіваним способом він виставив перед учениками букви «баба», але Гриць, не дивлячися на них, а тільки на професора, тонким співучим голосом крикнув: «галамага». Всі зареготалися, не виключаючи й самого професора.

тільки Гриць здивований оглянувся і знов на голос сказав до свого сусіда: — «Щому не кличис «галамага?»» — Аж тоді бідолаха отямився, коли професор потягнув його за понятливість різкою по плечах.

— Ну, а чого тебе там в школі навчили? — спитав батько, коли Гриць в полудне вернув додому.

— Вчилисьмося «а баба галамага», — відповів Гриць.

— А ти вмів? — запитав отець, не входячи в те, що се за така дивовижна наука.

— Таже вмів, — відповів Гриць.

— Ну, так мені справуйся! — заохотив отець. Як ту в селі вивчиш, то підеш до міста до більшої школи, а відтак вийдеш на попа. Жінко, а дай-но йому що їсти.

— Ба, — відповів Гриць.

IV

Минув як-раз рік після того важного дня. Блискучі надії батькові на Грицеву будучину давно розвіялись. Професор просто йому сказав, що Гриць «туман вісімнадцятий», що ліпше зробить, коли відбере його назад до-дому й заставить гуси пасти. І справді, по році шкільної науки Гриць вертав додому як-раз такий мудрий, яким був перед роком. Вправді «а баба га-

ламага» він вивчив докладно на пам'ять і не раз навіть у сні з уст його вилітало се дивовижне слово, що становило немов перший поріг усякої мудрости, якого йому не судилося переступити. Але далі по-за те слово Гриць в науці не поступив. Букви якось мішалися перед його очима, і він ніколи не міг спізнати їх з лица — котра *ш*, а котра *т*, котре «люди», а котре «мислите». Про читання вже ніщо й говорити. Чи причина тому була в його непонятливості, чи в кепській навчанні професора — сього не знати; то тільки певно, що окрім Гриця таких «туманів вісімнадцятих» між тогорішніми школярами було 18 на 30, і всі вони під час того шкільного року заєдно робили собі блискучі надії, як то буде гарно, як вони увільняться від щоденних різок, позаушників, штурханців, «пац» та «попідволосників» і як покажуться знов в повнім блиску своєї поваги на пасовищі.

А вже хто як хто, а Гриць запевно найбільше й найчастіше про те думав. Проклятий буквар, що його він за час цілорічної натуги над науковими питаннями пошарпав і пофалатав трохи не на січку, прокляте «а баба галамага» і прокляті професорські причинки та заохоти до науки так надоїли йому, що він аж вихуд та поблід і ходив увесь час, мов сновида. Вкінці змилювався бог і післав місяць липень, і змилювався батько та сказав одного ранку:

- Грицю!
- Га? — сказав Гриць.
- Від ниві вже не підеш до школи.
- Ба! — сказав Гриць.
- Здійми чоботи, капелюх і ремінь, треба сховати про неділю, а ти підпережися личком, візьми лупку на голову та жени гуси пасти.
- Ба! — сказав радісно Гриць.

V.

Гуси, звичайно — дурні гуси, і сим разом не знали про радісну зміну, яка їх чекала. Через цілий рік Грицевої шкільної науки їх пас малий сусідський хлопчик Лучка, що звичайно тільки й робив на пасовиську, що копав ямки, ліпив паски з болота та пересипався порохом. Про гусей він не дбав зовсім, і вони ходили самопас. Не раз їм лучалося зайти в царину й тоді від пошкодованого приходилось їм витерпіти багато проклять, а навіть побоїв. А крім того, нещастя кілька разів того року зловісним крилом перелетіло по-над чередою. П'ять молодих гусаків і десять гусок господиня попродала в місті; важко прийшлося іншим, розлучатися з ними. Стару попелясту гуску забив хворостиною в шкоді сусід і в варварській безсердечності прип'яв бездушного трупа за лапу до тої-ж хворостини, волік його так через ціле па-

совисько, а відтак кинув господареві на обору. А одного молодого гусака, красу й надію череди, забив ястреб, коли раз відблукався від своєї рідні. Але про всі ті тяжкі й невіджалувані страти, череда цього року була більша, ніж торік. Дякувати білому гусакові й гливій гусці, та й ще двом чи трьом молодим її донькам, череда цього року виносила звиш 40 штук.

Коли Гриць появился між ними з прутом, знаком своєї намісницької влади, зразу всі очі звернулися на нього, і тільки один німіючий сик дивування дався чути. Але ані білий гусак, ані глива гуска не забули ще свого колишнього доброго пастиря і швидко пригадали собі його. З голосними викриками радості й тріпотанням крил вони кинулися до нього.

— Де-де-де-де? — цокотіла глива гуска.

— Адже в сколі був, — відповів гордо Гриць.

Ов! ов! ов! — дивувався білий гусак.

— Не вірис, дурню? — крикнув на його Гриць і швякнув його прутом.

— А сьо-сьо-сьо? А сьо-сьо-сьо? — дзьоботіли, громадячись коло його, інші гуси.

— То ніби, сцо я навчився? — формулував їх питання Гриць.

— Сьо-сьо-сьо-сьо? — дзьоботіли гуси.

— А баба галамага — відповів Гриць.

Знов сик зачудовання, немов ані одна з тих 40 гусячих голов не могла зрозуміти такої гли-

бокої мудрости. Гриць стояв гордий, недосяжний. Аж нарешті білій гусак здобувся на слово.

— А баба галамага! А баба галамага!—скрик-нув він своїм дзвінким, металічним голосом, випросткавшись, піднісши високо голову й трепочучи крилами. А відтак, обертаючись до Гриця, додав, немов щоб його ще більше пристидати:

— А кши, а кши!

Гриць був зломаний, засоромлений. Гусак в одній хвилі перейняв і повторив ту мудрість, що коштувала його рік науки!

— Чому вони його до сколи не давали? — подумав собі Гриць і погнав гуси на толоку.

„Schön Schreiben“^{*)}

(Шьон шрайбен).

В просторім другім класі нормальної школи отців Василіян **) у Дрогобичі тихо, хоч мак сій. Наближається година «красного писання» ***), страшна для всіх не так самою наукою, як скоріш особю вчителя. У Василіянській школі на всі науки вчителями були самі отцове, а тільки для писання вони наняли собі світського чоловіка, якогось колишнього економа, чи наставника—пана Валька. Пану Валькові ще й досі здається, що він економ: хоч з пагайкою ходити тепер не випадає, але все-таки він не помітується хоч тростівки і ніколи не занедбує робити з неї відповідного вжитку. Очевидна річ, що діти, піддані хоч-би тільки на годину власті такого вчителя, тремтять наперед, і «красне писання» — є для них найбільша мука.

Малий Мирон один сидить спокійний, майже веселий на лавці. Він дивується, чому се нараз

*) Шьон шрайбен—красиво писати, чистописання.

**) Так зветься манахи у католиків і уніятів, що вважають своїм покровителем св. Василія Великого.

***) Красне писання—чистописання.

так тихо стало в класі, коли один смільчак, висланий на коридор на звідини, вбіг до класу і крикнув: «Валько прийшов!»! Зараз тої самої хвилі тихо стало в класі. Малий Мирон не знає ще пана Валька. Він іно-що прийшов із сільської школи, батько записав його до другого нормального класу у отців Василяян, і нині перша година красного писання. І хоч на селі він в писанні був дуже слабкий,—не вмів ні пера як слід узяти в руки, ні вивести гладко та рівно хоч-би один штрих *),—то все-таки він дитина, не йому журитися наперед тим, чого ще не знає. Він здивувався, чому се нараз так тихо стало, але про причину не смів допитуватися нікого з своїх сусідів: він-же з ними досі дуже мало знайомий. Та й зрештою його се й не багато обходило. Серед тої для інших страшної і трівожної тиші він вигідніше віддався найлюбішому ділові—думкам про свою рідну сторону. Не можна сказати, щоб він тим тужив за нею: він знав, що кожного понеділка побачить і батька, й матір. Він тільки думав собі, як то гарно буде, як колись, літом, приїде додому, зможе знов вільно бігати по пастівниках, сидіти над річкою або бродити по ній за ковблями... Се були думки, скоріш веселі, ясні, блискучі, а не тужні, не жалібні. Малий Мирон, розкішно ниряв у тій красі при-

*) Штрих—лінія.

роди, що розцвітала в його уяві серед сірих холодних стін Василіянської школи, і не думав про погрозу, що наближалася до класу.

— Ба, а ти собі чому не прилагодив скриптури *) до писання? — запитав стиха один сусід Миронів, штовхаючи його під бік.

— Га? — відповів Мирон, немило збуджений зі свого золотого сну.

— Скриптури приладь до писання! — показав ізнов товариш і показав Миронові, як покласти скриптуру, як каламар і перо, після приписів пана Валька.

— Йде вже, йде вже! — пронісся шепіт по класу, мов наближався якийсь грізний цар, коли на коридорі залунали кроки вчителя «красного писання». Швидко потім відчинилися двері класу і Валько увійшов. Мирон позирнув на нього. Учитель своєю подобою зовсім не пригадував ніякого царя. Се був середнього зросту чоловік, з коротко обстриженим волоссям на круглій баранячій голові, з рудими, короткими вусами й рудою гішпанською борідкою. Його широке лице й теж широкі, міцно розвинені вилиці враз із великими, на боки повідгинаними, ушима надавали йому вираз тупої впертості і м'ясоїдності. Невеличкі жаб'ячі очі сиділи глибоко в ямках і блимали звідти якось злісно та неприязно.

*) Скриптура — зшиток, тетрадь.

— Ано! — крикнув він грізно, зачинивши за собою двері класу й помахуючи тростиною вигинчастою паличкою. І від того крику, немов від вітру хмарної літньої днини схиляється разом колосся жита, так само похилилися додолу голови вісімдесяти й п'яти школярів над синьо та червоно полиньованими зшитками. В руці у кожного школяра тремтіло перо. Один тільки малий Мирон, що не знав ще Валькової вдачі, сидів обернений лицем до класу і вдивлювався в нового вчителя.

— А ти що? — крикнув, визвірившись на нього, Валько і прямо направив кроки до нього.

Малий Мирон так і остовпів з наглого переполоху. Він якимось несвідомим поривом обернувся і зложив своє тіло в таку поставу, в якій вже з хвилину трепотіли його товариші.

Валько взяв у руки крейду, приступив до таблиці, розмахнувся й почав писати. Зразу писав тільки букви, малі й великі, самоголосні й сутоголосні, без ніякого значіння. Але далі-далі дійшов і до слів, а в кінці й до цілих речень, як наприклад: «Бог сотворив світ», «Чоловік має дві руки», «Земля мати наша». Вичерпавши таким способом свою мудрість, показавши досить своє знання красного писання в численних викрутасах та довгих, як світ, і рівних, як ковбаси, хвостиках, Валько поклав крейду, від-

ступився, зирнув ще раз з уподобою на записану таблицю і відтак, обернувшись до переполошеної кляси, крикнув грізно:

— Писати!

Його наукова діяльність в тій хвилі щасливо скінчилася, — тепер починалася економська діяльність. Щоб показати се наглядно, він сильно стріпнув пальцями, щоб стрясти з них учений крейдяний порошок, і замість нього взяв у руки свою тростину, і немов орел слідить з гори за здобиччю, так і він, озираючись по класу, зійшов з підвищеного градусу й почав свій обхід.

Перший, на котрого накинула його зла доля, був якийсь маленький, слабенький і дуже заляканий школярик. Він увесь у поті, нагнувшись над скриптурою, працював зо всеї сили, аби вдержати перо в тремтячих пальцях і що-хвилі позирав на таблицю, силкуючись і собі виводити на папері такі самі кручки, гачки та ковбаси, які вивела вправна економська рука на таблиці. Та ба, рука його тремтіла, кручки, гачки та ковбаси виходили ломані, нерівні, — навіть перо неслухняне що-хвилі крутилося в пальцях, скрипіло, порскало, немов гнівалося чогось і бажало як найшвидше з них видобутися.

Валько став над ним, мов кат над душею, і злісно всміхаючись, не кажучи й слова, почав приглядатися до його роботи. Бідний хлопець

почув лихо і до решти стратив усяку власть над своєю рукою та неслухняним пером.

— То ти так пишеш? — процідив звільна Валько, але тим швидше свиснула в повітрі його тростина й оперезала змією плечі бідному хлопцеві.

— Ой-йой-йой! — заверещав він, але зараз-же й утих, зустрівши грізний, гадючий погляд учителя.

— Ти не вмієш ліпше писати? — питав Валько.

— Вмію, вмію!.. лепотів хлопець, сам не знаючи, що лепоче.

Учитель-економ може й справді вірив, що хлопець уміє ліпше писати, та що тільки на збитки йому силується писати погано, чи може з великої любови до його тростинки.

— Ну то вважай-же! — і Валько пішов далі, не переконавшись, які спасенні плоди принесла його докладна наука. А втім йому й не ходило про ті плоди — він тепер був тільки економом і більше нічим. Очі його вже звернулися в другий бік і в другім куті класу нагляділи иншу жертву. Там сидів єврейчик, котрий з давньої завички свого роду писав у-задгудзь *), силуючися виводити Валькові викрутаси від правої до лівої руки, від кінця рядка до початку. Один рядок він уже таким способом докінчив і саме розпо-

*) Взадгудзь — назад.

чав другий від слів «сот бог а з к сир»... Написаний готовий уже рядок виглядав сяко-так, але новий, неготовий ще, зачатий від кінця, вклов Валька в очі.

— А ти як пишеш, Мойше? — закричав він, прискакуючи до хлопця.

Валько всіх євреїв у класі кликав «Мойше», хіба що це були сини багатих міських «тузів», перед якими він мав великий респект. Хлопець, на прозвище Йонас Туртельтавб, почувши той викрик і побачивши ворога, змитився і скулився, як слимак у своїй халабудці, і перестав писати.

— Ха, ха, ха! — реготався Валько, призираючись до його писання.

Пане професор... — зачав він і зап'явся.
— Ходи сюди!

І не чекаючи, аж поки Йонка виїде з-за лавки, взяв його за ухо й потяг на середину.

Побачивши бідного Йонку, скуленого, тремтячого і заслиненого зо страху, весь клас голосно зареготався, хоч усякий і собі тремтів та кулився. Але така вже сила тиранського притиску, що досить тиранові всміхнутися, і всі, що стоять під його гнетом, будуть реготатися, без огляду на те, що регочуться іменно самі над своєю недолею...

— Ходи до таблиці! А ну, пиши!

Валько змазав власною рукою частину свого

письма і втиснув хлопцеві крейду в руку. Єврей почав писати своїм звичаєм, у-задгудзь. На-ново зареготався клас, всміхнувся Валько, але зараз-же заворсилося його лице, він обернувся до остатньої лавки, де сиділи самі найбільші й найдужчі хлопці, і крикнув:

— Ану, дайте-но йому!

Єврей затремтів цілим тілом і залебонів щось, але швидко прискочили до нього два товариші-посіпаки й повели на градус. Тихо стало в класі. Замість сміху, блідість виступила на всіх лицах, — тільки болізний вереск Йонки розлягався посеред мурованих стін Василянського монастиря.

Досить з нього! — сказав Валько, і Йонка хлипаючи пішов на своє місце.

Сповнивши це високо-педагогічне діло, Валько почав знов свій обхід по класу, і знов посипалися удари його тростинки по плечах та по руках бідних хлопців.

Яке вражіння зробила ціла ота наука на Мирона, сього і сказати годі. Він раз-у-раз тремтів, мов у пропаєниці; йому шуміло в ухах і крутилося в очах, мов серед бурі. Йому так і мерещилося, що його не мине ота буря, що кожний удар страшного вчителя падає на нього. Написані слова й рядки скакали перед його очима, надувалися й переплутувалися, виглядали ще поганіше, ніж були на ділі. Він і сам не знав,

коли перестав писати, — сіра паволока стояла перед його очима.

— То ти так пишеш? — гукнув Валько над його головою.

Мирон стрепенувся, захопив за перо, талащув ним у чорнило й поволік по папері, мов тура за роги.

— Чи ти не знаєш, як перо держати?

Не знаю! — прошепотів Мирон.

— Що? — ревнув Валько. — Я тобі не показував уже десять раз — не раз?

Мирон зачудовані очі встромив у розлючене Валькове лице. Але замість відповіді Валько стиснутим кулаком ударив хлопця в лице. Малий Мирон, мов косою підтягній, повалився на лавку, а з лавки на підлогу. Кров обілляла йому лице.

— Підойміть його! — крикнув Валько. З задньої лавки прискочили два, ті самі, що перед хвилиною парили Йонку, і підняли зомлілого Мирона. Його голова не держалась на в'язах і хилилася додолю, мов у мерця.

— Біжіть по воду! — командував далі Валько і ще раз поглянув на Мирона.

То що за хлопець? — спитав він.

— Мирон, — відповів «цензор», найстарший віком і найдужчий силою в класі, котрого отцове настановили наставником над товаришами.

— Що за один? — питав далі Валько.

— Одного хлопа син з Н.....

— Хлопський син! Тьфу, якого біса тим хлопам пхатися сюди!—проворкотів Валько. У нього відлягло від серця. Він зачав був трохи побоюватися свого вчинку, але хлопський син,—значиться, можна його бити й зобижати, як хочеш: ніхто за хлопським сином не впімнеться!*)

Валько не помилився в своїй рахубі. Ніхто не впімнувся за хлопським сином. Нелюдській вчинок учителя-економа уйшов йому гладко, так як і многі його нелюдські вчинки. Тільки в серці хлопського сина він не пішов гладко, а стався першим насінням обурення, погорди й вічної ворожнечі против усякого неволення та тиранства.

*) Впімнутися—заступитися.

Оливець.

Прошу ніяким світом не думати, що се я розповідую видумку, або що напис на заголовку цієї повісти — яка-небудь метафора. Ні, діло справді йде про оливець, і то не цілий, а кусник, от так, візьмімо, три цалі *) завдовжки. А проте, як хто скаже, що півчетверта цаля, то також не піду з ним до війта судитися. Але те знаю добре, що чотирьох цалів завдовжки не мав. (Се міг-би я, як кажуть правники, «ствердити головою присягою», або, як кажуть наші Ясеничане, «побожитися і заскаритися, на чім світ стоїть»). Півчетверта цаля — не більше завдовжки був герой сеї повістки. Хоч то літ тому чимало, як ми бачилися з ним останній раз, себ-то як я бачив його, бо він своїм затемперованим **) носиком хіба-ж міг мене бачити? А при тім він цілого півтора дня лежав у моїй шкільній торбі, під книжками, достоту — в тьмі кромішній! Щоб не збрехати, то буде тому не менше шіснадцяти літ. — доволі, здається, часу, щоб забути й про

*) Цаль — дюйм.

**) Затемперований — заструганий, загострений.

якого щирого приятеля. А я не забув про нього, про півчетверта цаля завдовжки кусник оливця, в оправі темно-червоного дерева, шостигранний і політурований на жовто, з срібним вибитим написом «Mittel» на тупім кінці; з другого кінця був затемперований, не надто гостро, а не надто й тупо, — саме стільки, скільки потрібно для сільського школяра.

В такім виді лежав він одного зімового поранку на снігу на подвір'ї ясеницької школи саме коло стежки, яку протоптали зрана школярі. Се був погідний чудовий поранок. Мороз потискав, мов скажений; у повітрі літали маленькі платочки снігу, зовсім прозірчасті, видні тільки по блиску діамантовім, коли в них заломувався соняшний промінь. Оливець не застряг у замерзлім искристім снігу, а лежав зовсім зверху. Його жовта політура полискувалася до сонця, а срібні букви «Mittel» виднілися здалека. Певно котрийсь школяр, біжучи до школи, загубив його. Він так і лежав, простягнувши свій чорний, загострений носик до стін школи, немов силувався вказати кожному прохожому, що там його належне місце; немов просив своїм срібним поглядом, щоб його виїняти з тої хоч гарної, але дуже холодної постелі й занести туди до школи, відки широко по селу розлягався гармидер хлопців, що дожидали пана професора.

Скажіть-же тепер самі на совість, щоб ви зробили, як-би вам лучилося побачити такого Mittel'a і то в подібнім, не зовсім для його «чина» відповіднім становищі? Думаю, що 90% з вас, не підозріваючи в нім героя не то повістки, але навіть газетярської новинки або мізерного анонсу, підняли-б його і сховали по-просту до кишені. Інші 10 — запевно навіть не схилились-би по нього.

Я, признатися щиро, належав до тих 90%, себто не підозріваючи нічого злого в оливці, схилився по нього й, не маючи ніде при тілі кишені, вложив його до шкуратяної торби школярської, в котрій були мої книжки. Але що при тім не зовсім звичайне, так се те, що я вельми втішився своєю знахідкою. Я був бідний сільський хлопець і ніколи ще на своїм віку не мав оливця, все мусив писати тим проклятушим гусячим пером, яке так страшно капало, бризкало й порскало під натиском моєї руки. А тепер нараз—я знайшов оливець! Та й ще який гарний! Правда, я бачив його тільки мігцем, ще як лежав на снігу, бо відтак, ухопивши його в руку, я швидко шуснув його до торби, немов боячись, щоб сонце, яке так ясно світило, не викрало його з моєї руки. А ще друга цікава штука при цій тій операції була та, що мені й через голову не перейшло, щоб школяр міг був його згубити,—чуєте—ані через голову мені не перейшло.

Де, де, де! котрий тут у нас школяр губить олівці! То мусив бог-зна-якийсь незнайомий пан приїздити до професора, — ну, певно, то він якимсь дивним способом загубив той олівець. А може то був єврей-гендляр, якому професор торік продав корову; може бути, що сей олівець лежав тут, ще з того року й ніхто його бідного не бачив. А може він упав уночі з неба враз зо снігом. Адже-ж бабуня казали, що не раз жаби падають з неба, — чому-ж-би й олівці не могли падати? Так міркував я, йдучи через подвір'я до школи. Що-ж, хіба шостилітньому хлопцеві не вільно так міркувати? А в тім — ні! Мені дуже сподобався той олівець. Я держав руку в торбі, а він був у моїй руці, я обертав його гранками сюди й туди, старався вгадати його грубість, відновити перед своїми очима його стать — одним словом, моя фантазія, мов мотиль коло квітки, невпинно крутилася й шибала коло олівця. Вона насилу відганяла всяку думку, що олівець міг належати до якого школяра і що, значить, мені прийдеться віддати його назад властителеві.

В класі повно вже було школярів. Де-які сиділи на лавках і бубоніли завдану лекцію, хвиля від хвилі боязко позираючи на двері, чи не йде професор. Інші, сміліші, ходили по класі билися, тручалися по-межи лавками, мазали різні дива крейдою на таблиці і стирали їх відтак

швидко намоченою шматом, яка служила замість губки. За олівцем ніхто не питає. Сє мене дуже вважало, і я швиденько, немов крадькома, шуснув на другу лавку й сів на своє звичайне місце. Виймаючи книжку, потрібну для першої години, я почув у торбі брязк олівця об шкуру і весь затремтів — не знаю, чи з радості, чи з якоїсь неясної тривоги. Ось і професор прийшов, почалася наука. Нічого. Ось і година минула, професор вийшов, крик і гомін почався по давньому, — про олівець ніхто й слова не каже. Я сиджу, оглядаюся довкола і тремчу, мов злодій над краденим добром, боячись що ось—ось надійде хтось і зажадає від мене олівця.

Але ніхто не жадає олівця. Школярі ходять і вчаться, сваволять і товчуться по давньому!

Степан Леськів, мій добрий знайомий, наближається до мене.

— Ов, ти видно нині рахунків не вмієш, то-то будеш у шкуру брав!.. А ще як мені скаже професор бити — ну, майся гаразд небоже!

Що за збиточник той Степан! Він знає, що рахунки — моя слаба сторона, і любить не раз подрочитися зо мною. Але я знаю добре, що він таки жартом говорить; а в тім нині я не боюся професора, бо я рахунків (писати цифри до 100) навчився. О, ще й як навчився! А хто вчора цілий день писав пальцем цифри по шибках вікон, покритих густою росою.

— Ну, ну, не дуже ти журися моїми рахунками, — відповів я Степанові. — Уважай лиш, аби сам не дістав у шкуру!

Диво дивне, бігме, що диво! Я хотів відповісти Степанові також жартом, з усміхом, ласкаво, а відповів якось так злісно, гризко, таким понурим голосом, що аж самому стало погано! Ба, я чув навіть як ціле моє лице налилося кров'ю.

Степан стояв хвилю передо мною й, не кажучи нічого більше, дивився на мене зачудованим поглядом, а далі відійшов, видимо засмучений тим, що вразив мене своїм жартом. Він так мене любив, той лагідний, тихий, услужливий і добрий хлопчина! Защо я так гризко відповів йому? Защо заслутив його? Він-же-ж говорив до мене жартом, і я не мав ніякої причини гніватись на нього.

Такі думки шибали мені через голову, коли Степан пішов і мовчки сів на свою лавку. То був невеличкий, русявий хлопчина, восьмиліток. Його батько, бідний селянин, був сусід мого вуйка *), у котрого я жив, то-ж і обидва ми, хлопці, раз-у-раз товаришували з собою. Степанів батько давніше, кажуть, був багатий чоловік, але великий огонь та всілякі другі нещастя зруйнували його господарство. Він був високий,

*) Вуйко—дядько; вуйна—дядиша.

сильний чоловік, з понурим лицем, раз-у-раз схиленим у землю і грубим, різким голосом. Ї мимовільно якось боявся його і вважав його жорстоким чоловіком. Зате малий Степан весь удався в матір, тиху, лагідну жінку з ладним іще, добродушним лицем і ясними сивавими очима. Тому-то не раз, стоячи за плотом на па-стівнику, підстерігав я поки старий Леськів вийде з хаті, щоб бодай на хвилю забігти до Степана, набавитися з ним. Правда, ми не раз і сварилися, як звичайно діти, але ніколи не на-довго. Я, гарячіший до сварки, а той до бійки, звичайно перший був і до перепросин; а Степан усе однаковий, усміхався так любо, немов хотів сказати:

— А видиш, я те давно знав, що ти не відер-жиш без мене!

Але тепер—по що я тепер розгнівався на Степана? Та ні, я чув добре, що я зовсім навіть не розгнівався на нього. Навпаки, його жаліб-ний, сумний погляд болів мене якось, вертів у моїх дитинячих грудях. Я стидався чогось, сам не знаючи чого, й забув про оливець. Аж коли вражіння остигли, проминули й перед собою по-бачив я торбу, в котрій мої нерви немов чули здалека дотик оливця, тоді знов моя фантазія вернула назад до його і за хвилю про Степана та його сумний погляд я забув зовсім.

Знов увійшов професор, почалася година на-

укова й поволі проминула; про оливоць ніхто ні пари з уст. Третя година мала бути рахунки. Тота висока і страшна наука відбувалася таким способом, що професор викликував одного до таблиці, казав йому там писати крейдою цифри, а всі інші хлопці мусіли ті самі цифри писати на своїх зошитах. Професор раз-у-раз ходив коло лавок, заглядаючи то тут, то там до зошитів, чи всі пишуть і чи так пишуть, як належиться.

Перед рахунковою годиною почув я в послідній лавці, в котрій сидів Степан, якийсь гамір, якісь тривожні уривані питання і відповіді, але за загальним гамором не міг розібрати, що се таке. Але все таки мене щось тьокнуло, якийсь несупокій заворушився в мені. Я подумав собі: не буду тепер виймати олівця, буду писати, як звичайно, пером, хоч і як воно мені обридло. Ось і професор увійшов. Відітхнувши хвилину при столі, він устав і викликав мене до таблиці, я вийшов заляканий, тремтячий, бо взагалі писання чи то цифр, чи букв було для мене твердим горіхом: всякі знаки з під моїх рук виходили криві, гачковаті, розлізлі, так що звичайно подобали на старий пліт, в котрім кожний кіл стремить у инший бік, а хворостини півперечні стремлять самі к собі, не можучи здибатися з колами. Але що було робити: викликав професор, треба йти. Я став коло таблиці і взяв у праву руку шмату, а в ліву крейду.

— 35! крикнув професор і озирнувся на мене. — Ах ти тумане, а ти як крейду держиш? Лівкутом будеш писати, га?

Я перемінив нещасливі знаряди премудрости в обох руках, відтак підвів праву як міг догори і ледве дістав до половини таблиці. Завдання написати на таблиці цифру 35, було дуже трудне, бо приходилося писати самі «скрутні» цифри. Вчора, вправляючися пальцем на шибках в писанні цифер, я довго думав, як би то воно написати тоту прокляту трійку, щоби її зладити таку кругленьку і з таким зубчиком на середині. Запитати не було кого, от я рішив писати її з середини від зубчика, потягнути відси на-самперед горішній, а відтак долішній каблучок. Так я й навчився писати дома, так само взявся й тепер дряпаючою рукою мазгуляти на таблиці. А ту ще, як на нещастя, рука дріготить, сила, котрої й так не було много, десь мов замерзла, так що хоть і як мучуся тиснути крейду до таблиці, то проклятуші штрихи все виходять такі худі та тонкі, що ледве їх видно. З тяжкою бідою я намалював трійку.

— А що, вже? — кричить професор і обертається до мене.

Ще... ще ні, — відповідаю я і обливаючись холодним потом берусь писати 5, розуміється, знов після власної методи, тоб-то є зачинаючи з долини.

— Що, що, що? — скрикнув професор і прибіг ближче до мене, — як ти пишеш, як?

Я мовчав. Дрожача рука дотягла п'ятих на таблиці. П'ятка подобала радше на Г, ніж на круглочереве, гребенясте Б.

— Ах ти пороссяча почеревино! (звичайной титул, яким професор іменував школярів), — то ти не знаєш, як пишеться Б?

І не ждучи відповіді на се питання, професор одною рукою захопив зі столика широку ленту, а другою мою руку, з котрої вилетіла крейда, і голосний ляск залунав по класі. Долоня моя налилася кров'ю і стала якась ніби грубша, а по під шкурою немов мурашки забігали. Я, з малу твердий на біль, не заплакав, тільки скривився.

— То ти не знаєш, як Б писати? Не видівсь, як я писав? А диви, як пишеться Б, — от так — і пан професор хопив крейду і з розмахом написав насамперед на таблиці величезну п'ятку, а відтак на моім лиці таку-ж саму (може не таку правильну і виразну) величезну п'ятку.

— Пиши далі, — крикнув до мене, — 48!

Я взяв крейду і почав писати. Професор дивився ще хвилю. Чвірка вдоволила його і він пішов знов між лавки.

— Чому не пишете? — крикнув він грізно до хлопців, які напів з усміхом, а напів зляком дивилися на те, що діялося при таблиці. На крик професора всі голови похилилися додолу,

мов жито від вітру похиляє до долу пристигаюче важке колосся.

— А ти, старосто, як 3 написав? — питає професор одного.

Замість відповіді, замість пояснення ляск ленією по лапі.

— А то що наверху, над 5? — питає другого.

— Капнуло з пера.

Знов ляск ленією по лапі.

— А ти, свату, чому не пишеш? — питає третього.

— Та я... про... прошу пана професора... чути крізь сльози голос Степана Леськового.

— Що? — кричить професор гнівно.

— Я десь олівець загубив.

В тій хвилі з моєї руки, не знати чому, випала крейда. Кажу ще раз: не знати чому, бо я був певний, що олівець, лежачий тепер супокійно в моїй торбі, не був Степанів. Ніяким світом! А прецінь при тих його словах я так перелякався, рука моя так затремтіла, що крейда, мов слиж, виховзла з моїх рук. Щастя моє, що завдана цифра була вже написана, тепер я не зміг-би був її написати.

— Так, — крикнув професор, — загубив!

— Постій-но ти, навчу я тебе!

Чого властиво хотів професор навчити Степана, хто його знає. Ми, школярі, знали лиш тільки, що професор два тижні тому дуже сва-

рився з Степановим батьком і, видимо, лишень притоки шукав, щоб за вітця помститися на хлопцеві; а крім того ми бачили, що нині професор трохи п'яний, і що, значить, без бійки не обійдеться.

— Марш на середину! — крикнув він на Степана. Бідний хлопець, видно, знав, що його жде, і не швидко рушався; професор вхопив його за довге, біляве волосся і виволік на середину.

— Ту стій! А ти, — обертаючись до мене, — написав уже?

— Написав.

— Сідай! А ти йди до таблиці!

При тих словах професор штурхнув в Степана. Я легше якось зідітхнув, раз тому, що сам сидів на безпечнім місці, а по-друге тому, що собі думав, що уже Степанові не буде нічого за оливоць, коли його професор післав до таблиці — бо те знав я, що Степан писати вміє. Тільки чуючи, яким гнівним голосом диктував професор Степанові цифри, як лютився, видячи, що Степан пише добре, я чогось боявся. Мені було так тяжко, немов щось шептало мені в нутрі, що коли буде що злого Степанові за оливоць, то в тім буде й моя вина. Яким способом такі дивні гадки сплелися в моїй голові, не знаю, але не тільки певно, що я тремтів, мов трепетовий лист.

Степан пише цифри і пише, вже записав цілу

таблицю, професор раз-у-раз дивиться на нього, щоби зловити його на чім-небудь, але годі.

— Досить! — кричить він, — а тепер лягай!

— Та за що, прошу пана професора? — обзивається Степан.

— Що? За що? Ти ще питаєш? Зараз лягай!

Мене щось мов за горло стисло, коли я почув ті слова. Професор шукає різки в останній лавці, а бідний Степан, блідий, дряхлий стоїть при таблиці і мене шмату в руках.

— Та за що мене пан професор хочуть бити? — спитав ще раз Степан крізь сльози, видячи наближаючого професора з різкою в руці.

— Лягай! — крикнув той, і не ждучи далі, захопив Степана за волосся, перевернув його на крісло і почав що-сили швяхати різкою. Степан закричав з болю, але крик, бачиться, тільки дужче дражнив оп'янілого професора.

— Аби ти знав на другий раз як оливці губити! — кричав він задиханим, уриваним голосом і різка, ще сильніше засвистала, оперізуючи тіло бідного Степана.

Що діялося зі мною в тій довгій, страшно важкій хвилі? Перша думка, яка мигом шибнула мені через голову, була — встати і сказати, що я всьому винен, що Степанів оливець у мене, що я знайшов його і не віддав Степанові. Але страх перед свистом різки насилу придавив мене до місця, спутав мій язик, стиснув горло мов заліз-

ними кліщами. Крик Степана прошибав мені груди, холодний піт обілляв мене цілого, я виразно чув біль, острій біль від різки, чув його на цілім тілі і так живо, що всі мої мускули мимоволі корчилися і тремтіли, а в горлі щось захлипало голосно, на цілій клас. Але тривога обдала всіх такою мертвою, що не вважаючи на гробову тишу ніхто в класі не чув мого хлипання.

А професор ще не переставав бити! Вже бідний Степан охрип, лице його посиніло з натуги, пальці судорожно впилися в професорові коліна, ноги кидалися в повітрі, але різка не переставала свистіти в повітрі, а кожний її свист, кожний ляск на грубу полотняну сорочку Степана стрясав і здавлював тридцять дитинячих серць у класі, витискав новий крик болю і роспуки з груди Степана. Я не тямлю вже — ах, і пригадувати не хочу! Що діялось в мені під час тих страшенних хвиль, які чуття перелітали по моїм тілі, який біль проникав мої сугасти, які мислі шибали по голові. Та — мислей не було ніяких!.. Я сидів холодний, задубілий, мов камінь! І тепер ще, по шіснадцятьох літах, коли нагадую ту хвилю, бачиться мені, що та хвиля на довгий час оголошила мене, мов удар каменем по тім'ю, і що будь таких хвиль багато в моїм дитинстві, з мене вийшов-би такий самий туман, як ті, котрих бачимо сотки в кожній нижчій школі нашого краю, як ті нещасливі, забиті фі-

зично, духовно діти, котрих нерви від маленьку притупили страшні, огидні сцени, а голову від шістьох літ задурила професорська дисципліна.

В кінці стих свист різки. Професор випустив Степана, а той, безсилий, замучений, без духу покотився на поміст. Професор, червоний, мов буряк, кинув різку і сів на крісло, з котрого іно-що скотився Степан. Хвилю віддихав, не кажучи й слова. В цілому класові було тихо, мертво, сумно. Чути було лишень, як хрипів бідний хлопець, судорожно хлипаючи.

— Не встанеш ти? — прошепотів професор, копаючи його ногою в бік.

Степан по хвилі ледве-ледве підвівся на ноги і став, держачися рукою лавки.

— Марш на місце! А знай, як на другий раз оливці губити!

Степан пішов на місце. В класі знов стало тихо. Професор, видимо, протверезився трохи і почув, що лихо зробив, збивши так хлопця. Він знав, що з Леськовим зачіпатися не добре. Думка про се ще гірше дражнила його, і він схопився і почав мовчки бігати по класі, важко сапаючи.

— А, драби, розбійники! — крикнув у ході, не знати, чи до нас дітей, чи до неприсутніх ясеницьких громадян.

Знов довгу хвилю бігає професор по класі,

знов сапає і воркоче щось під носом, а далі обертається до нас і кричить:

— Додому!

Але й се, звичайно дуже чудодійне слово, звіщаюче нам бодай на день увільнення від ваготи шкільної премудрости, тепер немов до глухих було сказано. Тривога й непевність приголомшили всіх школярів і відібрали їм чуття. Треба було аж другого, голоснішого викрику професора, щоб усі встали до молитви. Коли по молитві школярі рушилися з лавок і почали виходити з класи, то діялося се без звичайного шуму і товкiтнi; всі йшли звільна, боязько, позираючи на професора, що стояв при столику, поки всі хлопці не вийшли.

Кожний чувся якось немов придавлений. Степан ішов хлипаючи, а коли вже коло дверей позирнув на професора, той погрозив йому кулаком. Я йшов майже самий послідній, ледве переступаючи ногами. Я боявся і встидався чогось так страшно, що рад би був у тій хвилі запастися під землю. Не знаю, хіба розбійник по сповненім убійстві чує таку ваготу на серці, яку я чув тоді. Особливо на Степана був би я в тій хвилі не поглянув за жадні гроші. Я так живо уявляв собі його біль, — ні, я терпів не менш його, — а ту ще той проклятий внутрішній голос, який раз-у-раз шептав мені, що він через мене терпів, що оливець його! Так, тепер уже виразно щось

говорило мені, що то його оливець я знайшов. І що-би, бачиться, на такий спосіб природніше, як піти тепер до нього і віддати йому згубу. Чи не ще! Так ні! Пригодно воно видається, але мені тоді, доразу прибитому страхом, жалем і стидом, було зовсім неможливо це зробити. І не то, щоб тепер ще я бажав заховати той оливець для себе, — де там! Він тепер ваготів мов камінь у моїй торбі, пік мою руку здалека, — я тепер ніяким світом не був-би діткнувся його, не був-би поглянув на нього! Ще як-би хто був силою вирвав у мене торбу і витряс з неї все, так щоб і оливець випав, а Степан відтак міг його взяти, — ах, як-би я був радувався такому випадкові! Але так не сталося, — та й не до того було школярам.

Скоро лиш з класу, та з професорського подвір'я, всі обступили ще хлипаючого Степана і почали його розпитувати, як і де загубив він оливець, який то був оливець; де-які голосно відказували на професора, інші жалували Степана і говорили йому, щоб конче пожалувався татуневі.

— Або я-а знаю, де я за-агубив, — хлипав Степан. — Але що мені тепер та-атуньо скажуть! Іно що мені поза-авчора купили в місті, а я-а загубив. Ой-ой-ой! — заплакав бідний хлопець, що боявся вітця не менше, як професора.

— Та не плач, дурниш, не бійся, — потішали

хлопці, хоч певно ні один з них не рад-би був бути в Степановій шкірі.

— Ага, не пла-ач! — відповів сумно Степан.— Та вони мене за-аб'ють за оливоць! Шість крейцарів, кажуть, заплатили за нього в місті.. А як мені, кажуть, де загубиш, то шкіра не твоя, чужа!.. Ой, ой, ой!..

Я не міг слухати тої бесіди. Кожне Степанове слово колело мене, мов будяки. Я побіг швидко додому, весь дряхачи, блідий і задиханий.

— О, ти вже певно десь бився з хлопчиськами! крикнула при моїм уході на мене тітка,— що такий приходиш задиханий, як той пес гінчий! Ах, ти драбе якийсь, непотрібе, нездаро, нужда якась несосвітена!

Тітка була ще дівчина двадцяти кількох літ віку. Вона була «дуже добра», — бодай се можна було сказати про її язик, який не любив ніколи «дармо хліб їсти» і якому ніколи слів не хибло.

Я повісив торбу з книжками на кульці і сів їсти, не кажучи їй слова. Попоївши, я сів коло стола і взяв книжку, не по те, щоб учитися, що там на завтра було завдано; — де мені було до вчення! Я сидів над книжкою, мов пень, і сотий раз прочитував усе одні й ті самі слова, не тямлючи, що читаю, і до чого се йде. Я силувався не думати про Степана, про іпрофесора, про старого Деськового, але їх лиця раз-у-раз сунулися

мені на думку, проймали мене холодом, гризли і не покоїли, мов грішника згадки про давні проступки. Я так бажав, щоб раз настав вечір, але вечір, мов заклятий приходив. Я боявся поглянути на торбу з оливцем, немов се була не торба, а страшна нора, і не оливець, а гадина. Як я перемучився, поки настав вечір, не буду розказувати. Які страшні сні снилися мені вночі, як я кричав, утікав ніби, ховався, як за мною бігали та літали ящірки з острою мордою і з великим написом «Mittel» на хребті, як мене кололо терня з жовтою блискучою корою і шостигранними кільцями, затемперованими при кінці, — се також нехай тоне в криниці забуття. Досить того, що вставши рано, я був мов збитий або зварений у поливанні, а тітка в додатку насварила на мене, що я всю ніч метався та верещав, не даючи їй спати.

Рано, заким ще я пішов до школи, вуйко приходить із села і скинувши грубі, суконні рукавиці з рук, зачинає розповідати про різні сільські новини.

— А за що то вчора професор так Леськового Степана, збив? — питає вуйко нараз мене. Те питання страшно перелякало мене, немов-би хто мене окропом обілляв.

— Та... та... та..., каже, що десь за... за... за...

— Що ти, говори ти не вмєш, чи що? — крикнула з боку тітка.

— Ну, та що там такого сталося із Степаном?
запитав вуйко.

— Та так вам його вчора професор збив за якийсь оливоць, що ледве живий приліз додому.

— Та який оливоць?

— А во, купив йому отець у понеділок оли-
вець, а він учора загубив. Професор п'яний,
та й ну-ж хлопця бити, ніби він тому що винен.
Чуєте, ледве бідний хлопчисько додому доліз.
А тут іще прийшов та й повідає, а старий медвідь
сказився, та бий дитину! За волосся, та під ноги
та обцасами!... Страхіття! Стара в плач та в крик,
хлопець умлів, ледве водою відлили, тещер, ка-
жуть, лежить, рупитися не може! Що то, так
дитину скарувати!..

Ще вуйко не скінчив, коли я расплакався в го-
лос і перервав його бесіду.

— А тобі що? — спитав вуйко зачудований.

— Чи ти вдурів, хлопче, чи що? — крикнула
тітка.

— Я... я... я... — пролепотів я плачучи, але
хлипання не дало мені докінчити бесіду.

— Ну що, що, кажи! — промовив вуйко лас-
каво.

— Я... найшов... Степанів оливоць!

— Найшов? де? коли?

— Вчора, перед школою на снігу, — прого-
ворив я вже сміливіше.

— Ну і чому-ж ти не віддав Степанові?

— Я не знав, що то його, а він не допитувався.
А потому, по школі?

— Я... я боявся.

— Боявся? Та якого дідька лабатоґо? — спитала тітка, але я не відповів нічого на те питання.

— Ну і де-ж той оливець?
Та в торбі.

Вуйко зазирнув до торби і виняв нещасливий оливець. Я не смів позирнути на нього.

— Ну, дивіться, люде добрі, та й за таку дурницю так хлопця збили! Поцезали-би один з другим.

Вуйко сплюнув і вийшов, узявши оливець з собою. Мене тітка випхнула до школи. Я ще хлипав по дорозі, а сльози текли мені без мого волі по лиці, хоч на душі стало далеко легше.

Того дня і цілий слідуючий тиждень Степан не приходив до школи, лежав слабий. Ба, на другий тиждень заслаб щось напруго й професор: вуйко догадувався, що певно його старий Леськів мусив добре «обломити». Чи воно так було, чи ні, того я докладно не дізнався.

Отець Гуморист.

I.

Василіянин о. Софрон Телесницький мав у Дрогобичі, особливо серед отців Василіян, славу гумориста. То чесна, щира, одверта душа, що в кожде товариство вносить якийсь подув легкості, невимушеної свободи, якусь погідність та веселість. Зачне щось оповідати, то хоч і не садиться на дотеп, як це чинять інші, а проте відразу вводить усіх у добрий гумор, викликає веселість і сміх там, де сама річ, здавалось-би, не виявляє нічого смішного. Така вже якась золота душа в тім непоказнім, худім і, бачилось-би, радше до меланхолії, як до веселости накліннім чоловіці.

Така слава попередила о. Телесницького ще мабуть перед його приходом до Дрогобича, і він умів піддержати її й потім. Коли ми, діти-школярі, скінчивши другий клас, мали роз'їзджатися на вакації, наш улюблений учитель і повірник, катехит о. Красіцький, сказав нам:

— Ну, на другий рік будете мати господарем класу о. Телесницького. Золота душа! Буде вам

добре з цим. Одного лише боюся, щоб ви, такі урвители, не надуживали його доброти та не розвезлися, — як циганські пуги.

— Ні, ні, ми цього не зробимо! — кричали ми радісно, і в тій щасливій надії роз'їхалися до домів.

Слідуючого шкільного року третій клас нормальної школи був незвичайно численний. Нас завели до великої кімнати, цензор Заяць порозміщував нас у лавках відповідно до росту — менших напереді, а більших назаді; одна лава, що стояла окремо за залізною печею, боком до всіх інших, лишилася порожня. Ми їй не допитували в цензора, чому це так. Ми не дармо були третьокласники, і знали, що це по давню заведеному ще єзуїтами звичаю «осляча лавка», так сказати, карна колонія класу. Кому то доведеться заселити її? Та я сумніваюся, чи хто з нас у ту хвилину думав про це. В класі було шумно, весело; вакаційне повітря ще не вивітрило з наших голів, а до того надія на такого доброго господаря класу окрилювала дитячі серця. Ми розмовляли, сміялися, де-які ходили по середині, і навіть сам цензор Заяць відложив на бік свою звичайну повагу, тим більше, що він властиво і не був іще офіційально іменованій цензором, бо це залежало від нового господаря класу.

Ось заголосив плаксивим голосом дзвінок, оповіщаючи початок години, залопотіли в коридорі поквалні кроки якихось запізнених школярів,

почулися якісь крики, стукання дверима, і в класі залягла тиша. Чути було клекіт торгового дня на близькій торговиці, квік поросят та скрип бойківських немазаних, щиро-дерев'яних возів, які славились тим, що в них нема ані одного цвяхка залізного. Діти в класі вже не важились говорити голосно, ані ходити з лави до лави; де-де чути ще веселі шепти, притишене хихотання, шелест перевертаних книжок; лише цензор Заяць міреним кроком ходить по середині та глядить, чи всі сидять у такім порядку, як він посадив їх.

— Книжки під лавку! Руки на лавку! — командує він — Пст! Тихо! Ідуть уже!

Чути в коридорі голосне, мірене стукання кроків, і то не одної, а двох пар ніг. Ближче, ближче до дверей нашого класу... ось нараз відчиняються двері. Входить наперед заживна по-стать ректора о. Барусевича, з круглим, пухким, але поважним лицем, а за ним висока, худа, дошковата фігура з широким, видовженим якось наперед, мов конячим лицем, чорним мов щітка наїженим волоссям, низьким чолом, широким ротом та недбало виголеним підборіддям, на якому видно було стернянку чорного твердого волосся. На фігурі чорна ряса, переперезана чорним, широким поясом, але роблена якось мов не на його міру, здавалося — за широка на нього, так що його худе тіло телімбалось в ній,

мов доспіле горохове зерно в розбухлім, зеленім іще стрючку. Лице фігури робило якесь жалісливе вражіння не то голодного, не то хорого чоловіка. Джерела веселости, тої, що пливе з доброго, чоловіколюбного серця і так і бризкала з кожного позирку, кожного руху, кожного слова нашого катехита о. Красіцького, в лиці пового нашого вчителя ми не завважили ані сліду.

— Ну, хлопці! — промовив о. ректор велівши нам сісти — говорив, розуміється, по-польськи, бо це тоді, *pota bene*, ще за так званої германізації (це що тут оповідаю, діялося в 1864 році), була — не знаю чи з гори наказана, чи з власної привички заведена урядова мова в школі оо. Василіян, — маєте тут нового вчителя і господаря кляси, о. Телезницького. Буде вас учити польської, руської й німецької мови, рахунків та співу. Слухайте його, будьте пильні та чемні, аби мені не потребував жалуватися на вас. Я знаю, ви хлопці порядні і не будете робити йому прикрости. Ну, отже!—І з сим словом, яке від біди мало заступати німецьке «also», що ним о. Барусевич любив сипати, що-хвилі в своїй звичайній, байдуже, чи польській, чи руській розмові, він подав руку новому вчителеві, супроводив його до ступнів «градуса» — підвищеної дощаної платформи, на якій стояла з одного боку, ближче дверей, учительська катедра, а другого, ближче вікна, чорна таблиця.

і відповівши кивком голови на наш поклін, виявлений повстанням із місць, вийшов із класу.

II.

— Ну!

Це було перше слово, яке ми почули з уст о. Телесницького. Ми зирнули на нього. Стояв на градусі, високий, тонкий, мов віха на окопі; поли його довгої рясни розвернулися і під нею видно було чорні, брудні штани, впущені в високі хаяви чобіт. І хоча голос його був якийсь прикрий, горлятий, і хоча в його лиці не видно було ані сліду веселости, то про те ми, упереджені про його гумористичну вдачу, всі в один голос зареготалися радісним дитячим сміхом.

Лице о. Телесницького почервоніло. Він зирнув по собі, закинув полу своєї реверенди, а потім зирнувши гостро по класу озвався:

— А то що? Чого смієтесь?

Ми затихли.

— Хіба я вам позволив сміятися? Хто вам позволив сміятися? — допитував він остро позирючи по класу.

Ми мовчали, але не почували страху. Після веселих годин о. катехита, на яких бувало повно жартів та сміхів, ми не вірили, щоб новий учитель міг уважати наш сміх якимсь злочином.

— Я тут господар класу! мовив він з повагою, яба де-кому з нас могла видатись навіть

дуже гумористичною. — Пам'ятайте собі. На моїх годинах маєте лиш тоді сміятися, коли я вам скажу, і тоді плакати, коли я вам скажу. Розумієте?

Де-хто в класі всміхався.

— Halt! Ти там! Як називаєшся? — скрикнув о. Телесницький до одного такого сміхуна. Ученик сказав своє ім'я й прізвище.

— Ти чого смієшся?

— Я не сміюся.

— Як то ні? Адже я бачив.

— Я не хотячи.

— Не хотячи? «Ну, сідай! А на другий раз пильнуй своєї «хотячи», бо я заставлю тебе не хотячи й заплакати.

Почався звичайний порядок першої години: укладання каталога, знайомлення вчителя з учениками, розсаджування по місцях. О. Телесницький зрештою, що до цього останнього пункту на разі прийняв розсадження доконане цензором Зайцем, при чім затвердив його також на цензорстві.

— Ну, тепер перейдемо до книжки! Насамперед німецьке.

Ми всі повиїмали книжки. Вчитель викликав учеників за чергою і велів їм читати з книжки по два - три речення. Сам він тим часом широкими кроками ходив по класі, вимахував руками, кивав головою, а коли хто помилявся в чи-

танні, підхапував насмішливо помилку, повторяв її на різні лади, стараючись довести її ще більше до карикатури.

— Ага! Der Gézell! — кричав він. — А може там є der Gisell, der Gòzell, der Gàzell, га? Ану подивися!

— Ні, нема, тільки der Gesell.

— Тільки der Gèzell! Га, га, га! То диво. А може там є der Geséll?

Хлопець, що досі не знав, чого зупиняється о. учитель при цьому слові і чого хоче від нього (він, видно, не мав поняття про те, як акцентується німецьке слово der Gesell, і акцентував його польським звичаєм), тепер зирнув заклопотано на вчителя і мовив несміло:

— Та... я не знаю. Може й der Geséll.

— А видиш! Нарешті доглупався! Ну, отже: der Gesell! Читай далі.

Коли-б ми були старші та розумілися на психології, ми були-б швидко зміркували, що головним, а може й єдиним елементом гумору о. Телесницького була іронія, той гризкий плин, що тече з жовчевого успособлення, з невдоволеної, чимось покривдженої або упослідженої вдачі, з хорого організму або з хорої душі. Ми, розуміється, тоді не вміли назвати того, але швидко почули своїми дитячими душами, що гумор о. Телесницького, то не для нас страва, що в ньому криється щось злобне та завидюще, щось таке,

як той демон, що ніччю кидається під ноги пішохода і звалює його на землю, або стромляє кимаччи між колеса біжучого возу, щоб або віз перевернувся або колесо зломалося. Цей зловбий, оприскливий гумор, що вибухав радістю лише тоді, коли хтось із нас сказав дурницю, не піднімав наших дитячих душ, але здавлював, гальмував та душив їх. Та це були лише початки, згідно невинні початки. Далі прийшло зовсім не те.

III.

Перші дні шкільної науки йшли сяк-так. О. Телесницький кричав, сердився іноді, говорив кпинами та насміхами там, де-би треба було пояснень та добродушної терпеливості, але лекції проходили спокійно. Ми привикли до немудрих учителів, до василіянських новаків та панотців, що замість пояснень часто мали «паци», а замість добродушної терпеливості різки — і о. Телесницький міг видатися нам зовсім не гіршим, а навіть подекуди ліпшим від інших.

Правда, своєї слави як гуморист, як забавний учитель він поки що не виправдив. Навпаки, він робився день від дня якийсь похмуріший та понуріший. Здавалося, що він хорий, що йому чогось не стає; його лице видавалось іноді аж жовтим. Часто в хвилях сердитості він закусував свої тонкі, безкровні губи і оглядався

довкола, немов шукав чогось або когось, на кім-
 бя міг зірвати свою злість. І ще одно. Хоча це
 був третій клас нормальної, по теперішньому,
 людової школи, вищого міського типу, і ми ледве
 дійшли в граматиці до деклінацій та кон'югацій,
 то все таки ми, особливо ті, що мали бистріше
 око і не дрімали в часи науки, мали не раз на-
 году переконатися, що о. Телесницький навіть
 для цього низесенького ступня розпоряжав за-
 малим засобом знання. Аритметичні задачі, по-
 дані в нашім *Rechnungsbuch*'у, робили йому труд-
 ности; навіть з відмінами слів, з німецькими ро-
 дівниками та з розріжненнями частин мови він
 не все вмів дати собі ради.

Одна з таких його помилок привела мене
 вперше в конфлікт з о. Телесницьким. Учень, що
 сидів обік мене, викликаний з німецького, мав
 перекласти речення: *Im Sommer herrscht grosse
 Hitze*. Він переклав по-польськи: *W lecie pa-
 nuje wielkie goraco*. Далі йшло речення: *In der
 Hitze spazieren ist schädlich*. Учень зацукався.

— *W go... w gora...*

Ну, що? Як-же буде: *In der Hitze*?

W goracet.

— Як, як?

W goracu.

— Га, га, га! Як, як?

— *W go... go... goracości*, — пробулькотів зби-
 тий з пантелику хлопець.

— Га, га, га! — зареготався о. Телесницький.— Як ти відміняєш, як? Ану відмінняй за порядком!

— Gogaço, gogaça, gogaseti...

Знов вибух реготу вчителя.

— Після якого взірця відміняєш gogaço?

Хлопець не знав, що відповісти. О. Телесницький став перед ним.

Ну, ну! Після якого взірця? Так як tato?

— Ні.

Ну, то може так як мама?

— Ні.

-- Так як osici?

Хлопець скривився. Мовчав, але правою рукою почав утирати собі сльози.

— Ну, що-ж, не видобуду з тебе? Осле, але-ж gogaço відміняється так само, як zimno. Отже, сьомий відмінок від zimno, як буде?

— W zimnie.

А від gogaço?

— W go... goga...

Вірне почуття мови у хлопця бунтувалося против тої паралелі. Він розпучливо озирнувся довкола, а нарешті промовив рішучо:

W gogaçzse.

Тут о. Телесницькому не стало терпцю. Він ухопив хлопця за вуха, покрутив його так, що цей поневолі витягнув високе «ай», і крикнув:

— Але-ж «w gogaście», тумане! W gogaście! W gogaście! Запам'ятай собі це.

Якийсь лихий чи добрий демон спокусив мене підняти руку.

— Ну, а ти чого хочеш? — запитав о. Телесницький.

— Прошу отця професора, gogaśo не відмінюється, — випалив я.

— Як-то не відмінюється?

— Gogaśo це не іменник, ані прикметник, а лише прислівник, а прислівники не відмінюються.

— Так? — протягнув о. Телесницький. А «zimno» що таке?

— Так само прислівник.

— А «zimno» відмінюється, чи ні?

Я став мов розбрикане теля, що стукнеться лобом о стіну.

— Відмінюється.

А бачиш! А як-же ти перекладаєш: die Hitze?

— Ura!

Га, га, га! — зареготався о. Телесницький. — Упав, упав, упав! — і повторюючи це слово кумедним руським виговором, він бігав, майже скакав по класові. — Га, га, га! Упав! Ну, будеш ти в мене упав! Пам'ятай, від нині ти називаєшся упав! І щоб не забув, то сядь собі ось туту! Ану, забирайся з цього місця! Переносися до тої лави, там кочо печи!

І він показав ослячу лаву. А сам побіг до таблиці, вхопив крейду і на боковій стіні тої лави, на самій її середині, написав великими буквами **УРАВ**.

— Тут маєш сидіти, де твое нове ім'я написано! Ану, марш!

Я не знав, чи плакати, чи соромитися, чи випрошуватися. Я, сказавши правду, не розумів ситуації, і мовчки перенісся на своє нове місце. В класі зробився невеликий гамір: де-хто сміявся; інші, видно, також не зовсім добре розуміли, чи це був дотеп, жарт о. професора чи кара, а коли кара, то за яку провину?

IV.

Та десь так за тиждень, за два по початку курсу о. Телесницький виявив в повні свій талант. Це був талант *sui generis*, будь-що-будь незвичайний. До його повного заманіфестовання допомагала одна, здавалась-би проста і незначна річ. Одного дня підчас години, не знати як і відки в руках о. Телесницького появилася невеличка тростинка. Тонкий, може на пів метра довгий шматок звичайної іспанської тростини. Ми не бачили, щоб він уходячи до класу мав її в руках. Аж підчас годин — здається, підчас німецьких вправ, не знати як і відки вона появилася у нього. Мабуть була досі захована в хляві його чобота. Не скажу навіть, щоб ми завва-

жали її появу. Ми всі писали щось під диктандо о. професора, і коли він диктуючи зі звичайним своїм розмахом ходив по класі, ми почули легкий свист. Тільки тоді сміліші зирнули на о. професора і побачили в його руці тростинку. Розуміється, вид цього педагогічного знаряддя не був для нас нічим новим. Ми не ахнули, не зупинилися в писанні; навпаки, можна сказати, що цей вид якось навіть немов додав нам більшої охоти до писання, більшого замилювання до мудрости диктованої о. Телесницьким.

Але в самій поставі, в голосі, настрою та успособленні о. Телесницького ми завважили виразну зміну. Він був оживлений, бадьорий; його очі відзискали блиск, його рухи живість, еластичність та свободу. Від часу до часу він усміхався солодко, очевидно любувався якоюсь думкою, може якимись споминами, що будилися в його душі при свисті тростинки. А скінчивши диктування, він підійшов до одного ученика в одній із задніх лав, глянув на його розкритий зошит і не кажучи ані слова хльоснув його з усеї сили по зігнутих до писання плечах.

— Ой-ой-ой! — скрикнув не так може з болю, як із перестраху хлопець.

— Га! га, га! — зареготався над його головою о. Телесницький. — А як ти написав *vergeben*?

— F-e-g-g-e — слабзував ученик.

— А фау! а фау! а фау! — навчав о. Телес-

ницький, покріпляючи кожду научку новим ударом тростинкою по плечах.

— Та я вже знаю! знаю! знаю! — кричав хлопець.

— Тепер знаєш, але це тобі на завтра, на послі-завтра, і присно і во віки віком амінь! — зажартував о. Телесницький по-руськи і далі періщив бідного хлопця, а сам реготався мов божевільний.

— Прощу отця професора! — благав ученик крутячись на місці, а далі дав нурка і сховався під лаву.

— Зараз виліз! — кричав учитель.

— Не вилізу, бо отець професор мене заб'ють! — говорив переляканий хлопець з-під лави.

— Не бійся, вже не буду бити.

Ученик виліз, та в тій хвилі о. Телесницький кинувся на нього, спіймав за волосся і почав товкти його головою до лави.

— Це за те, що ти ховався! Маєш! Маєш! О, три гудзі на чолі. Маєш мені носити їх до завтра. Га, га, га! Не смій ані змити, ані стерти, щоб я ще завтра бачив їх!

Ми, діти, помертвіли зразу, почувши свист тростинки та ляск ударів. Ми думали, що биття озвірить учителя, розсердить, розлютить його. Але де там! Доконавши цього огидного знущання над хлопчиком, наш учитель був веселий, усміхався, жартував, мало не підскакував, ходячи по класі.

— Отже то аби ви знали, — говорив він докторальним тоном, немов витягаючи сенс моральний із того, що власне сталося, — що *vergeben*, *verjagen*, *verzeihen*, *verleihen* і інші подібні слова мають на початку *v*, а не *f*. Хто ще знає таке слово?

— *Verdrehen!* *Verderben!* *Vermindern!* — лунали глоси з різних лав.

— *Fertig!* — сказав мій сусід із ослячої лави.

— Га? Що? — схопився о. Телесницький. — Хто це сказав *fertig*?

— Козакевич.

— Козакевич? Ти? Як пишеться *fertig*?

На початку *ef*.

— А по що-ж ти крикнув?

Та я не знав, чи воно подібне до тамошніх, чи ні.

— Так? То ти будеш мене на сміх підіймати? І тростинка о. Телесницького знов почала свою педагогічну роботу. Від тепер о. Телесницький уже не нудився, не жовк та не нидів під час шкільних годин. Він мав пишну забаву, що очевидно додавала йому гумору, апетиту й здоровля.

Він уходив у клас, мов укротитель диких звірів у клітку, і гуляв поміж нами, як необмежений пан наших тіл і душ. Та вдесятеро чуткіше гуляла його тростинка. То значить, не та перша, маленька, жовта, що показала нам о. Телес-

ницького в його новій ролі. Ця перша не видержала довше двох днів напруженої праці. За нею прийшла інша, блідо-солом'яної барви, густо суковата і значно грубша. Ся була любіша нашому катові, бо її суки причиняли більше болю, від її ударів повставав дужчий крик, писк, лемент, — і о. Телесницький серед того вереску та пекла бігав по класі регочучись, затираючи руки, підскакуючи та приговорюючи. Він особливо любив острити свій дотеп на призвища своїх — не знаю, чи учеників, чи жертв.

— Козакевич! Ти походиш від козаків. Терпи козаче, отаманом будеш!

І тростинка в роботі, чи була яка причина, чи ні. А що Козакевич був хлопчина малий, слабосилий і мав тоненький, пискливий голос, то при його зойках о. Телесницький реготався і жартував:

— Ов, ти мабуть не від козаків походиш, а від кози.

— Козю-козю-козю бе! Козю-козю-козю бе!

І б'є і любується несвіцьким вереском дитини. А покине цього, дивись, за пару хвилин чепиться Мороза за якусь помилку в таблицці множення і вже знов жартує:

— Мороз — ану його помнож! А ти як множиш, а? Neun mal neun ist neun und neunzig, так? А einmaleins! А einmaleins! А einmaleins! Я вас буду вчити! Я вам покажу.

А коли було рука його втомиться і йому прийде потреба відпочити, то він, ходячи по класі, солодко всміхається, дивлячись на перелякані, заплакані лиця дітей. Чим більше було таких лиць у класі, тим веселіше почував себе о. Телесницький.

— Прийдіте, мученици і праведниці! — приговорював він, немов присолюючи болючі рани своїх жертв. — Прийдіте, елика праведна, елика прелюбезна. Перший Мороз — хтів-би добре сісти та не мож. Правда, Морозе? Другий Корпак — чує, що й у нього щось не так. Третій Скрипуч — чує, що задок запуч. Четвертий Матківський — і в того фелер таківський. П'ятий Ортинський — дістав за свій розум дитинський. Шестий Федермесер — і в нього *ist nicht besser*. А семий Алерганд — дістав *mit starker Hand*.

По кількох неділях такої практики довів клас до того, що діти справді туманіли зо страху і поступи в науці були чим раз гірші. Хоч усі вчилися і силкувалися як мога встерегтися побоїв, але ніяка пильність не помагала. Боязливіші, викликані до таблиці, тратили голос, тратили пам'ять вивченого; інші хоч і вміли, але переконавшись, що за найменшу помилку їх ждала така сама кара, як і тих, що не вміли нічого, тратили віру в себе, махали рукою і або йшли до класу в надії, що ану-ж як-небудь страшний Ва-

силіянин не догляне, не «вирве» їх, або зовсім не ходили до школи по кілька день, воліючи за неоправдану неприсутність раз дістати кару, зазнавши перед тим хоч кілька день свободи чи то в лозах над рікою, чи в ліску за містом, ніж наїдатися страху і відбирати кару день у день. А в класі тимчасом стояле ненастанна тривога, лунав крик і плач і лемент. а над усім горував дикий, майже ідіотичний регіт отця гумориста.

V.

Ми жили ввесь час, мов у тумані. Хлоп'ячі веселощі щезли; діти ходили, мов приголомошені, насовлені, мов сердиті. Товариські забави були тоді ще загально заборонені і навіть карались инколи; та ученики третього класу того року коли ї здібні були до якої забави, то хіба до такої, що починалася і кінчилася бійкою. Билися між собою, билися по вулицях — з термінаторами, з уличниками. Я не знаю, чи інші діти жалувалися своїм батькам та опікунам на ті щоденні побоевища в класі, здається, що так, бо чутка була, що де-які багатші купці, бачучи, що їх діти приносять день у день синяки на спинах та сидженнях, ходили жалуватися до ректора, а коли це не помогло нічого, повідбирали своїх дітей зо школи. Де-хто грозив скаргою до суду, але на виграння справи не було надії; биття вва-

жалюся тоді в Дрогобичі неминуючим складником педагогії, а особливо елементарної. Що до себе, знаю, що я нікому не жалувався, нікому не говорив про те, що діялось у класі, але пам'ять тих огідних сцен, що тяглися день по день цілий рік, врїзалася дуже глибоко в мою душу. Тямлю, що скоро було, коли знайду хвилину вільного часу, беру прут, запхаюся десь у бур'ян і січу, січу всі листочки, всі бадилля, гілляки, цвіти, все, що можна знівечити, б'ю і січу, доки довкола мене не стане найобридливіша руїна. Багато разів господарі й господині сварили на мене за це, бо я в своїй вандальській заїлості не розбирав, чи нищу шкідливі рослини, будяки, кропиву, осот та лопухи, чи пожиточні: буряки, фасолю, помідори та иншу городину. Надто вночі я зривався, кричав, рецитовав лекції, а потім плакав, просився, так що «цьоця» не могла видержати зо мною і не раз будила мене штурханцями, питаючи напів добродушно, а напів сердито:

— Хлопче, а тобі що такого?

Правда, я вчився добре, і о. Телесницький рідко міг виловити мене на якійсь помилці. Надто місце, де я сидів, було дуже догідне: між катедрою, де з початком кожної години засідав о. Телесницький і відки своїм шулячем поглядом вибирав собі жертви, тоб-то викликав до питання, звичайно тих, що мали найбільше

заляканий вираз лица й у яких, по його словам, малювалося на лиці нечисте сумління — він мав звичай викликати відразу перед градус десять або дванадцять учеників і поти питав та мучив їх, поки всі за чергою не покоштували його тростини — отже кажу, між катедрою і моєю, себто «ослячою» лавою стояла кругла залізна піч з масивним, може на пів метра високим підмуруванням, і закривала мою лаву перед його взором, так що ми, горожани цієї лави, згідно рідко попадалися на очі о. Телесницькому, звичайно, аж тоді, коли він по перших екзакуціях попадав у веселий настрій, збігав із градуса і починав жартуючи та, підскакуючи та розмахуючи руками, бігати по класі. А в таку пору він бував «добрий», любив, коли ученики вторували його ідіотичному сміхові і хіба виїмково причепився до кого з невикликаних до градуса.

Значить, я дуже рідко підпадав під руки о. Телесницькому, та про те вражіння того року лишилися у мене не затерті, болючі й досі, і не в одному—чую се—скривили мій характер, посували мою вдачу, причинили мені не мало душевної муки в цілім житті. Певна річ, що й з іншими учениками було не ліпше. Та ні, зі многими було далеко, далеко гірше.

Згадаю лиш одного. Моїм безпосереднім сусідом у ослячій лавці був якийсь Волянський — тихий та спокійний хлопчик, з головою так ви-

довженою, а сплющеною з боків, як я не бачив ні в кого потому. Хлопець був не сотворений для шкільної науки, а бодай для такої, як її подавали у Василянів у Дрогобичі. Не знаю, як він дійшов до третього класу, але те знаю, що в третьому класі він був справді «ослом»: ані читати добре не вмів, ані додавати, ані писати, — про відміни, складання німецьких речень, множення та ділення й не говорити. Я не тямлю, коли й яким випадком він дістався до осячної лави — певно не обійшлося без посередництва тростинки о. Телесницького. Але посадивши його тут, наш кат якийсь час лишив його в супокою. «Заривав», себ-то запитував иноді, коли був у добрім гуморі, але, не одержуючи відповіді, вдоволявся стереотиповим дотепом: «Волянський — осел дарданський. Із нього науки, як з цапа вовни» — і йшов далі.

Я зразу за прикладом інших хлопців, а головне самого вчителя також сміявся з Волянського, називав його ослом дарданським і т. ин. Але швидко між нами виникли зовсім інші відносини. Почалося з дрібних, товариських послуг: цьому з нас треба пера, тому олівця, цей забув чорнило, той книжку — почали ми потроху ставати один одному в пригоді. Почав я пізнавати, що Волянський — добрий хлопець. Далі, на павзах, виходячи зі школи або перед початком години, ми заходили в розмови. Зви-

чайно, як діти, як селянські сини — про рідне село, про улюблені забави, гулянки та заняття. Оказалося, що оба ми любили ліс, любили зелені луки, наші підгірські річки, рибовлю, пташків, гриби та ягоди. Всі ті речі давали нам тему до безконечних розмов, у яких ми інстинктом обминали «злобу дня», всю ту погань, що нас окружала в класі. Показалося ще одне — Волянський умів оповідати чудово. Він не запинався, не гикався, не повторяв поодиноких слів, як чинив відповідаючи на питання о. професора. Його слова плили рівно, свobodно, були добірні та якісь такі мелодійні, що відразу хопали мене за серце. Оповідав, як старий, поважно, хоч ані крихти не «садився», з якимось відтинком тихої меланхолії. Досі брешить мені в душі його солодкий, рівний, тихий голос; досі триває почуття чогось ніжного, м'ягкого, гладкого та не вимушеного, мов гладесенька, довга шовкова нитка тягнеться десь у безмежну далечинь—це вражіння його оповідань. Змісту їх не тямлю, але вражіння не затреться в душі до смерти. Коли було зачне оповідати, то зараз немов инший робиться, немов якийсь окремий, чужий дух вступає в нього і говорить його устами. І ніколи не повторявся, не говорив про те саме і тими самими словами. Все знав щось свіже, а може лише таким свіжим способом оповідав. Швидко я засмакував у його оповіданнях, мов бджола

в меді з чужого вулика, і зробився майже невідступним його товаришем, а властиво слухачем. Я почав ходити до нього на квартиру, пробував переробляти з ним, що мали ми завдане на завтра. Волянський ішов на ту роботу, аки овча на закланіє. Посидимо було з пів години, помучимосся. Що було до писання — рахункові задачі, німецькі задачі, те попишемо, а властиво Волянський відпише від мене, а усного не може похопити.

— Ні, — скаже сумно, — не береться це моеї голови. Ось, послухай лише!

І ми засядемо де-будь у куті — чи то в пустій комірці, чи в городі, де нас ніхто не чує, і він почне оповідати. Коли вичерпалися його власні вражіння та описи, він перейшов до казок. І диво! Той хлопчик, що не міг ні за що зятимити, як відміняється die Biene, а як der Fag, кілька буде 7×8 , а кілька йде 7 у 65, — той самий «осел дарданський» знав на пам'ять невичерпану силу казок і вмів оповідати їх так складно, так гарно та плавно, що я привикши з малку чути добрих сільських оповідачів і то добрих на різні лади, і жартливих і сумовитих, — при його оповіданнях сидів мов зачарований. Досі я згадую про цього хлопчину, як про нев'яснений для мене психологічний феномен. Коли почислити до купи весь час, який він ужив на оповідання в моїй присутності, то певно вийде що най-

менше тиждень, коли й не більше. І весь той час Волянський оповідав плавно, рівно, до речі, без зайвих фраз — і, що найцікавіше, ніколи не повторив одного і того самого оповідання два рази. Його оповідання плило гармонійно, мов невеличка підгірська річка, що лагідно туркоче, ніде не спиняється, ніде не творить ані великих закрутів, ані тихих плес, ані шумних водопадів, і ніколи не вертає взад. Я був так зачарований його казками, що хоч цлюхий каліграф, пробував записувати їх — звісно, з пам'яті, вечером у себе дома. Але де там! Не йшло! Чар його оповідання лежав в його слові, в його голосі — тодішня моя дитяча рука не була здібна перенести ані крихти всього того на папір і я знеохочений кидав свої записки в огонь.

Можливо, що я прибільшую трохи, тоб-то, що в моїй уяві крізь призму довгих літ і трагічної смерти того хлопчини, його постать виросла понад свій дійсний розмір. Сконтролювати цього не можу; спомини, це справді — *Dichtung und Wahrheit*. Чим більше і щиріше мемуарист силкується перенести вповні з усіми фарбами і тонами той образ давно минулих подій, який лишився в його душі, тим більша небезпека, що він до того образу додасть щось зайвого, пізнього, нанесеного течією часу. Але-ж зусилля в противний бік, подати лише голі контури кар-

тини, лише силуети або навіть дерев'яні рами—ще шкідливіше для вірності спомінив, бо дає скелет замість живого тіла, пустопорожню тінь замість конкретної дійсності. Нехай-же мій малий товариш Волянський стає перед вами в тій проясненій подобі, в якій він живе в моїй душі! Навіть коли в дійсності він був менше інтересний, мав менше оригінального таланту, ніж мені здавалося тоді й здається тепер, — кому яка шкода з того. А злочин того, що був — знов так здається мені — причиною його смерті, через це таки не буде менший. А причиною його смерті був не хто інший, як той сам наш учитель і кат, о. Телесницький! Не тямлю докладно, як воно вийшло, досить що раз він «уззявся до нього по своєму». Викликав його до градусу, почав питати і зараз на першій хибній відповіді так засміяв, закпив, загулюкав його, що бідний хлопець зовсім забув язика в роті.

— Волянський, та бо ти у нас таки нічого не вчишся! — кричав о. Телесницький, торгаючи його то за руку, то за вухо, та скачучи довкола нього, мов кат довкола грішної душі. — Я тебе вже не раз заривав, остерігав, упоминав, а ти ні та й ні. Га, сину, то так не можна! Мусимо раз подивитися тобі там, відки ноги ростуть! Ану, цензор, помічники! Простягніть його!

Цензор і помічники прибігли як стій. Волянський зразу стояв, як оголопеній, не плакав,

не просився, лише глядів якимись безтямними очима на о. Телесницького. Сей входив чим раз у більший гумор.

— Ану його! Кладіть! Або ліпше чекайте! Його тато бідний, тратився на штанята... Штанята нічого не винні. Стягніть йому штанята.

Волянський кинувся, мов ужалений. Я бачив здалека, як його бліде лице нараз обіллялося краскою. Він кинувся до колін о. Телесницького, почав обіймати їх, благаючи помилування:

— Прошу отця професора! Я вже буду вчитися! Не буду ні їсти, ні спати, доки не навчуся всього! Прошу мені дарувати ще цей раз! Лиш цей останній раз!

— Ні! — радісно кричав о. Телесницький, — аж у долоні плещучи. Ану, беріть його!

Цензор і помічники захопили Волянського за руки, почали розщипати його штані.

— Прошу отця професора! Лиш не на голу! Лиш не на голу! Я вже буду терпіти, буду лежати тихо. Лиш не на голу!

— Ні! Навмисно ні! — кричав о. Телесницький. — Ти засидівся занадто, треба тобі всипати такого, щоб ти хоч пару день не міг сісти!

І він пішов до вікна і взяв у руку грубу, метрову паличку з вільхового прута, суковату, покриту негладкою корою. Кілька день уже жалувався о. Телесницький, що не може настар-

чити тростин на нашу класу, а це того дня ми побачили на кождім вікні наставлені по дві такі вільхові палиці. Ми не знали зразу, по що вони там стоять — одні догадувалися, що для піддержування фіранок, інші міркували, що для тички для тичення фасолі, що росла під вікнами у монастирським городі. Про властиву ціль тих знарядів, ту, яку глухо відчувала шкіра кожного з нас, ніхто не важився висловити здогаду. А проте всі з респектом гляділи на ті загадкові палки, і хоч учителя не було в класі, ніхто не важився доторкнутися до них, а тим менше повикидати геть, у город або на вулицю. Тепер, коли о. Телесницький узяв у руки один із тих бучків і помахуючи ним весело наближався до своєї жертви, ми разом зрозуміли їх призначення. Тим часом з Валянським зробилася несподівана зміна. Неминуча та й ще ганебна бійка, якої доси не бачив наш клас, і якої він мав бути першою жертвою, довела його до одуру. Цей на вид слабосилий та невеличкий хлопчина почув у собі силу роспуки. Він шарпнувся, штовхнув одного помічника кулаком, а другого, що роспинав його штани, коліном у груди, і оба відскочили від нього. Цензор Заяць держав його ззаду і кинув ним на градус. Він закусивши зуби почав фицкати ногами. О. Телесницький з бучком в руках заскакував коло нього, та ось Волянський махнув чоботом, як раз у тій хвилі, коли вчитель

схилився вниз, і чобітом ударив його в самі зуби.

— Овва! — скрикнув о. Телесницький хапаючи себе долонею за рот. Із ростовченої губи потекла кров. Біль о. Телесницького був мабуть не дуже сильний, бо він винявши з кешені хустку лівою рукою приложив її до рота, а в правій замахнув палицею і не тратячи доброго гумору говорив далі:

— Е, сину! Так ти ось як? Ну, це в нас не йде! Цього ми не можемо дарувати! Ану, кладіть його! Помічники тимчасом разом з цензором таки перемогли Волянського, стягли з нього верхні й нижні штани і простягли його на градусі. Оба помічники держали цупко за ноги, цензор сів на його плечах, придержуючи обома руками його руки, а о. Телесницький кинувся щосили бити бучком по голому тілу. Зараз за першим ударом Волянський крикнув страшенно. О. Телесницький зупинився; він смакував цей крик болю і не міг здержати себе, щоб не жартувати:

— А, прецінь, ми раз почули від тебе людський голос! Ану, ще раз!

Другий удар — новий несвітський окрик.

— О, е ще краще! — жартував о. Телесницький. — Зовсім так, як у тій пісні співається:

Dobyl tak pięknego głosu baraniego,
Az się stary Józef przestraszył od niego.

— А потім удари посипалися густо, градом.

— Ти мене до крові, то й я тебе до крові!
Кров за кров! Кров за кров! — приговорював
о. Телесницький.

І він сік, сік... Крик, виск, пищання нещасного хлопця, ніщо не зрупувало ката. Ось із-під вільхових сучків показалася кров, потекла струмком по білому тілі, на сорочку, на дошки градусу. О. Телесницький ще бив. Вільхова палка була забризкана кров'ю, а з неї кров під час розмаху почала бризкати по білих стінах класу. Волянський лежав тихо, очевидно, зомлів.

О. Телесницький зупинився. Дихав важко з натуги. Закривавлену хустку відняв від уст, потім вийшов на коридор, приніс шклянку води і хлюпнув на зомлілого хлопця. Цей отворив очі, застогнав.

— Га, га, га! Пане Волянський! А як вам дрімалося? — жартував о. Телесницький.

— А що, знаєте тепер, як то смакує? Ну, допоможіть йому вбіратися!

Цензор і помічники підняли Волянського, привели в порядок його одягу, раз-у-раз піддержуючи його.

— Ну, щож ти, не маєш сили сам стояти на ногах? А мав силу вибити мені зуби! Го, го,

синку! Бачиш тепер, як то у нас виглядає? Ади!

І він показав йому закрівавлену палку і криваві крапки по стіні, що набризкали з неї.

— Бачиш? А знаєш, як то називається? Отже знай, се кутя з маком! Ти бачив, як на святій вечір кидають її на стелю, і вона отакими бризками прилипне до стелі? Що тоді приговорюють? Не тямш? Правда, кажуть: Сійся, родися жито, пшениця, всяка пашниця! Так само і в нас. Із отакого сім'я має вирости пильність, умілість, послух, покірність, пошанування старших і всяка инша пашниця. Ну, а тепер іди на місце.

Волянський, тихо стогнучи, стояв на місці. Помічники цензора взяли його по-під руки і повели до лави.

Сідаючи, він скрикнув з болю.

— Га, га, га! — реготався о. Телесницький. — А що, бігають мурашки? шкроботять хрущі? А видиш, як то недобре засиджуватися на однім місці! Га, га, га! смійтеся, хлопці! Смійтеся! І весь клас зареготався силуванім сміхом.

— От так. То гарно! Так належиться! Неправда, я вам не казав, що ви повинні тоді сміятися і тоді плакати, коли я вам скажу? Видите, прецінь, я довів вас до того. Добре, хлопці! Хвалю вас за це!

Поки йшов регіт у класі і все оте диже зну-

щання над дитячими душами, я в осяячій лавці, обік покароного товариша душився від плачу.

Мене щось стискало за горло, пекло внутрі, проймало болем, соромом і жалем, мов-би я сам був винен усьому тому, що тут сталося, мов-би я сповнив тяжкий злочин, дивлячися спокійно на це катування, не кричачи гвалту, або не лягши сам під удари. Я потайки схилювся і цілував і слізьми обливав холодну руку Волянського. Він сидів обік мене блідий, як труп. Ані кровиночки не було видно в його лиці, ані в губах. Очі і лице були мокрі від сліз. Він зирнув на мене не то з зачудованням, не то з німою подякою, і прошептав.

— Проведеш мене додому?

Я кивнув головою.

— І скажеш господині все, як було?

Я ще раз кивнув головою. Ми замовкли.

О. Телесницький уже бігав по класі, розмахуючи кровавою палічкою, і шукав нової жертви для свого людожерного гумору. Я провів Волянського на його квартиру і розповів усе його господині. Бідна міщанка аж за голову захопилася, побачивши скатовану дитину. Відмочуючи та віддираючи криваві штанці від його ран, вона ридала, як по своїй власній умершій дитині. Вона проклинала нелюда манаха, грозила, що піде до ректора, що покличе лікаря, аби списав *visum perertum*, та, мабуть, не зро-

била сього. Одно лише зробила — положила Волянського до ліжка. Коли я прибіг увечорі, він лежав у сильній гарячці і не пізнав мене. Аж тепер прийшов лікар і погнав мене додому. Більше я не бачив Волянського. За тиждень він умер на запалення мізку. Ми ховали його з парадом, вся школа парами ходила на похорон. Усім було весело, бо той день був вільний від науки.

VI.

Та це я перехопився трохи в хронологічному порядку подій, забігши аж до покарання Волянського, що було кульмінаційною точкою всіх огидливих подій, яких свідком довелось мені бути того страшного року. О. Телесницький не відразу і не без певної боротьби з нашого боку довів нас до того, що ми плакали і сміялися по його наказу.

Певна річ, ця боротьба була зовсім дитяча. Про якесь свідоме, солідарне поступування, про можливість якогось супротивлення, якогось протесту з нашого боку у нас не було ані думки. Навіть на те, щоб жалуватися кому-будь на поступування нашого господаря класу, ми не швидко надумалися. Та й кому було жалуватися? Що до ректора о. Барусевича, то хоч ми й любили його і вважали справедливим, але доступу до нього не мали. О. Телесницький упередив нас,

сам раз-у-раз жалувався на нас, що ми лїниви, непослушні, свавільні, і що без бїйки не можна собі з нами дати ради. Очевидно, він таким способом загороджував поле всякій скарзі з нашого боку на биття та жорстокість. Навпаки, під впливом його наговорів о. Барусевич кілька разів приходив до нашого класу, вичитував нам гострі нагани та докори, побув звичайно з півгодини на лекції, а переконавшись наочно, що хлопці справді зле відповідають і мало вміють, повторяв свої докори і догани і відходив, здвигаючи плечима, очевидно, лишаючи о. Телесницькому вільну руку, робити з нами, що його душа забажає.

Своєму улюбленому катехиту Красіцькому ми найскорше були-б пожалувалися, та, на жаль, він зараз з-осени захорував, і науку релігії замість нього обняв той сам наш кат о. Телесницький. Аж десь по різдвяних святах о. Красіцький видужав на стільки, що міг прийти до нашого класу.

Він увійшов, як звичайно — по-тихо, так що ми не чули його кроків, потім прожогом отворивши двері і, мов із засідки, зазираючи до класу та регочучись своїм веселим, добродушним сміхом:

— Га, га, га!

Ах, але це не був його звичайний, давній сміх! Це була якась силувана, позичена веселість,

І лице о. катехита не було давнє, кругле, здорове, радісне, з блискучими веселими очима. Тепер воно було якесь запале, цеглясто-червоного коліру, з чорними колесами під вигаслими очима, з жовтими плямами на висках. Та й ми на його сміх не відповідали по-давньому, дружнім, веселим реготом, але, як миші в пастці, сиділи мовчки, насовлені, та тільки де-хто знехотя всміхався. О. катехит звільна, з простягненою наперед головою, надійшов на середину класу, став і довго роззирався по учениках, немов шукаючи чогось загубленого, або мов заблуканий роззирається, не можучи зміркувати, в яке місце зайшов він блукаючи.

— Діти! — скрикнув він нараз з якимось жартовливим острахом у голосі. — А вам що такого? Чого так сидите, мов раки в торбі? Чому не смієтеся? Як то, ви не тішитесь моїм приходом?

Тішимося, — відповіли ми.

— Але як? Ов, ви вже, бачу, забули, як треба дітям тішитися. Що-ж, як-же вам жилося за той час, поки ми не бачились?

Ми мовчали. О. катехит почав випитувати одного за одним, почав, як то кажуть, тягти за язика, і тільки по якимось часі довів до того, що один, далі другий, далі третій розплакався і почав оповідати свої пригоди. О. Красіцький зразу не хотів вірити, велів одному, другому,

третьому роздягатися і аж ахав, аж руками об поли бився, бачучи на дитячих тілах численні синяки, струпи та шрами з загоєних ран.

— Ох, лишечко! А це що таке? — мовив він. — Хіба ви не вчитесь, не пильнуєте школи, робите о. Телесницькому збитки?

Та нараз, не слухаючи відповідей, додав:

— Ні, хоч-би ви були не діти, а стадо овець, то й то так знущатися було-би гріхом. Ну, ну, цитьте! Вже я поговорю про це з о. Телесницьким і з о. ректором, якось то воно буде.

Бідний отець катихит, очевидно, не знав, що своїм добрим наміром ще погіршить наше положення. Другого дня перед першою годиною рано прибіг на наш коридор манастирський лямполіз — ученик із четвертого класу, що жив у манастирі, діставав тут харч і одяжу (головне, завдяки о. Красіцькому), вчився в школі і рівночасно співав у церковному хорі та сповняв роль паламаревого помічника, — і, викликавши кількох учеників нашого класу, в тім числі й мене, на коридор, мовив з видом немалого заклопотання:

Хлопці, що ви наробили вчора?

Та що таке?

— По що ви наговорили о. катехиті, що о. Телесницький б'є вас?

Або що? Хіба це не правда?

Та що з того! Тепер будете мати біду.

— Яку?

— Вчора в рефектарі о. катехит почав ганьбити о. Телесницького. Зразу говорив лагідно, а коли о. Телесницький сказав, що то неправда, що хлопці ліниві та свавільні, а про биття набрехали, о. катехит розсердився. Так розсердився, що я ще ніколи не бачив його такого сердитого. Почервонів увесь, як буряк, кинув ложку та як крикне: «Отче, що ви без серця, це я бачив учора, оглядаючи синяки та струпи на тих дітях. А тепер бачу, що ви й без чести. Вам було йти на псобийника, не на попа й учителя». Тут о. Телесницький зірвався з місця й почав і собі щось кричати, о. ректор почав утишувати їх, а мені веліли забіратися геть із рефектора. То я вже не чув, що там було більше, лише те знаю, що о. катехит прийшов з рефектора, зараз положився до ліжка і почав кашляти кров'ю. Я побіг по доктора; отже, не знаю, що казав доктор, але о. катехит лежить хорий.

Лямполіз угадав. О. Телесницький прийшов до класу в надзвичайно веселім настрою і задав собі того дня багато праці з нами: не спочив, поки всі в класі один у одного не закоштували буків, не виключаючи навіть цензора Зайця, з яким кілька хвилин вели завзяту боротьбу чотирі що найдужчі хлопці, і якого повалено на градус аж при власноручній помочі о. Телесницького. От то була для нього радість! Не

мало дотепів висипав він того дня, а найудатніший був останній. Він написав на таблиці великими літерами:

— Dnia 15 grudnia wielka klęska w III klasie.

А під тим по-руськи:

Дня 15 грудня велика кляска в III класі.

— Га, га, га! — реготався він. — Ану, ти, Упав! — се він до мене так. — Чому то називається кляска?

— Бо як б'ють, то кляскає, ляск іде — відповів я.

— Добре. Отже, маєте мені кожний на завтра це переписати по сто раз, а то на те, щоб ви той день і ті слова затямили собі на ціле життя, і щоб знали, як перед одним професором жалуватися на другого.

О. катехита Красіцького ми вже більше не бачили в класі. Після тієї пам'ятної сцени в монастирському рефекторі він, як зліг у постелю, то вже не піднявся з неї, хоча дожив іще до тієї пори, коли о. Телесницького переведено з Дрогобича до Добромиля. Той сам «лямпозлиз» оповідав мені, що виїзджаючи з Дрогобича, о. Телесницький хотів було зайти до келії хорого о. Красіцького і попрощатися з ним. Але хорий не велів впускати його.

— Ніколи в моїм житті я не бажав нікому зла, не сварився ні з ким і не пам'ятав заподіяної мені кривди, ані зневаги. І о. Телесниць-

кому я не пам'ятаю того, що він говорив мені. Але того, що він робив з дітьми, я не прощу і не розгрішу ніколи. Коли через се грішу, то радо понесу сей гріх на той світ. Але мені здається, що я сповнив-би десять раз більший гріх, як-би подав йому руку, як-би дружно стиснув ту руку сплямлену найтяжчим злочином — систематичного, масового дітовбийства.

VII.

Та поки що о. Телесницький мав необмежену власть над нашим класом і задержав її до кінця року. Правда, йому прийшлося побороти ще одну опозицію, але з цею він упорався ще легше й швидче, як з о. Красіцьким. Ця опозиція, це був «пан Білінський», інтерна поява тих часів, про яку годиться тут сказати кілька слів.

Ми, діти, не знали докладно, хто такий той пан Білінський, хоча він був щоденним гостем у нашій школі. Лише пізніше я довідався, що це був колись народній учитель, який по довголітній праці осліп на очі, стратив службу і, не маючи иншого способу життя, а, може, кермуючись і иншими мотивами, ідеальнішого характеру, осів у Дрогобичі, купив чи найняв невеличкий домик десь на Ткацькій вулиці, чи над Солоним Ставком, і отворив там *suū generis* пансіон для незаможних учеників. Він приймав до себе дітей заможніших селян або й попів на квартиру,

по десять, дванадцять або й п'ятнадцять; його жінка й наймичка варили їм їсти, прали шмаття, шили одягу, навіть шапки (по тих шапках, незугарних та однакової форми, які ми прозивали гірканями, можна було й пізнати пансіоністів пана Білінського), а сам пан Білінський виконував над ними не лише домашню опіку, але надто й працю корепетитора, перероблював лекції, випитував, доглядав письменних вправ. Хоч не здібний до публічної служби, він проте не був зовсім сліпий; не знаю, яка була у нього слабкість, досить, що бачити він міг лише зовсім зблизька, притулюючи книжку майже аж зовсім до носа або носа до таблиці, а ходячи або сидячи, раз-у-раз махав головою то направо, то наліво, мов перебігаючи зблизька очима рядки якоїсь дуже великої книги і по скінченню одного живо біжучи знов до противного кінця. Та що було найцікавіше в появі пана Білінського, так се те, що він виробив собі у о. Василян незвичайний на ту пору привілей; що-дня разом зі своїми пансіоністами приходив до школи, розміщував їх по класах і сам сидів у школі увесь час шкільної науки, годину в тому класі, годину в іншому. Він сідав звичайно в останню лаву, прислухувався науці, особливо пильно вважав, коли питано кого з його пансіоністів, іноді в таких випадках робив свої уваги, або, ніби-то

докоряючи хлопця, старався зручно піддати йому добру відповідь.

До інших хлопців пан Білінський зовсім не торкався, проте всі ми любили його. Під час павз він сидів тихо, не боронив нам ані кричати, ані бігати, терпливо дихав несвіцькою курявою, яку збивало 60 або 70 пар хлоп'ячих ніг, а коли не раз перед годиною німецького або рахунків цілий клас не знав на певно чи якогось родівника, чи якогось рахунка, ми зверталися до пана Білінського, і він ніколи не відмовляв свого пояснення. Його пансіоністи сміялись з нього, з його скупости (він був скупий поперед усього для себе, ходив у біднім міщанським убранню, густо вкритім латками і призвичаював також своїх пансіоністів до можливо простої та скромної одежі), але, проте, любили його за його терпливість та добродушність. Загально звісний був у Дрогобичі жарт, що пан Білінський знає для непослушних та лінивих у своїм пансіоні одну - однісіньку кару — наколоти провинника своєю власною, тиждень неголеною бородою.

О. Телесницький зразу толерував пана Білінського в своїому класі. Інколи навіть, у сумнівних для нього наукових питаннях, він обертався до нього:

— Пане Білінський, а ви як гадаєте?

Пан Білінський уставав із свого місця і, махаючи ненастанно головою, загикуючись, глу-

ХИМ ГОЛОСОМ ВІДПОВІДАВ АБО, ВИЙШОВШИ ДО ТАБЛИЦІ, ПОМАГАВ ВИРОБИТИ РАХУНОК.

Призвичаєний до давньої практики василіянської школи, пан Білінський ніколи не протестував, коли вчителі в класі били учеників. Навпаки, іноді, коли кара траїила когось і з його пансіоністів, що дався йому в знаки чи то непослухом, чи лінивством, і котрого він, проте, не важився карати дома, він висловлював своє вдоволення глухим буркотанням:

— А так, так, так! Так йому треба.

Почувши кілька разів такі голосні одобрення з уст пана Білінського, о. Телесницький ще більш полюбив його і поводився в класі так, як коли-б там зовсім не було ніякого постороннього свідка. Яке-ж було його зачудовання, коли одного разу в часі надзвичайно «веселої» години — веселої для о. Телесницького, а болючої для кільканадцятьох учеників — серед загальної, мертвецької типі заляканих дітей почулося зкута з останньої лави голосне хлипання. Пан Білінський, скулившись і притуливши лице до лави, плакав ревними сльозами.

— А там що таке? — скрикнув о. Телесницький.

Ніхто не відповідав. Хлипання чути було далі.

— Пане Білінський! Це ви? А вам що таке?

Пан Білінський устав, махаючи головою швидче ніж звичайно.

— Вибачте, отче професор! Так мене за серце вхопило.

— Що вас ухопило? — смішливо питає о. Телесницький, наближаючися до останньої лави.

— Таке... яке вас не хапало ніколи. Жаль... жаль отих бідних дітей.

— Ого!

— Та й ще одне... Безсоння. Вже два місяці, отче професор, ані одної ночі не можу заснути спокійно.

А то чому?

— Та все через отих дітваків.

— А видите! Такі лямпарти! І як-же-ж тут...

— Ні, отче профе...фе...сор, — перервав його пан Білінський. — Не лямпарти. Поки день, не можу на них жалуватися. Вдень вони тихі, пильні, вчаться. А вночі кричать крізь сон, плачуть, кидаються. Знаєте, отче профе...фесор, я вже два місяці ані одної ночі не можу спати спокійно.

О. Телесницький аж тепер зрозумів. Його лице налилося кров'ю. Ми всі сперли дух. Ми думали, що він кине на старого, сліпого вчителя, а що найменше хльосне його палицею, яку вчасно держав у руках. Але ні, гумор переміг.

— Га, га, га! — зареготався він. — Ади, я й не знав, що пан Білінський уміє жартувати. А знаєте, пане Білінський, я-би вас запитав одну річ. Ви бачите букви в книжці?

— Як ве-ве-ликі і з близька.

— Ну, а діра, якою виходиться з цього класу, досить велика. А як підете до дверей, то вона буде досить близька, рукою насмотрите. І прошу мені забиратися зараз і не показуватися більше.

— Отче професор, — пробував змагатися пан Білінський, — я вже десять літ тут сиджу і не від кого не чув такого слова. Мені о. ректор позволив.

— Ідіть до о. ректора, чи до самого о. каноніка, а доки я тут господарем класу, то я тут маю до розказу, а не хто. І щоб я вас не бачив тут більше, бо я не буду вважати на ваш вік і на вашу сліпоту, але велю викинути вас за двері.

— Отче профе-фе-фесор! Отче проф-фе-фесор, булькотів пан Білінський, утираючи від сліз свої сліпі очі, та й урвав і, взявши під паху свою шапку в нашім жаргоні це була «обергірканя» — звільна, хлипаючи, пішов із класу.

Більше ми його не бачили.

VIII.

Позбувшись з класу цього одинокого свідка своїх подвигів, о. Телесницький міг забавлятися з нами по всій своїй уподобі. Тепер ніхто не стояв йому на перешкоді. До Великодня з первісних 80 учеників лишилася в класі лише половина. Найцікавіше було те, що наш добродушний о. ректор, немов не бачив і не знав нічого; а в тім

хто знає, може він і пробував уговкати о. Телесницького та не міг? До нас дітей доносилися глухі чутки про ворожнечу, яка повставала проти о. Телесницького в місті, і то в різних верствах. Раз, говорено, коли о. Телесницький з о. ректором показався в цукерні, присутні там багаті купці, не вважаючи на о. ректора, викинули нашого вчителя за двері. Була чутка також, що на Задвірнім передмістю парубки засідалися на нього, чуючи, що він має в суботу приїхати на фільварок, який мали там о. Василяне. Нещастя хотіло, що замість о. Телесницького поїхав інший братчик — і пізнім вечером його принесли зомлілого та покрівавленого, а на його плечах написала якась милосердна рука крейдою: «Вибачай, брате, але дідько тебе знав, що ти не Телесницький».

А о. Телесницький учителював та бавився. Останні місяці шкільного року він майже не вчив, тільки знущався над дітьми. Йому замало було побоїв, він добірав способів, щоб мучити душу більше, як тіло. Він не карав инакше, як лише «на голу» і продовжував кожду кару на п'ять, десять або й більше минут. Коли бідного деліквента з обнаженим задом покладали на градусі або на лавці і цупко взяли в руки, о. Телесницький наблизиться і сильно свисне палкою, але не б'є — і регочеться до роспуку, коли

бідна жертва, ще не почувши болю, чуючи свист палки, зверещить із самого страху.

— Алеж, гов! Синоньку! Чого кричиш? Адже ще тобі нічого не сталося! — промовляє він. — Ну, скажи, болить тобі?

— Ні, — відповідає бідний мученик.

— Ну, бачиш! А тепер?

І тут сильний удар паде на голе тіло.

— Ну, тепер то що иншого. Тепер можеш собі й ойкнути.

Улюбленою його забавою був торг з деліквентом.

— Бачиш, ти нині не вмів лекції. Ну, скажи сам, що тобі належиться?

— Прошу о. професора, я вчився! — з плачем запевняє ученик.

— Ну, добре, вчився, але не вмієш. Щож тобі за це належиться?

Коли ученик не відповідає, він береться сам оцінити число ударів. Коли ученик скаже мале число, він ніби пристане на це, але жадає щоб бідний хлопець приймав їх мовчки, без крику, як належну данину. Коли хлопець пристане, він б'є з такою силою, що хлопець хоч і не рад, мусить крикнути, а тоді о: Телесницький тріумф: ф: ф: ф:

— Га, га, сину! А де наша угода? Ти кричиш?

Ну, вибачай, за це тобі подвоїться порція. Я тому не винен.

Нарешті, скінчився той рік, певне найстрашніший, найфатальніший рік мого життя. Ми радісно розсталися з о. Телесницьким і більше вже не бачили його. Його переведено з Дрогобича до Добромиля і зроблено монастирським проповідником. Згадка про нього довгі літа важкою зморою лежала мені на серці, не вигасла й досі і не вигасне до моєї смерти.

Хто він був? Навмисний злочинець, чи sui generis доктринер, що робив це в добрій вірі, чи божевільний, що якоюсь помилкою замість у Кульпарків дістався на вчительську катедру у Дрогобичі, я й досі не знаю. Я довго не вжився відновлювати в душі спомини про нього.

Та годі вагатися. От се-ж і скидаю з душі хоч частину тих важких споминів. Нехай вони п'ятном нестертої ганьби та прокляття впадуть на його пам'ять і на тих, що поставили та толерували його на тім становищі, і на всіх тих, що вчительство трактують, як жорстоку іграшку та завдоволення своїх диких інстинктів, а не як велике діло любови, терпливости і абнегації.

Мій злочин.

Ні, не видержу! Не можу довше видержати! Мушу прилюдно признатися до гріха, хоч знаю наперед, що на душі не буде мені легше від того. Адже-ж відплата тут не можлива, бо яка-ж відплата може винагородити невинно пролиту кров, надолужити замордоване життя!

Аж страшно мені робиться, коли ціла ота нещасна подія ясно з усіма подробицями вирине в моїй пам'яті. Від того часу минуло багато літ, певно більше як тридцять. Я був тоді невеличкій сільській хлопчина і бігав, граючись, по лісах і полях мого рідного села.

Власне надійшла весна, один із перших гарних, теплих днів. Перший раз по довгій зимовій неволі в тісних хатах ми, сільські хлопці, могли побігати собі вільно. Ми вибігли на сіножаті, що ще була гола і сіра від скиненої недавно зимової перини. Тільки десь-не-десь проклювалася з землі свіжа зелень; сквапливі, гострі листки тростини, ще позивані в гострі шила, листки хрину та лопухів над потоком. Тільки в недале-кім лісі сподом усе забіліло від дикого часнику,

що власне починав уже відцвітати, від білих і синіх підліщків.

Над нами здвигалося темно-синє склепіння неба, всміхалося сонце, а на далеких вершках Карпат блискотіли ще здорові снігові шапки, мов іскристі діамантові корони. Та їх краса не зворушувала нас надто дуже, бо ми почували кожної хвилі холодний зімовий подув, що йшов від них униз до сходу сонця. І річка почувала це; вранці вона була ясна і чиста і плюскотіла тихенько, мов у літі, а тепер клекотіла гнівно в своїх тісних берегах і протискалася вниз своїми жовтаво-брудними, розбуханими водами: це були як раз оті блискучі діаманти, розтоплені весняним сонцем.

Та все те не в силі було поспувати нашу весняну радість. Ми ходили, скакали і підскакували, і бігали довкола, і відвідували всіх наших знайомих: старого, могучого дуба на краю ліса, що то по його кріпких конарах ми літом лазили навзаводи з вивірками; високу похилену березу з жалібно навислими тоненькими гілками, що ми їх звичайно надуживали за гойданку— на велику гризоту пана лісничого; тихі криниці в лісовій гущавині, де ми, позасідавши за грубими яворами та в'язами, не раз придивлялися вечорами лисам, борсукам та диким кабанам, що сюди приходили пити; і вкінці глибокі, чисті млинівки, де ми що-неділі з гаками чатували на

щупаків, а коли припекло сонце, з криком і реготом освіжувалися в чистій, холодній воді.

Тепер, що правда, довкола було досить голо і сумно, та й у воді, що в літі густо-часто оживлювалася плюскотом щупаків і громадами червонооких плотиць, які звичайно плавали цілими купами під проводом одної найбільшої, тепер було тихо. Та ми, проте, що-крок заглядали цікаво в воду, під кожний прут, під кожний зів'ялий лопух, у кожний корч, чи не задушився деякий наш знайомий щупак під льодом, або чи пані видра не була ласкава зробити нашим риbam візиту.

— Псс! Псс! — засичали нараз два чи три хлопці, що йшли передо мною, схилилися до землі і поповзли тихо наперед, намагаючися обступити довкола один корч.

— А там що таке? Що там таке? — запитав я поневолі також шепотом.

— Птах! Птах! не бачиш його?

— Де він? Де?

— Ось тут у корчі. Лови. Ми ще такого не видали. Не літає, мабуть, лиш бігає.

Поки ще хлопці обступили корч, я пішов просто до середини корча, обережно розгорнув густі гіллячки і побачив, справді, невеличкого пташка, що сховався в торішній траві. Не знаю, чи він був ослаблений, чи переляканий, досить, що, побачивши мене над собою, не полетів і не по-

біг, і я в тій хвилі мав його в руці. Всі хлопці позбігалися, аби побачити мого бранця.

— Ах, який гарний!

— Такого пташка я ще не бачив ніколи.

— Гляньте лише на його очі!

— А його пір'ячко!

Це був маленький болотяний пташок, які в нашій підгірській околиці показуються дуже рідко. Пір'я на нім було попелясто-сіре з легеньким перловим полиском, дзьобик тоненький, темно-зеленкуватий, і такі-ж самі довгі, тонесенькі ноги. Він сидів тихо, затулений у моїй долоні, не тріпався, не дряпав, і не дзьобав, як це звичайно чинять інші дикі птахи, коли їх зловити в руку.

— Що ти будеш робити з ним? — запитали мене де-які хлопці, озираючи зависними очима гарну добичу в моїй руці.

— Понесу його додому.

— Будеш його пекти?

— Або я знаю. Буду його годувати.

— А знаєш, що він їсть?

— Побачу. Коли не схоче їсти хліба, то, може, буде їсти мух, а коли не мух, то хробаків, а коли не хробаків, то слимаків, або сім'я, або пшоно. Вже щось винайду для нього.

Я, справді, поніс малого, гарного пташка додому і посадив його не до клітки, а до середини подвійного вікна, де мав більше куди бігати і лі-

тати, більше світла і повітря. Пташок не літав і не порхав, а тільки бігав здовж шиб, тут і там постукуючи своїм тоненьким дзьобиком о скло та раз-у-раз, як мені бачилось, тужно поглядаючи на широкий, вільний світ. Часом зупинявся, схиляв головку або перехилював її на бік так, що одно око, бачилось, блукало по гілках близької яблуні, а потім знов потакував головою так сумно та зрезигновано, немов-би хотів сказати:

— Ах, там на дворі так гарно і тепло, та моя весна пропала! Я — в неволі!

Мене щось немов шпигнуло в серце, коли я кілька хвиль придивлявся тому пташкові. Мені самому зробилося сумно.

— Пусти його! пощо будеш держати його тут! прошептало щось у мому нутрі.

— Але-ж він такий гарненький! І я-ж зловив його! — відповів я вперто собі самому. — Може, він привикне. Коли-б я тільки знав, чим його годувати.

З годуванням мав я, справді, чимало клопоту. Я поклав пташкові кілька кришечок хліба, кільканадцять зерняток проса й кільканадцять хатніх мух, кожний рід поживи окремо в чистенькій мушлі, поставив його черепок води і пішов геть, аби лишити його в спокою. Коли вечором я повернув додому і зазирнув до свого пташка, то побачив, що він ані не доторкнувся поживи,

тільки сидів у кутику, високо вгору простягнув тоненьку шийку і, не змигаючи оком, глядів крізь вікно на двір, де серед пурпурової пожежі заходило сонце за снігову шапку Хребта-гори, і від часу до часу потакував головою так сумовито і безнадійно, що я не міг довше дивитися на нього.

— Може, це нічна пташина, — подумав я, — і аж у ночі буде їсти.

Ця думка заспокоїла мене трохи, і я спав твердо і не думав про пташка. Скоро рано, ще до схід сонця, я побіг знов до світлиці й зазирнув до вікна. Пташок усе ще сидів на тім самім місці, де я вчора бачив його, усе ще простягав шийку високо догори і все ще, не змигаючи оком, глядів крізь вікно на широкий, вільний світ оттам за скляними шибамі і від часу до часу потакував головою. До поживи ані доторкнувся.

— Пустити його! Пустити його! — закричало щось у мому нутрі. Пощо тобі мучити його? Адже він згине з голоду.

— Ні, — відозвався инший, упертий голос в мені, — я мушу видибати, чим він годується! Принесу йому слимаків, хробаків і жаборини.

Не знаю, відки мені стрілила до голови така думка, що він може їсти жаборину. Досить, — я побіг на пасовисько, назбірив усяких дрібних слимачків, накопав хробаків і виловив з води добру жменю жаб'ячої ікри і приніс усе те мо-

йому бранцеві. Він навіть не звертав уваги, коли я всі ті достатки клав перед нього, не показував ані страху, ані найменшої цікавості, ані крихітки апетиту на ті ласощі. Здавалося, що тільки сонце, і тепло, і весна там, на широкому вільному світі, займила всю його увагу.

Того дня мав я якусь роботу, то-ж пішов геть і вернув аж вечором. Я поспішився заглянути до пташка. Він бігав легенько, потакуючи, здовжшиб і навіть не доторкнувся поживи.

— Диво дивне! — подумав я і хотів зараз випустити його на волю. Та мені прийшло на думку, що тепер він, певно, ослаблений і нездатний до літання, а коли зараз вечором випущу його десь тут на подвір'ю, то це буде для нашого котика дуже легка і пожадана добича. Ліпше буде, коли ще сьогодні він переночує у мене. А завтра ранісінько я занесу його у те місце, де його зловив, і пущу на волю.

Другого дня, схопившись ранісінько з соломки, я побіг до свого бранця. Він усе ще не обрався до ніякої поживи і сидів ослаблений і утомлений у куточку, очима все зазираючи крізь вікно на волю. Він спокійно дав себе взяти і поглянув на мене тими самими невимовно сумними оченятами, якими дивився крізь шиби на сонце та на яблуневі гілки. Раз навіть він потакнув головою, немов би хотів сказати:

— Так, так, знаю вже, куди мене несуть. Я вже давно знав, що воно дійде до того.

Я виніс його на подвір'я. Він сидів спокійно у моїй долоні і не пручався. Я чув його м'яке пір'ячко і його тепле тіло.

— А смачне мусить бути його м'ясо!— стрілила мені нараз думка через голову.— А що, як-би його зарізати і дати спекти?

— Пустити його! пустити його! — шелче щось у моїм нутрі. — Аджеж бачиш, він такий маленький. Навіть заходу не варто, щоб його пекти.

— Алеж бо шкода його пускати! Я-ж зловив його! — бунтувалася дитяча впертість.

— Пустити його! пустити його! — лебеділо щось тихо-тихо в найглибшій глибині моєї душі.

А пташок сидів тихо і зрезигновано в моїй жмені. Я отворив долоню — він не полетів. Щось огідливе, злорадне тріумфувало в моїм нутрі.

— Бачиш! він сам не хоче! Ти-ж дав йому змогу втікати, чому-ж не втікав?

— Але-ж бо він слабший і зголоднілий — лебеділо щось тихо-тихо в моїй душі.

— Ет, що там! — скрикнула дитяча впертість, і в найближчій хвилині я відкрив голову малому, гарному пташкові. Він затріпав раз чи два рази своїми тоненькими ніжками, з шийки виплило дві чи три крапельки крові, і малого, гарного пташка не стало. В моїй долоні лежав холодний бездушний труп.

І нараз зломилася, розвіялася вся моя впертість, моя завзятість, моє самолюбство. Я почув виразно, що я отце зробив щось безглузде, огидливе, що я допустився безсердечного вбивства, навалив на себе провину, якої не відпокутую ніколи. Адже-ж я знівечив зовсім безцільно таке гарне, невинне життя. Ось тут, на вільнім світі, перед лицем цього ясного, теплого, весняного сонця, я видав і сповнив жорстокий, нічим не мотивований засуд на смерть. Тепер я почув зовсім ясно і виразно, що це вбивство було зовсім безцільне. Аджеж цього бідного трупика я не зможу ані обскубти, ані їсти. Ні, я не мав сили навіть ще раз поглянути на нього. Я випустив неживого пташка з руки і, засоромлений, стурбований, пригноблений і змішаний, я побіг геть — геть від нього, щоб не бачити його, щоб затерти в душі навіть споминку про нього. Мені дуже хотілося плакати, але я не міг; щось, немов кліщами, стискало мою душу, і вона не могла в сльозах вилити свого болю. Маленький, гарний пташок лежав у моїй душі, я поніс його з собою, і мені здавалося завсіди, що він глядить на мене своїми невимовно сумними оченятами, глядить з тихою резигнацією, потакує головою і шепче:

— Ах, я це й знав, що пропала моя весна, що неволя буде разом і моя смерть!

У м'якому, вразливому дитячому серці не довго

тривали ті турботи. По двох-трьох днях я вже забув про пташка і його нещасну долю. Забув, бачилось, на завсіди. Вражіння мого злочину залягло десь у темнім куті моєї душі і звільна його приспали, прикрили і погребли інші вражіння, інші спомини.

А, проте, воно не завмерло. Минуло цілих двадцять літ, і, коли на мене звалився перший великий удар нещасливої долі, коли я, молодій, з серцем повним жаги, бажання жити і любити, посеред чудового літа сох і в'янув у тюрмі і мусив почувати, як розбивалися всі мої надії, як без милосердя толочено, ростоптувано, нівечено та руйновано все те, що я вважав найдорожчим скарбом моєї душі, тоді серед тривожної, безсонної ночі явився мені той маленький, гарний пташок, шпигнули мене в саме серце його сумні, повні тихої резигнації оченята, прошептали мені його повільні рухи ті несамовито страшні слова:

— Ах, моя весна пропала! Я в неволі! Знаю вже, знаю, чим то скінчиться!

І відтоді я не можу позбутися того спомину. Він затроює мені кожду хвилину щастя, розбиває мою силу і відвагу в нещастю. Він мучить мое сумління грижею, і мені здається, що все дурне, безцільне, жорстоке і погане, що я тільки коли зробив у своїм життю, скристалізувалося в конкретний образ отцього малого, невинно замордованого пташка, щоб тим докучливіше му-

чити мене. Тихими ночами я чую, як той пташок тихо-тихо стукає дзьобиком о шибу, і я прокидаюся зі сну. А в хвилях тривоги і роспуки, коли лютий біль запускає кігті в моє серце і грозить ось-ось зломити силу моєї волі, мені здається, що я сам той маленький, слабосильний, голодний пташок. Я чую, що якась уперта, завзята і нерозумна сила держить мене в жмені, показує мені привиди свободи і щастя та, може, в найближчій хвилині без причини і ціли скрутить мені голову.

Яндруси¹⁾.

— Владку, Начку, куди вас чорти носять?
— Лізе, один з другим, як лельом — полельом,
— Свинтухи! Кажуть, що о першій будуть на
місці, а отце вже швидко другого битимуть²⁾.
— Дати їм карк по разу, нехай учаться до-
держувати слова.

Споневіряти їм фронт³⁾.

Закобзати їх по під щєблі⁴⁾.

Заїхати їм між липки, щоб їм аж Войтко
закапував⁵⁾!

Такі окрики і делікатні вказівки чути було з великої, галасливої громади вуличних дітей на одній із малолюдних вулиць Львова з полудня одного гарного осіннього дня. Діти прирадили власне сьогодні зробити собі спільний прохід на Пельчинські «тори» на тернівки, печериці, глогові ягоди, при нагоді також на картоплі, морков, брюков, якої можна було «начух-

1) В жаргоні львовських вуличників — «хлопці».

2) Значить — буде бити друга година.

3) Набити по пиці.

4) Поштуркати по-під ребра.

5) Ударити їх межночі, щоб їм аж місяць засвітився.

рати ¹⁾ з сусідніх засажених полів. У Волецькім ліску мали розложити вогонь, пекти картоплі та гриби. Загалом увесь полудень, проведений на свободі, серед багатой осінньої природи, по словам головного ватажка Стефка, недавно прогнаного з верстату столярського термінатора, мав бути «приємний, як сто чортів».

Діти посходилися вже година тому назад, але не вирушали, не вважаючи на налягання деяких надто терпеливих. Стефко, хлопчак уже майже під вусом, що держав провід над усією цією громадою виключно на основі своєї переможної фізичної сили, зупиняв галасливу «голоту», доки не зберуться всі учасники задуманої прогулки. Особливо були йому потрібні Владко і Начко, два брати близнюки, підростки в віці по десять років, відомі за для своєї зручності та швидкості в ногах.

Ніхто з усієї компанії не вмів ліпше від них упоратися в огороді чи серед овочевих дерев, не здужав зручніше втікати перед погонею і вертати з багатчою добичею.

Тим то й не диво, що в очах Стефка, який на увесь цей похід дивився чисто з практичного погляду, Владко і Начко були неминуче потрібні учасники і що він волів цілу годину видержати на місці свою нетерпеливу «галайстру», ніж ви-

¹⁾ Накрасти.

рушати в поле без них. Нарешті дожидані показалися на закруті вулиці, і їх привітано грядом погроз, докорів та жартів.

— Де-ж ви, бахурня, так довго сиділи у дідька? — запитав їх Стефко, коли вони порівнялися в кумпанією.

— Мусили ждати на обід. Войцехова рано буладесь там на хрестинах, вернула об одинадцятій і то вже під доброю датою¹⁾, та насамперед поки нас обох набила, потім поки висварилася з чоловіком, потім поки розпалила вогонь і зварила бульби до борщу, то й перша минула.

— А за що-ж вас била?

— Або я знаю! — відповів байдужно Владко.

Це вже у неї щоденна встанова. Каже, що без її бухняків і різок ми не росли-б зовсім.

— А сьогодні — докинув Начко, лише блискучими очевятами зраджуючи свій внутрішній сміх, — от вже бігме не знаю, за що ми дістали різкою, чи за котя, чи за молоко.

Вся кумпанія вибухла голосним сміхом.

— Як то, чи може котя виїло молоко?

— Е, де там! — спокійно відповів Владко.

— Котя те ще захорувало на живіт, мабуть, від тих гнилих огірків, що ми ними нагодували його ще вчора. Радимося сьогодні рано оба: чим його допомогти, бо шкода, як-би холера здохла.

¹⁾ Підохочена, на підпитку.

Каже Начко: «Тут нічого не допоможе, хіба тепла мінеральна купіль» — «Бе, а деж йому в дідька взяти того мінералу?» — кажу я. А Начко жкає: «А молоко хіба не мінерал?» А я кажу: «Та вже чи мінерал, чи не мінерал, але то певне, що воно помагає на живіт, особливо, коли тепле. Сама Войцехова не раз говорила... «А наша Войцехова, знаєте, має ґрайзлерню¹⁾, то й молока що-день купує грубий гладущик, спарить і продає по півквартиці. І сьогодні так само. Спарила те молоко, відставила на бік, а сама зібралася і пішла на хрестини, а свого глухого Войтка посадила в склепику, нехай продає. А нам тільки того й треба було. Зараз ми хоре котя з печи, посмотрили йому живчик — ова, кепсько! Неодмінно треба лічить. Ану, — взяв Начко за хвостик, а я за голову, — котятище вам лише лапки розтавило і — тихо. Питаю я Начка: «А що, Начку, чи помалгу занурювати, чи відразу?» А Начко каже: «Хто знає, може, це наврочено, то треба відразу, щоб перелякалося, то й уроки перелякаються і втечуть». Думаю собі: «Має рацію» Як вам не шубовснено легесенько котят до молока, як котя відразу не мявне, моїз скажене, як не вхопить мене пазурями за руку, я як не перелякаюся і не стріпну рукою, а моє

¹⁾ Склепик з харчами і всякими річами для щоденного вжитку.

котятко все її затонуло в молоці, лише Начко держав за хвостик. Подержав хвилиночку, поки бульки йшли, витягає, а котярва вам зовсім гола, як бубон, і напухла, як бочка, лише пара з неї бухтить. Розуміється, що не жива, бо молоко, пся кість, було ще майже кипуче, так що вся шерсть із нього облізла і лишимася в горщику. «На, маеш! — кажу до Начка — оце-ж ми її віддохтрували котятище!» — «Е, — каже Начко — байка котятище, але що буде з молоком?» — «З молоком? — кажу я. — Іди, дурний, що має бути з молоком? Молоко стара процідить і продасть по півквартці, але котярви шкода». Псчали ми сваритися, чого більше шкода, чи молока, чи котяти, і пішли на суд до глухого Войцеха. Але поки ми йому натолкували, в чім діло, аж ось прийшла й Войцехова і побачила, що ми наробили.

Це Владкове оповідання, виголошене зовсім невинно і навіть подекуди патетично, від початку до кінця викликало ненастанні вибухи сміху в усій кумпанії. Стефко аж за боки хався. Навіть Начко, стоячи з боку, всміхався добродушно не стільки з самого оповідання, скільки з радості за дія успіху брата, який серед усіх вуличників мав славу дуже забавного оповідача.

— Ну, і що-ж? — запитав Стефко насміяв-

шлася до-сита, — розсудила Войцехова вашу суперечку?

— Та ні, — відповів Владко майже з плачем. — Набито нас, що правда, набила порядно, але на Начкове запитання, за що влiастиво нас б'є: за котя чи за молоко, дала йому по гамалику та й на тім кінець. Але я все гадаю, що їй більше шкода котятища, бо молоко стара чарівниця справді процідила, певно ще сьогодні продаватиме.

— Ото, стара чарівниця! — залунали навколо крики дітвори. — Адже це хвороба — не молоко.

— Овва, не бійтеся! — відповів, угамовуючи їх, Владко. — Знає вона, що робить. Молоко ще раз переварить, змішає з чистим пів-на-пів, і ніхто їй не пізнає, що в нім хоре котятище варилося!

Всю кумпанію безмірно забавило це оповідання. Серед голослих сміхів і жартів рушили всі під проводом Стефка до цитаделі, повторюючи між собою різними способами із різними додатками Владкову півість про «котярву» та її оригінальне лічення. Тільки автори того веселого оповідання, Владко та Начко, не приймали участі в загальній веселості. Вони йшли на чолі товариства, по обох боках Стефка, пильно прислухуючи плану кумпанії, який він уложив на сьогодні і в якому на них припадали важні ролі.

— Знаєш що, Владку, — мовив Стефко нахилляючись направо, — ти підеш отам на картоплі. — А ти, Начку, — тут Стефко нахилився наліво, — підеш на бруков.

— Ні, — відповіли оба одним голосом, — ми підемо оба разом.

— Але в такім разі лишимося без брукви! — скрикнув Стефко.

— Чорт бери бруков! Картопля старша від брукви. А коли тобі так хочеться брукви, то йди сам або пошли кого.

— Кого тут послати, коли все це такий дріб'язок, а до того й такі нездатні! Найліпше було-б, як-би так один із вас...

— Ні, про це нема що говорить — рішуче заявив Владко, — я без Начка нікуди не піду.

— І я без Владка сам не рушуся.

Стефко знав не від сьогодні про цю дивну дружність обох близнюків, які, бачилось, оба враз творили одну цілу особу, одного зручного, догадливого та веселого хлопця, а розлучені хоть на хвилину тратили свою веселість, робилися якимись неспокійними, розсіяними і недогадливими. Він іще раз пробував намовити їх, аби розлучитися цього разу, бо йому дуже хотілося брукви, а сам був занадто великий боягуз, щоб відважитися в білий день на крадіжк.

— Правдиві з вас Лельом і Попельом, — мо-

вив Стефко, плещучи їх обома руками по плечах. — Ніяким світом вас не розлучиш.

— І не треба, бо ми один без другого нінащо не здані.

— Про мене йдїть оба разом,—мовив Стефко, не знаходячи на це ніякої відповіді. — А з бруквою то вже ми якось дамо собі раду.

З шумом і галасом перебігла громадка обдертої, босої та замурзаної дїтвори через греблю Пельчинського ставу і розсипалася по корчах, що де-не-де покривали сумежні горбики.

Ожили сугорбики від частих криків, вигуків та проклять, що дуже неприродньо звучали в дитячих иноді вустах. Але що-ж, Львівська вулиця, це також свого роду школа, де тон і словар для всіх однаковий і обов'язковий.

— Владку! Начку! — гукав Стефко, видряпавшись вже на верх горбика, з якого міг вигідно оглянути сусідні поля.

Владко і Начко були вже біля нього.

— Ну, що, знаєте вже, куди маєте йти?

— Знаємо, знаємо.

— А вважайте гаразд! Там є й кукуруза.

— І кукурузи наламаємо.

— Тільки треба кляво шпанувати ¹⁾, бо в кукурузі може кимати жолоб ²⁾, то щоб вас не заскочив.

¹⁾ Добре глядіти.

²⁾ Може лежати хлоп.

— Не бійся, ніщо нам не станеться! — скрикнули брати і, побравшись за руки, пустилися чвалом по мохові горбика в напрямі до поля.

— А знаєте, куди йти потім? — кричав за ними Стефко.

— Знаємо, знаємо! До Волецького ліска, — скрикнули в відповідь йому хлопці і швидко сховалися в грядках, засажених високою кукурузою. Немов у воду, канули в гущавину сутої, шестячої зелени.

Стефко довго придивлявся з гори, чи не побачить хоч якого сліду їх, але даремно. А проте, поле, засажене кукурузою, зовсім не було таке широке, бо обіймало ледве десять грядок. А далі за кукурузою йшла ширша смуга картоплі.

— Де ті відміни могли подітися? — муркотів сам до себе Стефко, даремно силкуючися своїми міщанськими, підсліпуватими очима здалека проникнути в гущавину кукурузи.

— І що там гудраються так довго?

Чому не копають картоплю?

Але в тій хвилині перервав пасмо своїх думок і аж у долоні пляснув здиву. На протилежнім кінці картопляної нивки зпосеред високих рядків і напів висохлої натини мигнула йому чорна обстрижена голова одного з братів.

— Чи бачиш їх! Бухацькі ¹⁾ душі! — скрик-

¹⁾ Злодійські.

нув Стефко пройнятий подивом. — Я думав, що вони ще в кукурузі, а вони вже все картоплисько сплюндрували. Ну, не хотів би я слухати того, що зашиврає жолоб ¹⁾, коли на своїй ниві побачить сліди їх роботи.

Та в тій хвилині пасмо Стефкович міркувань іще раз було перерване зовсім несподіваним робом. Іспосеред кукурузи вихилилася кремезна, плечиста постава господаря і відрізала братам відворот. Запізно було ховатися, бо властитель почав гукати:

— Тримай! Лапай злодіїв!

— Тримай! Лапай! — почулося в відповідь на цей окрик із ріжних сторін, із сусідніх нив, де працювали господарі та господарині, а також із многолюдного тракту, що вів зі Львова на Вільку. Тікати туди, це значило бігти в пастку, де кожної хвилини могли їх зловити. Хлопці завагалися.

— А тут ви мені, пташки! — заревів господар, наближаючись до братів з розпростертими навхрест руками, як хазяйка, що хоче зловити нараз дві курки.

Хлопці, виполошені зі своїх криївок, схопилися разом на рівні ноги і в першій хвилині немов задеревіли. Владко розігнався, щоб бігти до гостинця, але тут уже стояли люди, зваблені криком, творячи немов формальний кордон.

¹⁾ Говоритиме хлоп.

Він зупинився й нараз, мов куля, кинувся до брата, що з поблідлим лицем і закушеними губами все ще стояв на місці, очима мірячи величину небезпеки. А господар звільна, з розхрещеними руками, червоний і грізний наближався до них.

— Разом на нього! Начку! Сип йому головою в живіт, щоб на місці перевернувся! — крикнув Владко, і оба брати, немов два камінці, викинені з одної пращі, кинулися до господаря.

Але перечислилися. Замість утилювати його головами в живіт, наскочили на міцні, жилисті руки, які відразу вхопили їх обох за обшивки

— Ага, маю вас! — крикнув радісно господар і потрусив обох молодих злочинців так міцно, що їм аж кості в карку затріщали, і в очах замиготіло по сто свічок.

— Іще не маєш, пєся твоя мати була! — запищав Владко, якому аж слези стали в очах.

— Начку, вали його головою в живіт, як то ти вмієш!

Начкові не треба було й говорити цього. Ледве став добре на землі по сильнім потрясенню, а вже уставивши свою коротку обстрижену голову, як баран до боденя, з усієї сили вдарив господаря чолом під бік так напруго і несподівано, що цей аж зойкнув і лівою рукою вхопився за бік, випускаючи з неї Начкову обшивку. Але тій-же хвилині він голосно крикнув з болю і підхопив

руку до уст: рука обливалася кров'ю з довгої, хоч і неглибокої рани, яку заподіяв йому Владко пожем у долоню.

— А щоб вас чорти побрали, прокляті бахури! — заляв наборак на здогін братам, що втікали з усієї сили, плюнув із стоїцьким супокоем виняв із-за пазухи хустку та почав нею зав'язувати скалічену руку.

А хлопці тим часом, як вихор, ускочили в куктурузу і тільки зашелестіли високим бадиллям.

Тримай! Лапай злодіїв! — загукали сусіди, що як раз надбігли на поміч пошкодованому господареві.

— Е, дідька ви зловите, не їх, — мовив господар. — Навіть не трудіться. Нехай собі погуляють, уже я їм дам за своє.

І говорючи це, він притримував зубами один кінець хустки, щоб міг здоровою рукою зав'язати вузол на скаліченій долоні.

— Та що вони зробили вам?

— От бачите! Я захопив їх обох за карки, думав собі: от діти. Був би потріпав їх трохи та й пустив. А чорт їх знав, що це таке ще мале, а таке вже вправне в злодійськiм ремеслі. О, з них, певно, ані один не згине своєю смертю.

Ну, ну, і що-ж вам зробили? — допитувалися сусіди, більше з цікавості на штуку хлопаків, ніж співчуваючи шкоді властителя.

Та ось, бачите, що! Один із того чортівсь-

кого накаренку як мене стусонув головою в бік, під саме серце, то я мало не зомлів. Здається, що там зломив мені пару ребер. А другий у тій самі хзилині вихопив якогось шматок гнипа та як фалатне мене по руці, адить, як закровавив.

— А! — закричали в один голос сусіди. Ото діточки! Бодай не вирости більші! Бодай їх батько повісився! Щоб і слід їх загинув! Ну, дивіться, люди добрі, що то тепер за покоління виростає.

— А всьому вишно те прокляте місто! — докинув один сусід. — То правдиве пекло, де чорти плодяться. Стягається туди всяка голота, як мурашки до гнізда, а потім розлазиться відтіля і жити людям не дає! Чи городина, чи садовина, чи курка на оборі, чи що найменше, всього пильнуй, ніщо перед ними не певне!

Стара ненависть селян проти міста й міщан відізналась гучною луною серед усієї тої громади, і довго ще важкою хмарою над головами цієї громадки стояли прокляття то нарікання на місто.

А пошкодований господар стояв тим часом на серед своєї нивки, блідий, але спокійний, і водив очима по загонах оцінюючи руїну, яку заподіяли йому зухвалі вуличники, особливо в картоплях та кукурузі.

— Ну, і згляньте, людоньки, скільки ті шельми наробили мені шкоди! — бідкався господар,

перериваючи безцільні пацькання кумів та кумась — На ринського-б і не дивився. Ну, і скажіть, як тут чоловік має жити при таких розбою? Аджеж це розбій у білий день! Але ні, я їм того не подарую. Я їм покажу, куди стежка в горох. Вони думають, що я буду за ними бігати по дебрах, як шалений. Ні, нехай летять, їх віднайду в самім гнізді. На щастя я знаю, де їх шукати — це тої грубої ґрайзлерки на Ганчарській. Запакую я їх до Кармелітів, нехай там трохи просидять, а вже гунцвот не моє ім'я, коли не попрошу в поліції, аби їм перед тим порядно вигарбували шкуру.

Не так-би був іще співав шановний Волецький господар, як-би був знав, що роблять хлоп'ята, вирвавшись з його рук. У граничнім рові, що відділював його кукурузу від толоки, між лопушцям лежала ціла купа наламаних кукурузяних шульок, кілька великих бруків і купа картоплі. До того складу шмигнули манівцями втікачі і, навантаживши свої пазухи, кешені та шапки накраденою яриною, не вважаючи на близькість господаря, виповзли ровом до поблизького яра, а яром погнали вгору до своїх товаришів.

Стефко з гори, захований за терновим корчем, бачив усю ту історію, бачив, як брати попалися в руки господаря, як вирвалися від нього і щезли серед кукурузи. Відминула добра хвилина, а хлопців не було видно. Вже Стефко ду-

мав, чи не перелякалися вони та не втекли до дому, коли втім із дна яру, що роззявився тут же перед його ногами, почув легке псикання.

— Пст! пст!

— Хто там? — скрикнув Стефко, нахилиючи голову в той бік, відкіля чулося псикання.

— Чи це ти Стефку? — запитав притишений голос Владка.

— Я. А що там?

— Ходи сюди, допоможи нам забрати. А, швидче!

Не надумуючись довго — вниз по стрімкій стіні яру. Потовкся порядно, подряпав собі лице об якесь колюче зілля, закровавив руки, якими силкувався задержатися, та за те в одній хвилині був на дні яра і, важко сапаючи, стояв біля обох братів.

— Не летить там хто за нами? — запитали брати в один голос.

Ні, ніхто не летить. А ви що тут маєте?

Як то що? Те, по що ходили. — На, бери, допоможи нам нести, і ходімо швидко до ліса!

Стефко стояв остовпілий на вид здобичи, принесеної в такій великій силі, не вважаючи на таку грізну небезпеку.

— Чорт у вас сидить! скрикнув. — Адже-ж жолоб мав вас у руках. І ви не боялися ще рвати?

— Бояти то ми боялися, бо як би-хотів летіти

за нами, то був-би міг зловити нас. Але знов,— як ми нарвали, то гріх було лишити.

— Ну, а як же ви вирвалися від жолоба?

— Га, га, га! — зареготався Владко.

Пам'ятає він нас! Бачиш оцим майхром ¹⁾ я розфалатав йому руку, як полядвицю.

— А я, як ковзнув його маківкою ²⁾ під щєблі, то певно зламав йому зо два.

— А він, мабуть, поміркував собі, що забагато два гриби в борщ, і пустив нас фрай.

— Га, га, га! — засміявся Стефко. — Козаки з вас, нема що казати. Го, буде тронз ³⁾. Аж усі чорти розвеселяться. Ану, голота, до ліса!

Це мовлячи, Стефко свиснув на свою кумпанію і, ховаючися тут по ярах, тут виринаючи мов кертиці з-під землі, а там знов шниряючи, мов миші з нори, всі поспішали до Волецького ліска.

Не минуло й півгодини, а вже в віддаленім закутку ліса, в ярку, біля коріння кріслатого дуба палахкотів огник із сухих гілляк і листя, а в жару пеклися картоплі і обтерєблені з листя шупьки кукурузи, а Стефко сидячи на грубім корені, як який король, видавав накази і обділював розсажену довкола дітвору рівно покраяними шматочками брукви.

1) Ножем.

2) Ударив головою.

3) Бенкет.

Начка і Владка знов нема в кумпанії. Разом із двома іншими хлопчачками вони пішли на губи; ніхто так добре, як вони, не знає в своєму лісі полянок і корчів, де завсігди, не вважаючи на численних аматорів грибозбору, можна знайти кільканадцять гарних голубінок, сироїжок і інших губ, придатних до печення. Заким вони вернуть, кумпанія перегризає по шматку брукви, але найліпші, найсоковитіші шматки лежать на боці, на зеленім лопусі, захищені для тих, що збирають губи. Картоплі, ані кукурузи перед їх приходом ніхто не сміє їсти: упечені шматки відкидають на бік у горячий попіл. Як чудово довкола!

Тиша, сонечко гріє лагідно, хиличися вже до заходу. Старі буди стоять, простягаючи вгору свої могутні рамена і гріються до сонця. Лише задумана береза над яром посумніла і, мов золоті сльози, без вітру ронить додолу свої пожовклі листочки: кап, кап, кап! Жовна застукала в конарі. Капають від часу до часу на півдостиглі жолуді з дубів, і лише десь - колись ледве чутно долетить до цього відлюдного сховища голос бляшаного дзвінка на шиї у корови, що пасеться десь за бітою дорогою, в зубрянському зрубі. Діти самі того не спостерігши, затихли, слухають легесенького хрускоту огнища, озираються довкола широко витріщеними оченятами, в яких із-під грубої кори міського зіпсуття,

передчасного сирітства, нужди і занедбання проблискує щастя, радість, те хвилеве, але чисте щастя, яким надихає людську душу гарна природа. Ось маленька, жовтава лісова мишка вибігла з своєї норки, приваблена теплом і лісовою тишею, сіла на пні під густим корчем ліщини і нараз немов закаменіла, вперши оченята в невиданий досі кровавий блиск горючого вогнища. Пестім піднесла до мордочки свої дрібні оксамитові лапки, немов-би хотіла ближче придивитися дивному явищу, та, нарешті, жпво рухаючи білими вусиками, скочила на лісковий корч, ухопила навислий на гіллячці горіх і моментально сховалася зі здобиччю в своїй норці. Діти з німим подивом гляділи на прегарного звірика, але ніхто не поважився крикнути, кидати за ним паликами або сполошити його. Пощо сполошити? Адже воно не робить нікому нічого злого, та й діти також у тій хвилі не хотіли робити нікому нічого злого. Це вже не зграя львівських вуличників і шанталавців, аспірантів до криміналу та шпиталів, падення суспільности, — це купка добрих тихих дітей, що бажають пестоців і любови, здібні до всього, що добре й великодушне, тулилися в яру коло коріння могутнього старого дуба біля вогнища. На жаль, це вогнище швидко загасне, чудовий день добіжить до кінця, міне хвилина упоєння тишою та красою природи, а суспільність, як була, так і буде вдесятеро пруд-

кіша до помсти і кари, ніж до любови, проба-чення та материнської дбайливости.

— Гурра! — почулися голосні окришки з дру-гого кінця яру, із зеленої гущавини, немов щу-паки з очерету, виринули почервонілі з розчух-раним волоссям, убрані в павутину та сухе ли-стя, але веселі, голови хлопчаків. Шапки несли в руках, а в кожній шапці повно грибів.

— Гурра! — привітала їх уся кумпанія.

— Оце раз кляві яндруси! Шпануйте, що гри-бів намухрала! ¹⁾

— А що-б вас качка копнула! А де-ж ви такі кляві голубінки наскочили?

— Ні, я все своє кажу, що ті бестіони мають до всього щастя. Кинь їх із поду, то вони, певно, як кіт, упадуть на ноги.

— Вибери їх очі, то вони, як багач, будуть плечима бачить.

Серед таких радісних окриків уся кумпанія обступила щасливих хлопчаків. Особливо Влад-ко і Начко були в гонорах, до них були звернені всі вищі делікатні промови, вони були, так ска-зати, героями дня. Від них забрали губи, які під Стефковим доглядом почали чистити й пекти, відламуючи від кожної корінець і щедро посипа-ючи те місце сіллю. Губ було стільки, що н ождого з товариства випадало по три штуки, а

¹⁾ Славні хлопці! Глядіть, скільки грибів назбирали.

а надто лишалося ще по одній для Стефка, Владка і Начка. Розділу губ, як і всіх інших речей, dokonувано гуртом, серед сварні та гармидеру, але як найсумлінніше і з углядненням усіх можливих вимог справедливості. Тільки Владко і Начко, почувавши свої заслуги, не мішалися до тих суперечок, але сиділи біля вогнища під дубом, смачно заїдаючи полишені їм шматки брукви і радісно оповідаючи про свою мандрівку по лісі за губами; пильно слухали їх витріщеними оченятами і з отвореними устами купка наймолодших у кумпанії хлопчиків, шести - та семи - літніх лобузів, що заздро і з подивом гляділи на кожний крок братів, ханали кожне їх слово і, певне, всю ніч, лежачи десь по брудних, вонючих кутах своїх нужденних помешкань, будуть мріяти про ті чудеса природи, про пригоди серед лісової зелени, про ті приємности та розчарування грибозбору, які в тій хвилині так пророчисто, доповняючи один одного, розмовляють перед ними Владко і Начко.

— Кукуруза готова! Гей, до кукурузи, бахурня! — кличе Стефко, і всі просто кидаються до нього. За кукурузою йдуть печені картоплі з губами — «наська страва», як висловився хтось із товариства. Все це споживають серед голосних сміхів, жартів і добродушних дотинків. Цей згадує свій «дім», своїх «старих» родичів чи опікунів, той клене, інший висміює школу або

столярську робітню, — одним словом, конверзація йде загальна, оживлена, суто переплетена пластичними дотепами в вуличнім жаргоні. Діти, що ще перед хвилиною були ще дітьми, сотворіннями в ряді інших творів природи, тепер незначно, але цілковито перемінилися на репрезентатів певної суспільної верстви, певного людського типу, і виразно виявили всі особливі прикмети того типу.

Сонце зайшло вже, коли весела, гутірлива громадка по пам'ятній прогульці вертала до Львова. Громадка розбилася на купки, по двос, по троє, що йшли собі вільно, не слухаючи вже ніякої команди, тим більше, що Стефко, обпакований досить значними рештами неспожитих картопель (придадуться на голодне завтра!) йшов із самого заду. Дивна річ, що Владко и Начко ішли самі і пригноблені, немов нараз упали з тої висоти, на якій стояли ще перед хвилиною. Ніхто якось ними не займався, ніхто не поспішався притягти їх до своєї групи, і вони йшли окремо, один біля другого, і мовчали.

Якісь не добрі почуття мучили їх; чим ближче до Львова, тим більше змагалось в них почуття якогось неспокою, якоїсь тривоги, щось, немов чорна хмара, вагітна громами та градом, яка самим своїм наближенням насичує повітря електричністю і викликає незвичайне напруження та тремтіння в нервах людей і звірів.

Ні один із братів не силкувався в'яснити собі причину цього незвичайного і неприємного стану, на дні дитячих душ глиболося темне почуття вини, але свідомість не осмілювалася зірвати з неї останню заслону.

— Владку, — сказав Начко, коли вже наближалися до Гончарської вулиці стежкою від цитадельної гори, — як думаєш, дуже нас буде цілувати Войцехова, коли нас побачить по такім довгім гулянню? — Тон і слова мали, очевидно, намір напровадити на Владка ліпший гумор, але хибили цілі вже хоч-би тому, що слова були сказані якось холодно, очевидно по довгім і зусильнім надумуванню, тай тон відповідно до того був силуваний і не природний.

— Ет, що там про це говорити! — відповів поважно Владко. — Що буде — побачимо.

Але його думка зовсім не була така стоїчна, як його слова; навпаки, вона працювала сильно, творячи фантастичні плани, як би то і де би то сховатися так, щоб ніхто на світі не міг побачить ані його, ані Начка, щоб нависле над ним лихо — яке, від кого і за що, про це він силкувався не думати, — минуло, а вони зі своєї безпечної схованки заграли-б йому на носах. І пішли сцени за сценами, як то вони живуть собі ні для кого не зримі, а самі бачучи все і всюди маючи доступ, і беруть, що їм подобається, мають усе, ні за що не платять, роблять, що хочуть і смі-

ються з усякої біди. А тим часом ноги, хоча з кожною хвилиною робляться немов якісь важкіші, несвідомо і ніби проти бажання несуть їх наперед, усе наперед, що раз ближче до ціли, до помешкання їх опікунки Войцехової. Вже вийшли на перевал цитадельної гори, вихилилися з-за її гребеня і понижче їх розсипався увесь Львів півмісяцем на дні долини. Левик на міському ратуші блискотить і горить у останньому промінні заходового сонця, бернардманський годинник відзвонює сьому годину, малярі б'ють у дошки на «фаерант» десь коло св. Миколая, на півпрозорий блакитнувятий туман стелеться над містом і зливається в віддаленні з темною зеленню ліска на високім замку...

Але що це за народ стоїть купою на Гончарській, саме перед ґрайзлернею Войцехової? Мужчини і баби, дроворізи з пилками і сокирами, маляр з кельнею, служниця з двома коновками води, Бойко зі сливами та виноградом у двох кошиках, ганделес із перевішеною через плечі парою старих штанів, — усе те обступило когось, слухає когось, киває головами, жестикулює. З поміж чорних халатів, зрібних сорочок та перкалевих фартухів і спідниць миготить жовтомосяжова бляха поліціяна. Іншим разом подібний вид був-би для хлопців принадніший від медяника, і вони що духу побігли-би, щоб своїми фігурками побільшити вуличне збіго-

вище, але тепер раптом видалося їм, що було б далеко ліпше, як би перед ґрайзлернею Войцехової не було ані живої душі. Що більше придивившись з гори трохи ближче тій вуличній групі, оба брати почули нараз, що вони підійшли до неї занадто близько і, немов на команду, завернули назад і пустилися навітки. І не без причини. Всередині групи обік поліціяна вирисувалася на рожевому тлі вечерового неба кремезна постать господаря з Вільки, якому вони сьогодні крім шкоди на ниві зробили також шкоду на тілі.

— Лапай! Держи їх! — залунали голосні окрики з групи перед ґрайзлернею, і раптом видалося братам, що небо покрилося густими хмарами, що дерева, які отінюють вулицю, нахиляють свої гілляки аж до землі і спиняють не лише їх кроки, але навіть спірають їм дух в грудях, і що вулична курява під їх ногами переміняється на липку смолу, що чіпляється їх босих ніг, тягнеться за ними і зупиняє їх кроки.

— Ага, тут ви пташки! — чути грібий голос над їх головами, і якісь тяжкі руки, мов молоти, спадають на їх плечі і валять їх обох разом на землю.

— Мамцю! Мамочко! рятуй нас! — зойкнув Начко, заноссячися конвульсивним хлипанням, коли тим часом Владко, закусивши губи аж до

крови бив руками й ногами, силкуючись вирватися від переслідовника. Та даремно.

Швидко майже вся вулична юрба зібралася навколо них. Поліціант узяв їх обох за карки і попхнув наперед себе; обік нього, кленучи та лаючи поганих лобузів ішов пошкодований господар, а за ними цікава, галаслива вулична юрба.

— До поліції з ними! До арештів!

— Іще сьогодні протокол зложу! — повторяв господар.

Хлопці йшли машинально, майже не бачучи та не чуючи, що діялося навколо них. Начко все ще хлипав судорожно, а Владко гриз уста.

А навколо них літала груба лайка і прокляття побожних кумась, кріпкі дотинки робочого люду і вереск вуличної дітвори.

— Таке то ще мале, а таке вже зіпсоване, — зітхала якась бабуся, милосердно киваючи головою.

— А що їх і повішали, то не було-би шкода, моя кумочко, — викрикував писклявий голос Войцехової насеред вулиці. — Бо ви не знаєте, скільки я з тими бахурами день у день нагризуся, намучуся, скільки їх натовчу та навпоминаю! Але де там! Видно, що вже одно з другим вродилося під такою злодійською зіздою. Дякувати, що вже їх тепер беруть, принаймні, клопоту по збудуся.

Владко, йдучи поперед поліціяна поруч зі своїм братом, чув оці слова. Голос Войцехової був йому аж надто добре знайомий.

Навпаки своїому звичаєві цим разом хлопець нічого не відповів їй, але, порівнявшись з нею і бачучи, що вона дивиться на нього, показав їй язик.

— О, бачите, злодійське насіння! — заверещала Войцехова. — Ведуть його на кару, а воно ще не покидається своїх чортівських штук. Чекай, чекай, ти урвителю, будеш ти тепер знати, кому показувати язик! Пізнаєш ти, до чого ведуть твої збитки!

— Куди тобі! — закричала Вайцехова. — Один, як і другий, росте для шибиниці! То тиха вода, що береги лупає, мовчок, але ані на волос не ліпший від тамтого. Де один, там і другий. Ні, кумо, я все своє кажу: що під злодійською зізодою вродилося, лише шибиниця направить!

Брати не чули вже того гострого засуду: в супроводі поліціяна, пошкодованого господаря і юрби цікавих вони пошкандибали до поліції.

До світла!

(Оповідання арештанта).

I.

Говорять учені природознавці, що т. верстви води, які лежать на самому дні найглибших морських глибінів, це справдішня «мертва вода». Величезній стовп горішніх верстов, що тяжить на кожній частині того низу, позбавлює її всякого руху, всякого життя. Світло сонця сюди не доходить, ніякі живі істоти тут не водяться, ніякі водяні протоки, ані бурі, ані землетрясення тут навіть легенькою луною не озиваються. Одинокий рух, який тут можна запримітити, це вічне і ненастанне спадкування мільйонів трунів і скелетів живих істот, які колись, не раз такі давненько, жили і гуляли там, вгорі, пишались на сонці, купались у теплоті, гойдались на могутчих морських хвилях. Погибши, вони звільна спадують униз — особливо ті манюсенькі форамініфери, діятомеї та другий дріб'язок, що ставить головну масу морського життя, — звільна труни їх продираються крізь що-раз густіші

і багатші на кислород та вуглеводні квас верстви, розкладаються, неначе згорають у них, і тільки з часом, як мікроскопійні кульочки та дрібочки, досягають дна і лягають на тім великім кладовищі, щоби колись, по тисячах літ, утворити крейдяну скалу.

Важко і сумно, мабуть, тим нижнім верствам води бовваніти і дубіти вічно на мертвому дні, в страшенній пітьмі, під нечуваним тиском, серед самих трупів. Важко і сумно їм, особливо коли в них скрито відізветься та вічна, непропаща сила, без якої нема ані одного атому¹ в природі. Жива, непропаща сила в нутрі, а кругом пітьма, тиск страшенний і безконечне кладовище! І коли в тих нещасних, на вічну смерть засужених, атомах заворушиться часом, раз на тисячу літ, легенький відтінок думки — ви думаете, що це неможливе? адже-ж і наш думаючий мозок, що-ж він инше, як не звязок тих-же атомів кислороду, вуглероду і других елементів? — то гірка, важка мусить бути ся мрія-дума!

— Мамо природо! Відки-ж така на нас несправедливість? Невже ми гірші від тих, що там угорі над нами гуляють, гойдаються та в чудовому світлі пишаються? І чому-б тобі не встановити черги! чому б не пустити нас хоч на часочок туди, вгору?

¹) Атом—найдрібніша неділима частина.

Але мама природа не знає сантиментальності і не слухає мрій.

— Буду я з вами, дурнями, панькатись! — воркоче вона. — Чуєте в собі силу, то пробуйте вирватися самі на верх! Ще-би я не мала роботи та вас підсажувати!

Ба, пробуйте самі вирватись!

Вам не лучалось бачити подібні події в життю людському? Ой, лучалось, любі мої, кому-б не лучалось таке бачити! І від кожного такого случаю щеміло ваше серце, і до нині щемить, коли спробуєте перенестися думкою в положення тих бідних живих атомів людської суспільности, засуджених зависливою долею на вічну пітьму, на тупу неподвижність, на смерть безвісну. Аджеж, і всі ми — чи-ж не така сама нижня верства поміж народами? Чи ж кожний кріпкий, здоровий рух тих вільних і щасливих народів не відчуваємо, як біль, як натиск, як штовхання на наш організм народній?

А кожний й з нас, хто, не раз коштом страшеного зусилля і коштом не одного існування найблизчих нам людей, видобувся з того темного низу хоч трохи на вищий щабель, чи-ж не почує не раз мимовільного жаху і болю при самій думці про той низ і про те, що не будь цеї або тої щасливої обставини, він був-би може й до нині пропадав у ньому, темний, безпомічний, незвісний нікому, не чоловік, а частина м а с и л ю д с ь-

к о ї? І чи не заболить наше серце на згадку про тисячі й тисячі таких, що, так само як ми, силувались вирватися з тої пільми, тужили до світла, рвались до волі і теплоти — і все надарма? І чи не пройме нас дроз перестрашу, коли пригадаємо життя і кінець таких незвісних нікому, забутих, не раз затоптаних і опльєваних одиниць, коли стане нам ясно перед очима, що не раз тільки найглупіша в світі обставина, сліпий случай, непорозуміння, жарт, перозважне слово, пилинка одна зіпхнула їх з дороги і на віки вкинула назад у ту пільму, з якої вони вже от-от вибіралися на вольную волю?..

Оттакі думки вертіли мій мозок і відганяли сон із моїх повік підчас довгих, довгих ночей і днів, прожитих у тюрмі. Мої товариші недоли, у яких і самих сверлувало та мулило в нутрі, не могли найти для мене слова потіхи, — противно, я бачив, що самі вони не раз далеко більше потребували такого цілющого слова. Щоб не здуріти серед тої сутолоки горя, ми розмовляли, оповідали одні одним — не про себе, а про других, далеких, і все таки про горе. Одно з таких оповідань, яке глибше ніж другі вразило мене, подаю отце читачам. Той, що мені оповідав його, був — не говорю про його «фах» ¹⁾ — парубок ще молодий, повний сили й відваги, не

¹⁾ Фах—ремесство.

позбавлений доброго, щиро-людського чуття, вихованій по-міщанськи, кінчив народню школу, вчився ремесла, одним словом, також чимало потратив сили і коштів, щоб відрапатись наверх, виїти в люди — ну, а вийшов... Та не про це річ!

Шостий раз уже сидів він під ключем, і знав усю арештанську практику, трохи що не всю історію кожної казни ¹⁾: хто в ній сидів, за що, на кілька був засуджений, як обходилися з арештантами давніше, а як тепер і т. и. Була це правдива арештанська літопись. Дозорці вважали його за непосидющого галабурдника і давали це йому почути частими дисциплінарними карами. Але він не уймався, і вибухав мов порох, скоро тільки побачив, що що-небудь діється не так, як повинно, що в чім-небудь кривдять арештантів. Особливо часті мав він передирки з шільдвахом ²⁾, що ходить по-під вікнами в'язниці і має вважати на те, щоб арештанти не визирили в вікна і не говорили один з одним. Кілька разів вояк грозив йому, що буде стріляти, коли не вступиться з вікна, але він сидів спокійно, не кажучи нічого, і аж коли вояк починав кланцати курком, зіскакував з вікна і кричав:

— Ну, ну, аджеж я знаю, що ти не смієш стріляти!

¹⁾ Казни-камера в тюрмі.

²⁾ Шільдвах—вартовий.

— А відки ви це знаєте? — запитав я раз.

— Як то відки знаю! Сам був свідком, сам бачив!

— Що бачили?

Е, та це ціла історія, після котрої шістьдвохам заборонили стріляти! От ліпше я вам розкажу, нехай там бідний рекрут не бентежитьсь. Адже-ж і він бідолоха, що йому скажуть, те й мусть робити.

II.

Два роки тому буде, — почав він, — як раз оце два роки. Сидів я тоді в оцій ямі в слідстві. Два нас тільки в казні було, я і якийсь панисько. Журковський називався. Що за один був, і за що сюди попав, цього вже й не тямлю.

Аж ось, раз якось увечір, уже по вечірній візиті, вже ми пороздягались і спати лягли, — несподівано чуємо кроки ключника і голосний скергіт ключів від колодок. Нарешті відімкнув і, впустивши до казні сніп жовтого світла зі своєї ліхтарні, вказав нам у тім світлі якусь скорчену, на-пів голу, марну фігурку. Потрутив її наперед і впхнув до казні, бо, видно, сама не могла доскоро поспіти.

— Осьде маеш коц і простирадло, — крикнув, кидаючи ті речі фігурці на голову і майже до землі її пригнітаючи. — Лягай та спи! Миски дістанеш завтра.

Сказавши це, ключник двері замкнув і пішов. У казні стало темно, як у пивниці, і тихо, як у гробі. Тільки в ряди-годи чуємо, немов-би хтось сікачами м'ясо на стільниці січе — то наш товариш зубами дзвонить. Бачите, осінь уже була пізня, дві неділі по всіх святих, холод такий, що й не сказати.

— Що ти за один? — питаю закостенілого товариша, не встаючи з ліжка. Вже чоловік був нагрівся і не хотілося мені вставати, а в казні було досить холодно, бо вікно мусило бути день і ніч отворене про задуху.

Товариш наш мовчить, тільки ще дужче зубами дзвонить, а крізь той стук чути уриванс хлипання. Жаль мені стало хлопця, бо я вже доміркувався, що то якийсь зовсім ще зелений «ґраєр». Отже, встав я і постелив йому на-помацки ліжко.

— Ну, ну, — кажу, — буде, тихо, не плач! Роздягнись та йди спати!

— Не... не... мо... жу, — ледве пробубонів він.

— Чому?

— Бо... бо... я... дуже змерз.

Я до нього, а він увесь як кість змерзлий, ані рукою, ані ногою рушити не може. Яким дивом прийшов до казні — не розумію. Встав і панисько, познімали ми з нього лахміття і роздягли його цілком до-гола, натерли добре, обвили простирадлом і коцом і поклали на ліжко.

За якої чверть години, чую — зітхає, ворухиться.

А що, ліпше тобі? — питаю.

— Ліпше.

— Відійшли руки, ноги?

Ще не зовсім, але вже ліпше.

А відки ти?

Зо Смерекова.

То тебе, певне, жандар привів?

— А як-же. Гнав мене сьогодні від рана, майже голого й босого, морозом. Десять раз падав я на дорозі, бо не міг іти. Бив мене ремінем — і я мусив. Тільки в коршмі, в Збоїськах, трохи ми пропочили.

— А як-же тебе звати?

— Посько Штерн.

— А! То ти єврей?

— А як-же, єврей.

— Нехай тебе чорт візьме! Хоч мене убий, чи був-би я з бесіди пізнав, що ти єврей, так чисто по нашому говориш.

— Що-ж, пане, я зріс на селі, межи хлопами. Я пастухом був.

— А кілька тобі літ?

— Шіснадцять.

— А за що-ж то тебе аж тут до криміналу ¹⁾ притягли?

¹⁾ Кримінал — тюрма.

— Ой, пане, я не знаю! Казав жандар, що мій господар прискаржив мене за рабунок зо вломанням, але я, бігме, нічого не рубав. Тільки свої папери, бігме, тільки свої папери!

І став хлипати та ревити, як дитина.

— Ну, ну, цить, дурний, — повідаю, — скажеш те все завтра судді, а мене те зовсім не обходить. Спи тепер.

— Ой, пане, а жандар казав, що мене за те повісять! — заводив Йосько.

— Чи ти сказився, дурний! — крикнув я. — Смійся з того! Де-ж ти чув, щоб за такі дурниці вішали?

— А мій господар казав, що мене запакують на десять літ до криміналу.

— Ну, ну, не журися, — кажу, — якось то буде. Тільки засни тепер, а завтра поговоримо за дня!

Умовкли ми, і незабаром я захріп. Тільки й мого добра в криміналі, що сплю, як той заєць у капусті.

III.

Тільки другого дня могли ми добре оглянути новака. Аж смішно мені стало, що я міг учора відразу не пізнати в ньому єврея. Рудий, з пейсами, ніс вигнутий, як у старого яструба, постать скорчена, хоть на свої літа зовсім не марна, і доброго росту. А вчора, коли ми його натирали

напотемки і тільки слова його чули, зовсім того не було можна доміркуватися!

І він також з переляком став озиратися по казні, як сполохана білиця. Схопився, коли ми ще обое з паном лежали, умився, постелив своє ліжко і сів на нім у куті, та й уже ані щеберне, мов заклятий.

— А що, ти голодний? — питаю його.

Мовчить, тільки якось ще дужче скорчився.

— В що вчора? — питає пан.

— Та... вчора... як мене мав жандар вести, війтиха дала мені трохи борщу і кавалок хліба.

Ага, тепер уже знаємо — всіміхнувсь пан.

Дав йому поснідати — добрий кавалок хліба і вчорашній котлет. Аж затрусився неборак. Хотів щось дякувати, але тільки сльози в очах йому стали.

І бачите, ще одна несподіванка в тім хлопчиськові! Тихий, послушний, без жадної дрібочки самохвальби, до говірки неохочий, але коли йому було казали що зробити, то звивався як іскра. Було щось таке натуральне, хлопське в цілій його поведінці. Як не було що робити — а що у нас у казні за робота! — любив сидіти в кутку мовчки, скорчений, обчепивши руками коліна та опершися бородою о коліна, тільки очі йому блищать з темного кутка, як у цікавої мишки.

— Ну, скажи-ж нам, що ти за рабунок такий!

страшній зробив, що жандар за нього аж шибе-ницею тобі грозив? — спитав його раз пан, коли вже видно, було, що хлопчисько трохи втихомирився та освоївся.

— Ой, пане, — сказав Йосько і затрясся всім тілом, — довго-би то розказувати, а мало слухати. То дуже глупа історія.

— Ну, ну, розкажуй, послухаємо. І так не маємо тут нічого мудрішого робити, то можна й глупої історії послухати.

— Ріс я у Мошка, орендаря в Смерекові, — почав Йосько. — Зразу грався я разом з його дітьми і кликав Мошка «тате», а Мошчиху «маме». Гадав я, що вони мої родичі. Але небавом завважив я, що Мошко своїм дітям справляє гарні бекеші, а Мошчиха дає їм що п'ятниці білі сорочечки, коли тим часом я ходив брудний та обдертий. Коли мені було сім літ, казали мені пильнувати гусей, щоб не йшли в нікоду. Мошчиха не питала, чи холод, дощ або спека, але гнала мене з дому на толоку, даючи при тім чим раз менше їсти. Терпів я голод, плакав не раз на толоці, але все те нічого не помагало. Сільські хлопці були ліпші для мене. Давали мені хліба, сиру, допускали мене до своїх забав. Привик я до них, а пізніше став я їх виручати в пильнуванні гусей. Був я, як на свій вік, кріпкий і зручний, то господині сільські стали самі повіряти мені гусей, а потім телят, коли їх діти мусили

йти до школи. За те діставав я від них хліба, теплої страви, а нероз у свято й пару крейцарів. Мошчиха була дуже скупа, то й рада, що я дома їсти не просив. Але коли Мошкові діти дізналися, що я їм хлопські страви, то прозвали мене тrefняком і стали зо мною дрочитися, а далі й бокувати від мене. Зразу мені то не вадило, але пебавом почув я ту неприязнь дуже діймаво

Мошко найняв для своїх хлопців бельфера¹⁾, щоб їх учив читати й писати. Було те в зїмі, то й я мав час вільний. Коли ж я наблизився до них, щоб й собі вчитися, хлопці стали кричати, тручати мене та щипати, а врешті з плачем заявили матері, що разом з тrefняком учитися не будуть. Сама, бачу, Мошчиха намовила їх до того, бо дуже мене та відьма ненавидїла, хоч не знаю за що. То-ж зараз, як тільки діти завели крик, прибігла і витрутила мене з покою, кажучи, що то не для мене наука, що вони бідні і не мають відки для жебрака бельферів тримати. Заплакав я, але що-ж діяти? Піду, бувало, в село, бавлюся з сільськими дітьми або придивляюся, як старші майструють коло возів, саней чи інших знаряддів. Не раз цілою юрбою бігали ми до коваля, котрого кузня стояла край села, і там цілими годинами придивлялися до роботи. А що я був найсильніший з усіх хлопців, то не раз

¹⁾ Бельфер—сврейський учитель для початкового навчання.

коваль велів мені або міхом димати, або молотом ударити, або точило крутити. Який-же я тоді був щасливій! Як гаряче бажав я, коли вже наука не для мене, мати бодай яке ремесло в руках!

З весною знов вертав я на толоку, до гусей і телят, котрих Мошко скуповував у околицьніх селах, а перетримавши трохи, возив до Львова на продаж. Толока смереківська обширна, де не-де поросла корчами, то її не багато мав я біганини. Сяду собі, бувало, де на горбку, вигострю ніжик і зачинаю стругати, довбати, клебезити ріжні річі з дерева, зразу маленькі драбинки, плуги та борони, пізніше клітки, вітряки та млинки. По рокові був я вже таким майстром, що всі сільські хлопці в кут передо мною. Почав я фабрикувати тряскала та скрипучі опуди для відгонення горобців із пшениці, проса та конопель і продавав пару таких опудів по десять крейцарів. Заробив я небавом тільки, що міг посправляти собі де-які столярські знаряди: долітця, сверлики і т. п. Брався я до чим раз більших річей, бо мав до того охоту. Що тільки побачу, зараз хотів-би те зробити. Взімі переспжував я цілими днями то у столяра, то у коваля, помагаючи їм та привчаючися до їх роботи. Мав я вже шістнадцять літ, а у Мошка ані гадки зробити щось зо мною, — вивів мене на пастуха, а за більше байдуже. Не знав я навіть, хто був мій батько,

і якого я роду. В селі знали тільки, що Мошко привіз мене відкись маленьким; була навіть чутка, що я син якогось Мошкового свояка, котрий не оставив після своєї смерти нікого, тільки мене одного, а за мною порядний маєток, і що б'уцім-то Мошко загорнув і присвоїв його собі.

— Шкода тебе, Йоську, — говорили мені не раз хлопці, — такий ти моторний хлопець і до ремесла охочий, а що з тебе буде?

— Що-ж має бути, — відповідав я. — Буде громадський пастух.

— Ой, не має сумління Мошко, що так за тебе не дбає!

— Каже, що бідний, що не має відки, — говорив я.

— Не вір ти старому циганові! Має він гроші і порядні, але для своїх бахурів ховає.

Бурилося в мені від таких слів. Став я сам про себе думати.

— Справді, — міркую, — чого я тут доси-жуся? Робити на Мошка за дурно завше маю час. Коби хоть ремесла доброго навчитися, то мав-би бодай свій кавалок хліба в руках. Але як тут дійти до того? Як увільнитися від Мошка? Куди в світі обернутися, особливо, коли не знаю, відки я родом, хто був мій батько, і чи є де мій рід?

Наша коршма стояла при дорозі. Часто до неї заходили жандари, не раз ведучи скованих

арештантів до Львову або до Жовкви. Зразу я боявся страшенно тих здорових, грізних хлопців у темнім убранні, з карабінами на плечах і в капелюхах з косицею з блискучого когутячого ¹⁾ пір'я. З трівогою й дрожжю скорчений край печи, слухав я не раз, як вони розмовляли з Мошком або з сільськими господарями. Розмовляли звичайно про страшні для мене речі, про пожари, про злодіїв, волоцюг, і в розмовах тих дуже часто чув я слово: папери. «Як не має паперів, зараз його задержати». «Еге, дивлюся, а його папери не в порядку». «Як-би був мав хоч один папір добрий, був-би його пустив». — Ба що ж то за папери, — думав я не раз, — що таку мають міць, що один папір може проходячого чоловіка оборонити від жандара з карабіном та з когутячим пір'ям? Але на те питання не міг я найти відповіді, а проте, тим дужче лякала мене думка про ті папери. Як-же-ж я можу рунитися в світ, не маючи паперів? Адже, мене зараз на першім кроці жандар зловить й поведе хто зна на які муки! Дріжав я всім тілом на таку думку. Чим частіше думав про визвіл від Мошка, тим частіше оті папери ставали мені перед очима. Навіть снилися мені папери, старі, пожовклі, з величезними печатками, дивилися йоморщеним обличчям, або сміялися з мене

1) Когут—півень

огидними, беззубими устами. Був я тоді дуже нещасливий. Всі люди, котрих я про те питав, підтверджували, що без паперів ані в дорогу рушити не можна, ані ніхто мене до терміну ¹⁾ не прийме. Але відки-ж мені взяти ті папери? Коваль радив мені запитатися про них Мошка, він-же мусив дістати якісь папери по моїйому батькові.

Ба, спитатися Мошка! Як-би то мені так легко було до Мошка приступити. Давніше, як був я малий, був він для мене ласкавіший: коли-ж я став доростати, здав мене зовсім у руки своєї жінки-відьми і майже ніколи нічого до мене не говорив. Бачилось мені навіть, що бокував від мене. Відколи мені люди повіли, що мусив узяти гроші по моїм батьку, став я пильніше на нього вважати; я зміркував, що та моя увага його непокоїть. Крутився якось неспокійно, коли ми часом опинилися самі, немов-би його щось гризло. — «А що, міркую собі, як-би так коли, як нема жінки дома, наперти на нього несподівано, може би, можна від нього хоть що-небудь дізнатися? От, я й зважився при нагоді так ізробити.

Нагода така небавом лучилася. Мошчина поїхала до Жовкви, в коршмі не було нікого, тільки сам Мошко, тож приступив я до нього та й кажу:

¹⁾ До терміну—за челядника

— Реб Мойше, люди кажуть, що маєш якісь папери по моїм батьку.

Кинувся Мошко, немов-би його оса вкусила.

А ти це відки знаєш?

Та люди кажуть.

— Що за люди?

Та всі, по цілім селі.

Ні, а тобі на що тих паперів? Адже ти навіть читати не вмієш!

— Так. А все-таки я хотів-би знати. Значить, маєш їх?

— Маю, маю, ті дідівські папери! — крикнув Мошко роздразнений: немов би йому не знати що неприємного сказав. Дід ¹⁾ був твій батько, протратив маєток, а тебе мені на біду лишив. Що мені з тебе за пожиток!

— Знаєш що, реб Мойше, — кажу, — віддай мені ті папери. Я собі піду, коли я тобі непотрібний.

— Що? — верескнув Мошко, — ти-б хотів йти? А куди-ж ти, дурню, підеши?

Я хотів-би вступити де до терміну, ремесла вчитися.

Мошко засміявся на ціле горло.

— Іди, іди, капустияна голово, гадаєш, що тебе хто прийме! За термін треба платити, а до

¹⁾ Дід по галицькому—старець жебрак.

того треба вміти читати й писати, і то не по-еврейському, а по-гоївськи.

Став я, мов остовпілий. Врешті здобувся на слово.

— То бодай мені покажи ті папери, нехай їх побачу!

— Тьфу!--крикнув Мошко,—вчепився до мене, як ріп'ях до кожуха! Ну, ходи, покажу тобі твої скарби! Ще щастя твоє, що їх досі не спалив!

Це останнє слово, мов ніж, уразило моє серце. А що, як-би був Мошко справді спалив мої папери? Адже був-би я самісінький на світі, як лист відірваний від дерева. Ані-би сам не знав свого роду, ані-би мене ніхто не знав. Не міг-би рушитися з місця, був-би на віки прикований до Мошкової лави, був-би до смерти невільником. Дрож мене проїняла на цю думку, якесь млаве проміння замиготіло перед очима. З великою натугою перемиг я сам себе і йшов спокійно за Мошком до комірки.

Комірка була дерев'яна, добудована до коршми ззаду, а вхід із сіней. Мала тільки одно тісне віконце, на-вхрест перебите залізними штабами. Там Мошко складав усякі речі, що брав від хлопів на застав, і все, що мав дорожчого. Повно там було кожухів, шапок баранкових, чобіт; у скрині лежали коралі, казали навіть, що мав там на дні старосвітські дукати й таляри.

Цару раз добувалися до тої комірки злодії, але ніколи не могли її розбити, бо міцно була збудована, а Мошко собак держав чутких. Двері від комірки були низькі й тісні, Мошко мусив схилитися, щоб улізти до середини. За ним уліз і я.

А ти ту чого? — озвірівся він на мене.

— Як то чого, аджеж ти велів мені йти!

— Але не ту! Зачекай у сінях!

Все одно, — кажу, — зачекаю й ту. Адже нічого тобі не з'їм.

Мошко витріщив очі і видивився на мене, немов-би мене вперше в життю бачив. Не знаю, що йому в мені не подобалося, але плюнув і відвернувся. Потім виліз на скриню, сягнув на полицку, прибиту під самою стелею, і дістав відти скрутіль пожовклих паперів.

— Ось твої шпаргали! — буркнув, показуючи їх мені здалека.

— Дай, нехай їм придивлюся, — кажу і витягаю руку.

— Ну, що-ж ти, дурниці, в них побачиш, відповів Мошко, — і по що тобі того? Сиди у мене, коли тобі ту добре, і не шукай собі біди!

І поклав папери знов на полицю.

— Ходім відси, — каже, — тепер можеш бути спокійний. А то, що тобі люди про мене говорять, — бо знаю, що в людей язики довгі, — то ти не вір тому. То все брехня!

— Що брехня? — питаю.

— Ет, з тобою говорити, то однако горохом о стіну кидати, — буркнув Мошко і майже витрутив мене з комірки, а потім, замкнувши її на ключ і на колодку, пішов до коршми.

IV.

Йосько замовк на хвилю. Пан Журковський, що уважно слухав його оповідання, всміхнувся та й каже:

— Ну, ти казав, що глупа історія буде, а, ось ти розказуєш, як із книжки читаєш.

— Е, пане, — відповів Йосько, — те що досі, то не була глупа історія. Але тепер прийде дурниця. А що оповідаю гладко, то не дивуйтеся. В селі навчився я казки розказувати. Пам'ять маю добру, а як тільки раз яку казку вчую, то оповім її ще ліпше й цікавіше, ніж той, від кого я її чув. Тамтої зими так мене в селі всі за ті казки полюбили, що ні одні вечорниці без мене не обійшлися.

Ге, як я бачу, то ти майстер до всього, сказав пан.

— Ой, пане, — відповів, зітхаючи Йосько, не знаю, що то значить, але мені бачиться, що це власне мое нещастя. Коли чую, що маю що зробити, що можу чогось навчитися, то так мене щось у середині пече, так мене мулить і мучить, що не маю хвилі спокою, поки того не зроблю,

не пізнаю, не навчуся. Одже-ж, не що, тільки це мене до криміналу завело.

Ну, ну, розкажуй!

Та не міг цим разом Йосько скінчити свого оповідання, бо власне в тій хвилині отворилися двері нашої казні. Йоська закликали до протоколу.

— То незвичайний хлопець, — проворкотів пан і став, задумавшись, ходити по казні.

— А мені видиться, що він багато бреше, — кажу я. — Навчився казки хлопам оповідати, то й нам казку каже.

— Думаєш, що так?

Ну, а що-ж, хіба то не може бути?

— Певне, що бути може, але лице його свідчить за ним. З рештою будемо ще мати час переконатися потроху.

На протоколі сидів Йосько коротко, не довше як півгодини. Вернувся далеко веселіший і спокійніший, ніж пішов.

— Ну, що-ж, — питаю його, — не з'їв тебе суддя?

Е, що, суддя добрий чоловік, — казав Йосько. — Признатися, дуже я його зразу боявся. В селі казали мені, що тут б'ють до признання, що розпаленим залізом у підощви печуть.

— Ха, ха, ха! — засміявся я. — Тепер то я знаю, чого ти по почках так перевертався та кри-

чав та йойкав! Тобі певне снилося, що тебе в підошви печуть!

— Ой, прошу не сміятися. Мені подумати страшно про ті сни, стільки я в них натерпівся. А все за дурно. Суддя такий добродушний, говорив зо мною по-людськи, не кричав, не фукався, не бив мене так, як жандар.

— А хіба-ж тебе жандар бив? — спитав пан Журковський.

— Ой, пане, я гадав, що душу з мене вижене. Подивіться тільки на мої плечі.

І Йосько зняв сорочку. Ми аж ахнули! Цілі плечі хлопця вкриті були синцями та пругами засохлої крові.

— Ну, а про що-ж тебе суддя питав? — промовив перший Журковський.

— Та о той нещасливий рабунок, як то було.

— Ну, і що-ж?

— Та що-ж би? Оповів я йому все, як було, та й годі. Списав протокол і казав мене відвести.

— Ну, то тепер оповідай і нам, як то було.

— Та як було! Знаєте вже, яке було моє життя

Мошка. Не хотів я довше у нього оставатися, а ще до того боявся, що як йому ще раз нагадаю про папери, то він візьме та й спалить їх. Ото-ж я надумав сам їх украсти. Лекше мені було дібратися до комірки, ніж посторонньому злодієві, бо й пси мене знають, і сам я знаю всі входи і всі звичаї в хаті. Зразу хотів я викрасти у Мошка

ключі, але він, видно, заняхав щось і носив їх завше при собі або ховав десь так, що я не міг найти. А мене гарячка жерла, скоро в моїй голові раз на тім стало, щоб добути свої папери. Тут уже ні про що не було гадки, тільки про це. І що, з рештою, мав я довго думати? Одної ночі, коли всі спали, швидко зістругав я фугу в однім стовпі комірки — вона була будована в стовпи, — виважив долотом долину, вліз до комірки, взяв свої папери, а потім засунув долину знов на місце. Та й тільки.

— Дрібниця! — буркнув пан.

— А скоро я дістав паперп в свої руки, то навіть не переглядаючи їх, не розв'язуючи шнурка, котрим були обв'язані, завів їх у шмату, сховав за пазуху і покинув Мошкову коршму. — Куди тепер іти? — подумав я собі. Ще мене страх не зовсім покинув. Ану-ж Мошко одурив мене, показуючи які-небудь глупі папери замість моїх! Ану-ж на-потемки взяв я який инший звиток? Треба було конечно з кимсь порадитися, що в тім разі робити. То-ж переночувавши в першій ліпшій стозі сіна, на другий день пішов я до знайомого коваля й оповів йому все. Він перший зілляв мене холодною водою.

— Зле, хлопче, зробив, — каже. — Іди зараз до в'їта, розкажи йому все і зложи у нього папери!

Замлоїло мене коло серця від тих слів. Але

що ж робити? бачу, що рада розумна, та й йду. Прихожу до в'їта і з подвір'я вже бачу крізь вікно, що коло стола на лаві сидить жандар. Відразу щось немов-би шепнуло мені, що то смерть моя. Задеревів я і не міг кроку далі зробити. Блиснула мені в голові думка: втікати! Але вже було запізно. Війт мене побачив і крикнув радісно:

— Ось і він сам! За вовка помовка, а він ось де! Ну, ходи-ж, ходи ближче!

Бачу, що вже все вийшло наверх, що вже за мною питають. То-ж, зібравши всю свою відвагу, йду до хати.

— Як ся називаєш? — питає мене жандар.

— Йосько Штерн.

— Відки родом?

— Не знаю.

— Ага, значить волоцюга.

Закаменів я на місці. Нерозумно чув я це страшне слово, чув багато страшних історій про те, що то виробляють жандари з волоцюгами, і завше того найгірше боявся. А тут маєш, від першої хвили і сам у таке-ж попався!

— Але ж я тутешній, — простогнав я. — Пан в'їт мене знають.

— Я? тебе? — каже мені в'їт. — Брешиш, любонько моя! Знаю тебе з видження, знаю, що називаєшся Йосько і що служиш у Мошка орен-

даря, але хто ти такий і відки взявся, того не знаю.

— Ага, значить, бреше в живі очі! — крикнув жандар і щось собі занотував у книжечці. — Ходи сюди, — сказав далі до мене. — Ближче! Дивися мені в очі!

І в тій хвилі, коли я підніс до нього очі, він тяжким своїм п'ястком ¹⁾ ударив мене в лице, так що я відразу впав на землю і кров'ю обілявся.

— Встань зараз! — крикнув до мене жандар, — і не смій мені кричати, бо ще більше дістанеш! А тепер кажи правду, що тебе буду питати! Ти служиш у Мошка?

— Так.

— Ти обікрив його?

— Ні.

— Як то ні?

Знов я видивився на жандара, стираючи рукавом кров з лица, і знов здоровенний його удар повалив мене на землю.

— Пане жандар, — сказав на те війт, поки я коріцмався, щоби встати, — я, яко начальник громади, не можу дивитися на таке трактовання арештанта. Я тільки маю бути при списанню протоколу, а те, що діється перед престоком, до мене не належить. Коли хочете вчити його, що

¹⁾ П'ястук—булак.

має говорити, то виберіть собі інше місце. У мене того не можна.

Жандар прикусив губи, а далі, не кажучи й слова, встав з лави, добув зі своєї торби ланцюжки, закував мене і повів до коршми до Мошка. Що там зо мною робили, як мене вчили говорити, того не буду оповідати. Зомлів я пару разів підчас тої науки. Та й не даремна-ж була їх злість. Зробив я їм великі збитки. Мошко в першій хвилі сказав жандарові, що я вкрав йому великі гроші, завітні в папір. Гадав, що як мене жандар зловить і до коршми приведе, то він зараз папери від мене відбере і спалить, і я на віки остануся його невільником. Скоро тільки я ввійшов до коршми, зараз перше питання було:

— Де гроші?

— Не знаю. Ніяких грошей я не брав.

— А де папери?

— Я сховав.

— Де сховав?

Не скажу.

Стали мене наклонювати, насамперед биттям, потім добрим способом, а я все тільки одно повідаю: — Папери я взяв, бо то мої. Не заглядав я навіть, що в них є. Сховав я їх і не покажу нікому, тільки вїйтові.

Мошко мало не сказився. Зі злости велів з мене поздирати чоботи й рубаття, що я мав на

собі, а вбрати мене в отце лахміття. Нарешті, збитого і майже голого, повели мене до в'їта. Знов мене там стали за папери питати. Але я не дурний. Аж коли побачив, що в хаті багато свідків, пішов я до сіней і витяг папери зі шпари. У в'їта сіни були темні, обширні. Ідучи до хати і бачучи там жандара, упхав я свій звиток до шпари, щоб його у мене не відібрали. Коли Мошко побачив звиток у руках жандара, кинувся до нього, як ворон, кричучи, що то його гроші, щоб йому віддати.

— Го, го, пане Мошку, — відповів в'їт, — то так не йде. Ми то все мусимо відставити до суду. Зробимо тут протокол, а скоро той хлопець признається, що у вас той звиток украв, то вже річ суду робити з тим, що далі. Запеча-таємо все, як є, громадською печаткою, і пан жандар відставлять то разом з арештантом до Львова. А ви вже в суді будете собі правди доходити.

Мій Мошко так на те скривився, немов-би квартиру своєї оковити вплив. Але ніхто на те не зважав. Жандар засів писати протокол. А коли все списано, в'їтиха дала мені трохи попоїсти, жандар закував мене знов, і ми рушили в дорогу до Львова. Гадав я, що згину з болю й морозу в тій дорозі, і досі не знаю, як я видержав. Ой пане, як-же ви тепер гадаєте, що зо мною буде?

— Нічого не буде, — відповів пан Журковський. — Посидиш трохи та й вийдеш на волю. А хто знає навіть, чи ціла отця історія не вийде тобі на добре.

— А то як?

— Ну, побачимо. Ніколи чоловік не знає наперед, що його чекає.

V.

Щось так у два чи три дні кличуть Йоська, але не до суду, тільки до доктора. Що то значиться — гадаю собі. Адже-ж він не жалівся ¹⁾.

— Сам не жалівся, — повідає мені Журковський, — а навіть як-би пожалівся, то-би це йому ні на що не придалося. Але я про його сказав. Був я в неділю у президента і просив, щоб його велів оглянути. Адже-ж то страшенна річ, що тут діється! Так далі йти не може.

І справді, доктор велів Йоськові розібратися і списав з ним протокол. Чи що з того вийшло — не знаю. В наших судах такі справи дуже помалу йдуть, і не кожний такий щасливий, щоб міг дочекатися їх skutku

Тим часом пан Журковський каже якось Йоськові:

— Чуєш, хлопче, хочеш, щоб я тебе навчив читати?

¹⁾ Не жалівся на хворобу.

Вітріщився Йосько на пана.

— Ну, що ж так дивишся? Скоро тільки маєш охоту, то за пару днів будеш читати. А як побачу, що справді не брешеш і пам'ять маєш добру, то вже те зроблю для тебе, що тебе приймуть до ремесницької школи, то навчишся ремесла, якого схочеш.

— Йой, пане! — крикнув Йосько і кинувся панові до ніг, заливаючися сльозами. Більше нічого не міг сказати, тільки цілував пана по руках.

На другий день принесли панові буквар, і він став учити Йоська читати. За два дні хлопчисько вмів уже пізнавати і складати букви, а за тиждень читав короткі кусники майже плавно. Читав-би був, бачу, день і ніч, тільки що ми вночі світла не мали. Ледве до їди міг на хвилю від книжки відірватися.

А коли смеркалося і читати вже годі було, Йосько сідав у кутику на своїм сіннику, підгортав ноги під себе і обхоплював їх руками, і, так сидячи скорчений, зачинав оповідати казки. Снував їх без кінця, і хоч бачилося, що все однакі чуда й пригоди повторяє, все-таки вмів їх завше инакше укладати і на инший лад оповідати. А часом прямо було видно, що в казці снує перед нами свої власні мрії. Оповідав про бідного хлопця, що в найтяжчій недолі стрічає добродія чарівника, переймає від нього чарівні

слова й закляття і йде в світ здобувати собі долю та помагати другим. Проймаючими, а разом простими словами рисував його терпіння й пригоди, стрічі з жандарами, неволю в орендаря, забавно не раз мішаючи те, про що казки говорять, з тим, чого сам зазнав.

Ніколи ще не бачив я хлопця, котрий би так гаряче брався до книжки, як Йосько. Бачилося, що за тих пару неділь хотів надолужити те, що занедбав у кільканадцяти літах. Найбільше гризся тим, що осінні дні такі короткі, а в казні так скоро зовсім смеркалося. Одно наше віконце, звернене к заходові і положене майже під стелею, скупо світла пропускало навіть у полудень, о четвертій годині вже читати годі було. А Йосько рад-би був день удвоє продовжити. Нарешті, врадуваний скрикнув:

— Маю! Буду читати при вікні. Там розвиднюється скорше і видно довше, ніж у казні.

— Невигідно тобі буде читати, стоячи на ристуванню, — кажу йому. — Зрештою, то для тебе за високо.

— Сидіти буду так високо, як мені подобається! — каже.

Як-же то зробиш?

Прив'язу простирадло двома кінцями до грати, в зігнуте покладу звитий у трубу коц і сяду на нього як на сідло.

І справді, винахід був дуже практичний, і від-

тоді всі в криміналі так роблять. Кілька днів Йосько просто любувався вікном. Вставав о шостій, скоро тіл ки трохи розвиднілося, робив своє рихтування і вип'яливши на нього, сліпав над книжкою, притискаючи чоло до самої ґрати, аби тільки як найбільше того світла захопити. Ми з паном обоє по черзі пильнували коло дзверей, як ішов ключник до казні, і загодя остерігали Йоська, щоб злазив і рихтування знімав, бо сидіти при вікні арештантам гостро заборонено. Та й удавалося нам завше щасливо уникати кари, а може, й ключник мав якусь увагу на пана Журковського і не так строго нашої казні доглядав.

Та на лихо, кара вишала з иншого боку.

Окрім сторожі в коритарі маємо ще одну: під вікнами в'язниці ходить вартовий—жовнір з карабіном. Має він гострий наказ доглядати, щоб арештанти в вікна не дивились, а особливо щоб між собою крізь вікна не розмовляли. Військове правило велить йому в разі опору навіть оружжя вживати. Що правда, досі такого випадку не було. Треба вже було чогось дуже великого, щоб вартовий, зійшовши зі свого пляцу, сказав вахкомендантові, що з цього чи того вікна говорили або дивилися. Старші жовніри, так ті вже привикли розуміти, що одно діло наказ, а друге діло виконання, і звичайно не дуже гостро держалися наказу. Не один спокійно позволяв

на всяку говірку, як то кажуть, був блят на все; инший лагідно впоминав або просив арештантів, щоб дали спокій. Та гірше було, коли на варті лучаєся рекрут, що боїться капрала гірш огню. Такий брав усякий розказ до слова. Як сказали йому «гостро пильнувати», то він розумів це так, що всякого арештанта, котрий укаже голову в вікні, треба споганити останніми словами, донести капралові або навіть ухопити за карабін. На таких «клапачах» арештанти мстилися тим, що за його варті, особливо вечором, виробляли найбільші крики в вікнах, так, що бідний рекрут не раз було аж казиться, і на всякий викрик з вікна вважає за свій святий обов'язок відповісти що найменше таким-же голосним та досадним викриком. Але що арештантів буває кількадесят, а він один, то по кількох минутах пекельного галасу звичайно мусів замовкнутути і, не можучи собі дати ради, хапав за карабін. Розуміється, що в тій хвилі вікна насупротив нього опорожнювалися зовсім, а крик здіймався в другім кінці довгого арештантського будинку, і шельвах, як гонений звір, біг туди і знов грозив карабіном — очевидно, з тим самим наслідком.

Такі галаси бували звичайно вечором, але не раз і вдень. Отже, лихо хотіло, що одного дня від третьої до п'ятої стояв власне такий нещасливий рекрут на шельваху. З самого початку сказав грубіянство якомусь арештантові, що ди-

вився в вікно. Дали такий знак, щоб зробити клапачеві «кацмузику» ¹⁾. На різних кінцях арештанського будинку, з різних поверхів з кільканадцяти вікон нараз посипалися крики, визивання, свист і проразливі м'явканя. Рекрут кричав також, бігав по-під усі вікна, але нігде не міг зуздріти нікого. Доведений до лютости, замовк нарешті і став на однім місці, щоб одпочити. В пару хвиль пізніше замовкла й «кацмузика». Бачилось, що спокій настав повний. В казні вже смеркалося, тож Йосько зробив ристування і з книжкою в руках так і припав до вікна. Та ледве прочитав собі під ніс пару слів, коли в тім шельвах, зуздрівши його, прискочив і став проти вікна.

— Марш, злодію, з вікна! — верескнув до Йоська.

Йосько за першим разом не чув навіть крику, так живо був зайнятий історією про чаплю й рибу, що власне читав.

— Марш з вікна! — ще голосніше крикнув шельвах.

— Та чого хочеш від мене? — відповів Йосько.

— Адже, тобі не заважаю. Адже видиш, що читаю. В казні вже темно, то я виліз трохи до світла.

— Іди геть, бо стріляю! — ревнув шельвах

¹⁾ Котячу музику

і заки Йосько успів злізти зі свого риштування, вже гукнув вистріл карабіновий.

— Йой!—крикнув Йосько і, як сніп, упав з риштування на ліжко, що стояло під вікном. Ноги його задригали судорожно, а руки, в котрих держав книжку, притиснені були до грудей. З під карток книжки бухала кров. Куля попала просто в груди.

— Що тобі? Де тебе трафіло? — крикнули ми обоє, кидаючися до Йоська. Але він нічого не відповідав, тільки чорні очі блищали як два озжарені вуглі, страшенно якимось відбиваючи від лица, блідого, мов у трупа.

На подвір'ю під нашим вікном і на коритарі коло наших дверей знявся рівночасно галас. Там сторожа військова вибігла на вистріл, а тут ключник з дідами шукав казні, до котрої стрілено. Впали до нас.

— Ага, то тут! — крикнули, бачучи лежачого Йоська. — А що, злодію, дісталось тобі на горіхи?

Йосько кидався ще і стогнав тихо, все притискаючи книжку обома руками до грудей, немов-би хотів нею заткнути смертельну рану.

— Що він робив? — спитав мене ключник.

— Та... я... тільки... до світла...

Хотів ще щось говорити, але духу йому не стало. Останнім рухом відірвав руки від грудей і показав ключникові закрівавлений буквар.

— Він читав при вікні, — пояснив я ключникові.

В тій хвилі, прийшов із суду ординанс з карткою, шукаючи ключника.

— Пане ключник, — каже з коритара, — де тут сидить Йосько Штерн? Є тут картка з суду, що має йти на волю.

А Йосько вже перед минутою був вільний.

З М І С Т.

	стор.
1. Передмова	III
2. Малий Мирон	1
3. Під оборогом	12
4. Грицева шкільна наука	42
5. „Schön Schreiben“	54
6. Оливець	64
7. Огень Гуморист	85
8. Мій злочин	131
9. Яндруси	142
10. До світла	168

A

449091